PERSIAN-ARABIC INTERMEDIATE COURSE

FOR

1906-07.

APPROVED OF BY THE SYNDICATE OF THE ALLAHABAD UNIVERSITY

BY

SHAMS-UL-ULAMA

MAULVI SYED AMJAD ALI, M. A.,

Professor of Arabic and Persian, Muir Central College, Allahabad,
Fellow of the University of Allahabad.

Allahabad:

PRINTED AT THE ANWAR AHMADI PRESS.

2nd Edition, 1000 Copies.] 1905. [*Price per Copy Rs. 2.*

سوانح عمری شیخ علی حزین

بسم اللہ الرحمن الرحیم

حامداً ومصلیاً ومسلماً

للراقمہ

یا رای زبان کو کہ ثنای تو کنیم　　توصیف کمال کبریای تو کنیم
چیزی بہ بساط ما تہیدستان نیست　　جانی کہ تو دادہ فدای تو کنیم

چون انسان را بہین ثمرہ وگزین سرمایہ در کارگاہ آفرینش تحصیل عبرتست وازین سبب کہ گروہی از دانشمندان وقدر وقت شناسان بتدوین کتب تواریخ وتحریر احوال بد ونیک پرداختہ برخی از روزگار خود را در آن کار بپایان بردہ اند۔ وبالجملہ تصفح سیر و اخبار را نسبت بطبقات انام علی اختلاف مراتبہم فوائد بیشمار است۔ وچون این سر گشتہ عمر باشفتگی تلف کردہ بچشم حقیقت ملاحظۂ احوال خود نمود۔ سرگذشت ایام گذشتہ را برای نگرندگان خالی از فائدۂ عبرتی ندید۔ ودر نقل احوال دیگران بسا باشد کہ ناقل را بنابر سببہا تخلیط واشتباہ افتد۔ اما در شرح احوال خویش مجال آن نیست۔ خواست کہ بذکر شمۂ از حالات وواقعات خود کہ درین عجالہ بخاطر ماندہ بپردازد۔ ودران رعایت ایجاز و اختصار نماید تا طول مقال وآرایش عبارت مورث ملال خردہ پژوہان نگردد۔ ودوستان را

یادگاری وآیندگان را تذکاری باشد۔ مامول از ناظران کرام آنکه بنظر شفقت و بطلب مغفرت این محروم کوی سعادت را معاونت فرمایند۔

اجداد راقم

وانا المستمد بواہب المواہب محمد المدعو بعلی بن ابی طالب بن عبد اللہ بن علی بن عطاء اللہ بن اسمٰعیل بن اسحاق بن نور الدین محمد بن شہاب الدین علی بن علی بن یعقوب بن عبد الواحد بن شمس الدین محمد بن احمد بن محمد بن جمال الدین علی بن شیخ الاجل قدوۃ العارفین تاج الدین ابراہیم المعروف بزاہد الجیلانی قدس اللہ واحہم وختم لی بالحسنی از اجداد این فقیر شیخ شہاب الدین علی بلدہ استارا کہ موطن ومدفن شیخ است گذاشتہ بدار السلطنت لاہجان کہ احسن بلاد گیلان است سکنی نمود۔ وازان زمان باز لاہجان موطن اجداد گردید۔ وجد فقیر شیخ علی بن عطاء اللہ از معارف علماء زمان خود بود۔ خان احمد خان بادشاہ گیلان نظر باستعدادی کہ داشتہ در تعظیم او مبالغہ نمودی وبعض مراتب علمیہ از ایشان استفادہ نمودہ۔ در دار السلطنت قزوین بصحبت شیخ جلیل بہاء الدین محمد علیہ الرحمۃ رسیدہ موانست تمام باہم داشتند۔ چنانکہ در شرح حدیث معراج کہ از تحقیقات عالیہ ایشان است بتقریبی در فواتح آن ذکر صحبت خود با شیخ علیہ الرحمۃ نمودہ۔ واز مصنفات ایشان ست شرح فارسی بر کلیات قانون کہ بالتماس خان احمد خان نوشتہ ورسالہ اثبات واجب کہ مقدار دانش او ازان معلوم تواند شد۔ ورسالہ حل شبہ جذر اصم و این ہر دو نسخہ بخط ایشان در کتابخانہ والد علامہ طاب ثراہ بنظر فقیر رسیدہ وحاشیہ

مبسوطہ بر فصوص فارابی وغیرہا۔ تکمیل علوم در خدمت سید المحققین میر فخر الدین سماکی استر آبادی نمودہ۔ و بگفتن شعر رغبت داشتہ وحدت تخلص می نمود۔ اشعار عاشقانہ اش در کیفیت وحسن بلاغت بے نظیر افتادہ۔ دیوان قریب دو ہزار بیت بنظر رسیدہ ازان جملہ است۔ غزل

خوبست محبت اثرے داشتہ باشد معشوق ز عاشق خبرے داشتہ باشد

دل رفت بآتشکدۂ عشق ونیامد می آمد اگر بال و پرے داشتہ باشد

شمردیم ز بس ثابت و سیارہ شمردیم آیا شب ہجران سحرے داشتہ باشد

ولہ

دل را بطاق ابروے جانانہ سوختیم قندیل کعبہ را بصنم خانہ سوختیم

وحدت چہ حالت ست کہ خوابت نمی برد ما خود نفس ز گفتن افسانہ سوختیم

ولد ایشان منحصر بشیخ عبد اللہ بود۔ کسب فنون علم از والد خود نمودہ بتقوی و انقطاع از دنیا اتصاف داشتہ۔ انچہ از وجہ معاش از املاک موروثی حاصل آمدی بقلیلی قناعت نمودی و باقی را صرف دوستان و محتاجان کردی۔ سہ پسر از ایشان مخلف شد شیخ عطاء اللہ و شیخ ابو طالب و شیخ ابراہیم۔ شیخ عطاء اللہ کہ ولد اکبر بود در فقہ و حدیث اعلم علماء آن دیار بود در زہد و کثرت عبادت درجۂ عالی داشت در سن کہولت در گذشت و اولاد از و نماند۔ شیخ ابراہیم کہ کمترین برادران بود از مستعدان روزگار بعلو فطرت و ذکا اتصاف داشت۔ مراتب متداولۂ علمیہ را اکتساب نمودہ سر آمد اقران گردید

و بصفت قلم غایت نیکو نوشتی و خط استادان را چنان تتبع کردی که تمیز درمیانہ دشوار شدی و صحیفۂ کاملہ مترجم باتمام رسانیدہ جہت والد مرحوم باصفہان فرستادہ بود هر دو را بفقیر شفقت نمودہ بودند۔ خوش نویسان مشہور اصفہان از دید آن بہرہا می بردند۔ و در ترسل و انشا مہارت تمام داشت منشآت ایشان در سفائن مسنودان مسطور و مشہور است و در شعر و معما سلیقۂ درست داشت و احیاناً بگفتن میل نمودی۔

این چند بیت از ایشانست۔ **رباعی**

بادہ خون جگر ماست زمینا مطلب | گوہر از چشم تر ماست ز دریا مطلب
پے لیلی نتوان گشت چو مجنون در دشت | انچہ در سینہ توان یافت ز صحرا مطلب

وله

در گلشن دہر محرم راز نبود | در بزم زمانہ نغمہ پرداز نبود
تنہا نتوان زمزمہ پردازی کرد | بستیم زبان کسے ہم آواز نبود

فقیر در صغر سن کہ در خدمت والد بلاہیجان رسیدم سعادت ملاقات آن عم عالی مقدار دریافتم۔ حقا کہ در محاسن صفات و حسن اخلاق و شگفتگی و مجلس آرائی تا امروز مثل کہتر دیدہ ام دہ سال پیش از والد علامہ در لاہیجان برحمت ایزدی پیوست۔ یک پسر مسمی بشیخ سعید و دو صبیہ از ایشان ماندہ بود۔ پسر ہم پس از چندی در اول شباب درگذشت

مجمل احوال والد مرحوم

اما والد مرحوم در سن بست سالگی بعد از تحصیل بسیاری از مطالب علمیہ دمولانای

فاضل ملا حسن شیخ الاسلام گیلانی بشوق ادراک صحبت فضلای عراق باصفهان آمده در مدرس استاد العلما آقا حسین خوانساری علیه الرحمة که سائر فضائل و مناقبش از غایت اشتهار بی نیاز از اظهار است باستفاده مشغول شدند و فنون ریاضیه را در خدمت بطلیموس زمان علامی مولانا محمد رفیع که برفیعای یزدی مشهور است تکمیل نموده چنان استغراقی در مطالعه و مباحثه یافتند که محصلین را کمتر میسر آمده باشد- و او اخر عمر بهمان منهاج بود- جماعتی کثیره از اصحاب تحصیل ببرکت تربیت ایشان بمراتب عالیه رسیدند و در کتابخانه ایشان که زیاده از پنجهزار مجلد بود هیچ کتاب علمی بنظر در نیامد که از اول تا آخر بتصحیح ایشان در نیامده باشد- و اکثر محشی بخط ایشان بود و قریب بهفتاد مجلد را که از آن جمله تفسیر بیضاوی- و قاموس اللغة- و شرح لمعه- و تمام تهذیب حدیث- و امثال آن‌ها بود بقلم خود کتابت نموده بود- میفرمود که من مکرر در شبانروزی یک هزار بیت و زیاده نوشته ام خطی بغایت زیبا و واضح داشتند آنچه از ایشان شنیده ام که میفرمودند- والدم در حیات بود که باصفهان آمدم و باین سبب که مبادا توطن اختیار کنم زیاده بر داشتم قدر مصارف ضروریه بجهت من نمیفرستادند و آنرا هم در عرض سال بچند دفعه میرسانیدند لهذا آن قدر که میخواستم برای ابتیاع کتاب زر مقدور نبود بسیاری را خود می نوشتم- بعد از چندی که والد رحلت کرد اندیشهٔ معاودت بلاهیجان از خاطر محو شد-

بالجمله در اصفهان مکانی خریده بر عمارتش افزودند و عازم سفر حجاز شده از راه شام بطواف بیت الله الحرام مشرف شده ببغداد بازگشتند و چندی در مشاهد متبرکهٔ عراق

بسر بردہ باز باصفہان مراجعت نمودند۔ واز اہالی آنجا حاجی عنایت اللہ اصفہانی کہ از اکابر
تقیا واخیار بود با ایشان موافقت پدید آمد وصبیہ خود را با ایشان تزویج نمود و اولاد منحصر در
چہار پسر بود۔ مولود نخستین این جمیعہ راست وسہ برادر دیگر یکے در کودکے ودو در
عنفوان شباب در گذشتند۔

مجملاً اگر در محاسن صفات واخلاق کاملہ وعلو ہمت وفطرت وقوت ایمان وکمال فضل
ودانش آن علامہ بتحریر خوض ودسخن بدرازی کشد۔ وبسا باشد کہ حمل بر مبالغہ وحسن
اخلاق این خاکسار کنند ہیچ فن از فنون علوم نبود کہ مہارتش بکمال نباشد وبا این حال
ہرگز مباہات بعلم چنانکہ رسم علما ء ہست نداشتی وبا دنی کسی از اہل تحصیل وفرومایگان
مصاحبانہ سلوک کردی وبا اینکہ طول عمر بمباحثہ وافادہ گذراندی از جدل بغایت
محترز بودے واین شیوہ را مکروہ داشتی۔ ہیچ یک از افاضل بحسن تقریر وشگفتہ
طبعی ایشان ندیدہ ام علو نفسش چنانکہ در نظر ہمتش دنیا را قدر کف خاکی نبود ہرگز
ہمت بر تحصیل مال وجاہ دنیوی کہ ادنی تلمیذ او را باندک مسامحہ بوجہ اکمل میسر دیگماشت
ودر طبع اندیشہ فزونے وتن آسانی نداخت۔ بارہا شنیدہ ام کہ میفرمود لقمۂ نان حلالے
کہ رازق عباد قسمت ساختہ مارا کافیست داعی بر تحصیل دنیا اگر پرورش دیگران وایثار
بر خواہندگان است بی ذلت نفس مومنہ میسر نیست۔ ونزد من سر سخاوت قطع نظر کردن
وواگذاشتن آن چیز است کہ در دستہای مردم ست۔ ہرگز مبادرت باشنائے
ارباب دول نکردی وباجمعی از امرا واکابر واعیان اخلاص داشتند وشہایت

آداب مرعی میداشتند بزرگانه سلوک نمودی - عبادت و ورعش بمثابه بود که در عرض
بیست و پنج سال که با ایشان بسر برده ام هرگز فعلی که در شرع مکروه باشد از ایشان ندیده ام
و بعد از نیم شب در هیچ حال چه در صحت و چه در مرض او را با استراحت نیافته ام
شش هفت سال پیش از فوت عزلت و خلوت بر مزاجش غالب آمده ترک مباشرت
و معاشرت نمود - و اصلا پیرامون انتظام امور معاش اهل خانه نمی گردید و این فقیر
را دران باب مختار ساخته گاهی بمطالعه مشغول می شد و بیشتر اوقات گریان
بود و اکثر لیالی را بعبادت احیا مینمود و سخن با کسے زیاده بر ضرورت نگفتی و سخن گفتن
کسی را هم خوش نداشتی تا آنکه در سال هزار و یکصد و بیست و هفت هجری در شصت و نه
سالگی امراض شدت کرد و ضعف مستولی شد - صباحے که چاشتگاه آن رحلت کرد
مرا طلبید و سفارش بازماندگان و نیکوکاری با ایشان نمود پس فرمود چنانکه مرا
خوشنود داشتی خداے از تو خوشنود باد - وصیت من بتو این ست که هر چند
اوضاع دنیا را بر وفق مرام نه بینی و زمانه ناسازگار افتد باید که بمذلت رضا ندهی و
طبیعت فی نباله وی اختیار نکنی چه عمر قلیل قابل آن نیست - و در اصفهان اگر توانی زیاده توقف
مکن که شاید از ما کسی باقی ماند - و این سخن را فقیر در نیافتم تا بعد از چند سال که فتنه و
خرابی اصفهان پدید آمد - پس فرمود در لیالی و ایام متبرکه هر چه دست دهد و میسر آید
ما را فراموش مکن بعد از ساعتی چند بعالم بقا ارتحال فرمودند مدفن ایشان در مقابر
مشهوره بمزار بابا رکن الدین در جنب تربت عارف ربانی مولانا حسن دانشمند گیلانی

است افاض اللہ تعالی علیہ شآبیب الرحمۃ والغفران واسکنہ فی فرادیس الجنان۔ چند

بیت از مرثیہ کہ در فوت آن عالی مقام بقلم آمدہ بود ثبت افتاد

غزل

سپہر از مرگت ای صاف حقیقت بی صفا گشتہ — ہمانا ند بسر کیفیت مینای خالی را

کشید ی تا زمن دست نوازش ای چمن پیرا — مثل چون بید مجنون گشتہ ام آشفتہ حالی را

تو در پیرانہ سر رفتی و من ہم در غمت پیرم — بحسرت میکنم ہر لحظہ یاد خوش سالی را

نہان بعرش رفعت تا ندیدم در دل خاکت — ندانستم کہ پوشد خاک سافل کوہ عالی را

گسستی تا ز ہم شیرازۂ تالیف جسمانی — مثالی نیست در عالم ہویدا بیمثالی را

بدل آہ رسائی دارم از مجموعۂ آتش — ز خاطر بردہ ام یکبارہ مصرعہای خالی را

ولادت راقم

اما مجمل احوال این ہمیچمدان ولادت در روز دوشنبہ بیست و ہفتم شہر ربیع الآخر بسال ہزار

و یکصد و سہ ہجریہ در دار السلطنت اصفہان اتفاق افتادہ و ہنوز چیزی از احوال

ایام رضاع بیاد ماندہ۔ چون چہار سال از عمر برآمد والد مرحوم اشارت بتعلیم نمود۔ در آن اوان

مولانای اعظم ملا شاہ محمد شیرازی علیہ الرحمۃ کہ از اعلام روزگار بود وارد اصفہان

شد و روزی کہ در منزل والد علامہ مہمان بود فقیر را بخدمت ایشان برای شروع تعلیم از

روی تیمن حاضر نمودند۔ مولانای مزبور بعد از بسملہ این آیات را سہ نوبت تلقین

فرمود رب اشرح لی صدری و یسر لی امری و احلل عقدۃ من لسانی یفقہوا قولی

و فاتحہ خواندہ نوازش فرمود۔ در دو سال سواد خوانی و خطی میسر آمد و شوقی مفرط بتحصیل

حاصل شد و هیچ شغلی نزد من مرغوب تر از خواندن و نوشتن نبود. کتب فارسی بسیار از نظم و نثر خواندم برسائل صرف و نحو و فقه مشغول ساختند و بزودی فرا گرفتم. رساله چند از منطق تعلیم کردند مرا با آن فن زیاده شوق پدید آمد و درست اخذ کردم استادیکه داشتم از ذکا و شوق من تعجب مینمود و تحسین میفرمود و شوق افزونی میگرفت. چون طبیعت موزون بود از شعر لذتی عظیم می یافتم و بگفتن میل میشد. و مدتی مخفی بود. چون استاد مطلع شد مرا از آن منع نمودی و والد مرحوم نیز مبالغه در ترک آن داشتی و مرا صرف طبیعت یکباره از آن ممکن نبود چیزیکه وارد خاطر میشد می نوشتم و پنهان میداشتم در سن هشت سالگی والد مرحوم مرا اشارت بتجوید قرائت قرآن نمود در خدمت مولانا ملک حسین قاری اصفهانی که از صلحای زمان و در آن فن از اقران ممتاز بود تا دو سال قرائت نموده چند رساله در آن علم خواندم و از آن فراغ حاصل آمده حسن قرائت من مرغوب اسماع شد پس والد علامه از فرط اشفاقی که داشت خود بتعلیم من پرداخت شرح جامی بر کافیه و شرح نظام بر شافیه و تهذیب و شرح ایساغوجی و شرح شمسیه و شرح مطالع در منطق و شرح هدایه و حکمت العین با حواشی و مختصر تلخیص و تمام مطول و مغنی اللبیب و جعفریه و مختصر نافع و ارشاد و شرائع الاحکام در فقه و من لا یحضره الفقیه در حدیث و معالم الاصول و چند نسخه دیگر در خدمت ایشان خواندم و هم در صغر سن والد مرحوم مرا بخدمت عارف حقائق و معارف خلیل الله طالقانی قدس الله ارواحه که در آن وقت از عزلت گزیدگان آنجا بود برده خواهش تربیت و ارشاد نمود قریب بسه سال بخدمت ایشان میرسیدم اگرچه کتابی بخصوص در خدمت ایشان نخوانده ام لیکن هر روز مطلبی و مسئله بر کاغذی بخط خود نوشته میدادند و آن را تعلیم میفرمودند و مرا معلوم نبود که آن عبارت از چه مقام است و در اصلاح و

تزکیهٔ نفس شوم چندان التفات و مبالغه می نمود که زبان از بیان آن عاجز و قاصر و دل از ادای
شکر آن ایادی و حقوق آن عارف کامل عاجز است الحق اگر قصور استعداد من نبودی هر آئینه
برکات تربیت و انفاس آن بزرگوار بمقامیکه بایست رسانیدی -

وی از اکابر مشائخ عارفین و جامع علوم ظاهر و باطن بود، اگر خواهم که شمهٔ از حالات و
کرامات و مجاهدات و ضبط اوقات و طور معاش آن عالی مقام را شرح دهم کتابی شود بالجمله چون
طبع ایشان موزون و احیانا بگفتن شعر رغبت می نمود و مطلع بمیل من بسخن بود از آن چندان
منع و زجر نمیفرمود بلکه گاهی امر بخواندن چیزیکه گفته بودم میکردند و تخلص بلفظ حزین
از زبان گوهربار ایشان است این رباعی از اشعار آن قدوهٔ کرام ثبت افتاده رباعی

ای شوخ بیا در دل درویش نشین — کان نمکی بر جگر ریش نشین
در هجر تو دامنم گلستان شده است — یکدم بکنار کشتهٔ خویش نشین

و در همان اوان ایشان برحمت حق پیوستند

پس از آن والد علامه سفارش تعلیم و تربیت فقیر بفاضل عارف شیخ بهاؤالدین گیلانی
که از تلامذهٔ سید الحکما میر قوام الدین علیه الرحمة و از گوشه نشینان و جامع فضائل صوری و معنوی
بود نمود، چندی در خدمت او تحصیل نموده قدری از کتاب احیاء العلوم و رسائل اصطرلاب
و شرح چغمینی خواندم و والد مرحوم مرا اشارت بمطالعهٔ کتاب اخلاق میفرمود، و جمعی از مبتدیان
اهل تحصیل هر روز حاضر شدی قدری از اوقات صرف مباحثهٔ ایشان نموده آنچه را اخذ کرده بودم
با ایشان میگفتم، و حق تعالی برکت و وسعتی در اوقات من کرامت فرموده بود و باوجود اشتغال

کثیرہ فرصت تنگی می نمود و شوق مطالعہ و مباحثہ چنان مرا بیقرار داشت کہ التفات بلذات نداشتم از کثرت بیداری من والدین را ترحم آمدہ مرا نصیحت و التماس باستراحت میکردند و سودی نداشت، و انچہ را بدرس نمیخواندم بمطالعہ اخذ نمودہ مواضع مشکلہ را از والد سوال میکردم و آن مقدار از کتب مختلفہ و فنون متشتتہ کہ در اندک مدتی بمطالعہ من درآمد مگر قلیلی از علمای متتبع را میسر آمدہ باشد و با اینحال رغبتی موفورہ بطاعات و عبادات بود و لذتی عجیب از ان می یافتم و لیالی و ایام جمعہ و اوقات متبرکہ را مصروف باحیاء و مواظبت باذکار و دعوات ماثورہ می نمودم و بسیاری از نوافل و سنن علیہ ضائع نمیشد و دل را طرفہ رقت و صفائی و سینہ را انشراحی بود و ذکر آن احوال چنانکہ بود نتوانم کرد انچہ گفتم از مقولہ ذکر النعم من بضائع المسکین است۔ افسوس چہ دانستم کہ کار باین درماندگی و دل مردگی و افسردگی کہ اکنون کشیدہ خواہد کشید و کام بلذات خو گرفتہ را باید با این ہمہ تلخی و زہر جانگداز ناکامی ساخت۔

حسرت بی پایان و غم جان گزا این است کہ درین یکدو نفسی کہ باقی ماندہ باشد دیگر امید بہبود و اہتزاز نفحہ مقصود نیست

کو فصل بہاری کہ زمی کام برآریم | چون شاخ گل از خرقہ خود جام برآریم

صدق امیر المومنین علیہ السلام حیث قال اُحذُرُوا نفار النعم فما کل شارد بمردود۔

آسایش است انچہ بخاطر نمیرسد | آن روزگار نیست کہ این آرزو کنم

و ہم دران اوان از برکت تقوی و ورعی کہ مرا ذوق شدہ بود مرا در مسائل فرعیہ عملیہ کہ مواضع خلاف فقہا بود اضطرابی و حیرتی روی داد خاطر مطمئن بہ فتاوی فقہا و معمول

بین الناس نمیشد و دران باب خوضی عظیم کردم و احادیث را اصل و ماخذ دالسنة بسیاری از
کتاب تهذیب الاحکام شیخ طوسی در مدرس مجتهد الزمان آقا هادی خلف مولانا محمد صالح
مازندرانی علیه الرحمة استفاده نمودم و نظر در رجال حدیث و اسناد آن کردم و رجوع بکتب
استدلالیه فقها و تشخیص استنباط ایشان نمودم و بر کتب فروعیه حدیث گذشتم و دران باب
جهدی موفور کردم تا آنکه در مسائلی که مرا محتاج الیه و معمول به بود بقدر وسع اطمینان حاصل آمد و
از تقلید محض خاصه با تخالف آرا و عدم عصمت احدی از مفتیان که محض اقدام است و موقعه
حیرت فی الجمله رهائی حاصل شد و دران اوان بعد از نیم شب که والد مرحوم بر میخاستند پیش
از آنکه بنوافل مشغول شوند تفسیر صافی را که از مصنفات مولانا فاضل مبرور مولانا محمد محسن
کاشانی است نزد ایشان قرات کرده باتمام رسانیدم۔

با کثرت مشاغل تحصیل و وظائف مرا شوقی موفور به صحبت مستعدان و موزونان بود
و با جماعتی ازین طائفه مختلط بودم، روزی در منزل والد علامه مجمعی از مستعدان منعقد
بود مرا هم دران مجلس طلبیدند و از هر جا سخنان در میان بود یکی از حاضران این بیت
ملا محتشم کاشی را بخواند۔

ای قامت بلند قدان در کمند تو رعنائی آفریده قد بلند تو

و بعضی از حضار تحسین بلیغ نمودند، والد مرحوم فرمود که دیوان محتشم کاشی بنظر من در آمده
استاد است اما کلامش بی نمک و آن مقدار حلاوت که تدارک بی نمکی کند ندارد با آنکه نمک
در سخن شاید که گلو سوزتر باشد از حلاوت چنانکه از همین مطلع بلند این معنی مستنبط تواند شد

و دیگر تنها مصرع اخیر درست افتاده مصرع اول بطبع مانوس نمیشود و چه قامت را در کمند افتاده گفتن باسلیقه راست نیست اگر لفظ قامت نبودی و گفتی که "ای بلند قدان در کمند تو" این کلام پسندیده بودی حاضران تصدیق نمودند پس متوجه من شده فرمودند میدانم که هنوز از شاعری باز نمانده اگر توانی درین غزل بیتی بگو، همان لحظه مرا مطلعی بخاطر رسید و چون نظر ایشان باز بمن افتاده دانستند که بخاطرم چیزی رسیده فرمود که اگر گفتی بخوان، و حجاب مکن این مطلع برخواندم

صید از حرم کشد خم جعد بلند تو — فریاد از تطاول مشکین کمند تو

حاضران از جا در آمدند، و آفرین ها گفتند، تا ایشان در تحسین بودند مرا بیت دیگر بخاطر رسید و برخواندم

شد رشک طور ز آمدنت کوی عاشقان — بنشین که باخرده جانها سپند تو

درین مرتبه والد علامه نیز از جا در آمد و تحسین کرده فرمود که آنچه میگفتم شک در شعر ملا محتشم نیست درین هست بیت دیگر بخواندم

مشکل شده ست کار دل از عشق و خوش دلم — شاید رسد بخاطر مشکل پسند تو

و همچنین در اندک تاملی بیت دیگر میگفتم تا غزل تمام خواندم حضار گفتند که این طرز شعر بدیهه گفتن مقدور کسی نیست و والد فرمود که الحال ترا اجازت شعر گفتن دادم اما نه آنقدار که وقت ضایع کنی قلمدانی که در سرکار داشت برای نوشتن غزل مرا انعام فرمود۔

و در همان اوان مرا حادثه سخت رسید و فرقی در احوال پدید آمد با جوش بهار و خرمی روزگار بود با جمعی یاران خود بصحرا رفتم و اسپ تاختم اسپ در دویدن بیفتاد و استخوان دست راست من کوفته شد و تا یک سال باصلاح نیامد استادان هر گونه معالجها کردند و رنجی صعب

کشیدم وپس از چندے کہ وجع تسکین یافتہ بود همچنان بیکار و بار گردن بود و چون خوی
بنوشتن داشتم قلم بدست چپ گرفتہ مسوده میکردم و دران مصیبت شعر بسیاری گفتہ ام
ازجملہ مثنوی ساقی نامہ است کہ افتتاح آن این است۔

خدایا توئی آگہ از راز وبس بهشت از تو دارند پاکان هوس
من و مستی و کنج میخانہٴ بآزا دیم خط پیمانہٴ

تخمیناً یکهزار بیت است بغایت سنجیده و بہ متانت گفتہ شده تا آنکہ حقتعالی ازان
درد و الم صحت بخشید و پراگندگی بجمعیت گرائید۔

اکنون ذکر بعضی از افاضل و معارف کہ در صغر سن بہ اصفهان ملاقات ایشان
نموده ام بقلم آمد۔ ازانجملہ فاضل مرحوم مولانا محمد باقر مجلسی اصفهانی است کہ شیخ الاسلام و از
مشاهیر محدثین و فقهای امامیہ بود مولفات مشهوره دارد سہ یا چهار نوبت ایشان را
دیده ام در هفتاد و دو سالگی در هزار و صد و ده هجری درگذشت دیگر عمدة السادات میرزا علاء الدین محمد
معروف بگلستانہ است از افاضل و اتقیا بود با والد مرحوم اختصاص تمام داشت بعبادت و
افاده بسر میبرد۔ بر کتب متداولہ شرعیہ تعلیقات دارد و روزگاری بآسودگی و عزت داشت
در همان اوان او نیز درگذشت و اولادش بمناصب دیوانی آسوده شدند و ایشان را
ازان عزت و احترام نماند۔ دیگر فاضل مبرور شیخ جعفر قاضی است وی از مشائخ بلده کمره و از اعاظم
تلامذه استاد العلما آقا حسین خوانساری است و جامع فنون علوم بود در مدرس وی جمعی کثیر از افاضل استفاده
میکردند و روزگاری بعزت و احتشام داشت بمنصب شیخ الاسلام رسید و آن شغل خطیر را بنهج

ستوده تقدیم کرده واز وفور مهارت که در امور ملکی و قوانین معاشرت داشت بوزارت اعظم نوید یافت بعض امرای سلطانی که در پایهٔ آن منصب بزرگ بودند در شکست کار او کوشیدند و بادشاه را از ان درگذرانیدند و در سن کهولت درگذشت۔

دیگر مسیح الزمان اخوند مسیحائی کاشانی است بزیور فضل و کمال آراسته تلمیذ و داماد مرحوم آقا حسین خوانساریست بغایت ستوده خصائل و خوش صحبت بود و شعر بسیاری گفته و منشآت نفیسه دارد صاحب تخلص داشت این چند بیت از ایشان است۔

پیوند الفت تو چو تار نظاره است	تا چشم می‌زنی بهم این رشته پاره است
بلبل بگل نشان دهد از رنگ و بوی تو	پروانه با چراغ کند صحبت و جوی تو
تا باشدم بهانهٔ از بهر باز گشت	دل را بجا گذاشته رفتم بکوی تو

در اصفهان بافاده مشغول بود دیگر مولانای مغفور حاجی ابوتراب است وی از صلحای دهر و مصاحبان مولا محمد باقر بود بافادهٔ فقه و حدیث مشغول و اقوالش در شرعیات معتمد علیه و روزگاری بآسایش داشت در سال فوت مولانا محمد باقر درگذشت فقیر چند نوبت ایشان را دیده ام پسرش حاجی ابوطالب نیز از محدثین بود بعد از پدر بچند سال درگذشت۔

دیگر فاضل عالیشان آقا رضی الدین محمد است خلف علامه نحریر آقا حسین خوانساری و از اذکیای علما بود طبعی بغایت دقیق و فکری عالی داشت در خدمت بسیاری از فضلا مستفید شده در جوانی درگذشت فقیر در منزل والد بخدمت ایشان رسیده دیگر فاضل عارف میرزا باقر قاضی زاده است از دانشمندان روزگار و صاحب طبعان بود چون سکنی در محله عباس آباد

اصفهان داشت بقاضی زاده عباس معروف در اکثر علوم ماهر و بافاده مشغول و اوقاتی منتظم داشت با والد مرحوم مربوط بود تا رحلت نمود طبعش بگفتن شعر رغبت نمودی از ایشان است

فصل گل و موسم بهار است | گلزار برنگ و بوی یار است
بی تو شب ماه تیر روزان | چون چشم سفید گشته تار است

دیگر مولانا مرحوم شمس الدین محمد است خلف فاضل مجتهد مولانا محمد سعید گیلانی وی از اجلۀ مستعدان و جامع کمالات صوری و معنوی بود بعد از تحصیل بسیاری از فنون علمیه ذوق سلوک و ریاضات بر و غالب شد و طرفه شوری و استغراقی وی را گرفت ترک علوم ظاهریه نموده بحاجی عبدالقادر عاشق آبادی اصفهانی که خود را از مشایخ زمان میدانست و مریدان داشت نسبت ارادت درست کرده در حیات والد خود در عنفوان شباب درگذشت و پس از مدتی والدش که از اعاظم علما بود رحلت نمود با والد فقیر ایشان را مودتی قدیم بود پسر دیگر مولانا محمد سعید مزبور آقا محمد بیست که از دانشمندان و در ریاضیات مهارتی بکمال داشت شنیده میشود که تا حال در حیات و در اصفهان سکنی نموده دیگر جامع الکمالات مولانا حاجی محمد گیلانی است وی از مشاهیر طلبه بغایت مسعود خصال بود و در اصفهان توطن اختیار کرده و در خدمت مجتهد مرحوم مولانا محمد باقر خراسانی که از اعاظم علما بود تحصیل نموده بود و در شعر سلیقه داشت اشعارش مشهور است در هر ماه یک دو نوبت بمنزل والد آمده چند روز توقف مینمود الحق بغایت پرهیزگار و هموار بود در اصفهان رحلت کرد این چند بیت از اشعار او ست

از گداز شمع باشد شعله را پایندگی | میکند از پهلوی مظلوم ظالم زندگی

نی بکار خویش آیم نی بکار دیگری — چون چراغ روز می سوزد همه این زندگی
دل روشن بتقریب هوس عشق آشنا گردد — اگر خواهد که آب آتش شود اول هوا گردد
چنین گر خواهش پیکان تیر اوست جانم را — پس از مردن غبارم سنگ و سنگ آهن گردد
صبحدم در پای خم آمد مرا مینا بسنگ — در چنین فتحی نباید هیچ کس پا بسنگ

و در اصفهان آنقدر از افاضل و اعیان بود که اگر استیفای اسامی ایشان شود بطول انجامد و الحق بآن جامعیت مصر اعظمی در معموره عالم نتوان یافت

بلادٌ بها حلّ الشباب تمیمتی — و اول ارضٍ مسّ جلدی ترابها

هوای بآن اعتدال و قوت و لطافت و آبی بآن گوارایی و شهری بآن شکوه و رونق و نظافت و نزاهت و کثرت عمارات عالیه و آثار قدیمه و جدیده و انبوهی ناز و نعمت در ربع مسکون نشان نداده اند همانا تربیت و تکمیل نفوس و ابدان انسانیه از تاثیرات سرزمین آنست همیشه منشأ افاضل و اکابر و مستعدان و هنرمندان بوده هر قدر در توصیف و خصائص جمیله آن کوشیده شود هنوز ناگفته بماند اگر هوشمند جهاندیده آفاق گردیده بآن بلده رسیده و اقامت نموده عمر و فرصتی یافتی هر آئینه بخصوصیات و جهات امتیاز آن بر کل جهان آگاه گردیدی تحسین معیشت دران برای فقیر و غنی و مسافر و مجاور یکسان و تحصیل هر کمال و نعمتی میسر و آسان اهالی آن از هر طبقه بفراست و ذکا و مردمی و مروت آشنا جمهور خلقش بحلیه حیا و عفاف و رغبت بطاعات و مرضیات آراسته مدارس و معابدش بشمارش طول لیالی و ایام باضجت و عبادت سعادتمندان حق طلبان مملو و ببرکت معدلت سلاطین هوشمند دین پرور و مآثر علما و

اکابر فیض گستر در طبائع قاطبه عوامش مراسم وقوانین ستوده و روشهای پسندیده منطبع و معمول و امور مکروهه و اعمال مذمومه بغایت نادر و مستور حکیم شفائی شاعر مشهور در یکی از مثنویات خود بقدر وسع توصیف او کرده و گفته۔

گردون پدر است و مادر ارکان | فرزند به از پدر صفاهان
محکم چو بنای دستداری | در کنگره اش فلک حصاری
پرپیچ و خم است از آن حصارش | کاندر شکم است روزگارش
چه شرق و چه غرب بادر و جای | یک کوچه در و گرفته ماوای
از غایت بسط آن معظم | صد وقت در و شود بهم ضم
یک خانه طلوع بامداد است | یک کوچه شب سیاه زاد است
صد بار براوج سر کشد مهر | کش جای دگر نهان بود چهر
زان آب و هوا تبارک الله | کافشاند او ست جان آگاه
فطرت گل کس مبو ی خارش | اوراک گیاه کشت زارش
بر درگه این جهان حکمت | یونان باشد گدای فطرت
هر کوچه معلی ستاده | هر گام فلاطنے نهاده
بازار گیان او خردمند | هم عقده کشای وهم رصد بند
اوباش مجسطی آفرینند | اطفال شفا درم ستینند
اعمار بهشت اگر چهار است | خلدیست که هر او هزار است

تا آنکه از آسیب عین الکمال و حادثهٔ روزگار بآن مصر اعظم از خرابی و ویرانی دیر اگند که
ساکنانش و دودمانهای قدیم رسید انچه رسید، **اشعار**

از روی یار خرگهی ایوان همی بینم تهی — وز قد آن سرو سهی خالی همی بینم چمن
بر جای رطل و جام می گوران نهادستند پی — بر جای چنگ و نای و نی آواز زاغ است و زغن

و هنوز خرابی آن مصر جامع بغایت کمال رسیده بهترین معموره های عالم است کسیکه اوضاع سابقه آن را مشاهده نکرده باشد چون بآن دیار در آید پندارد که چیزی بکاسته نشده و اگر طغیان تعدی نیران ظلم عاملان اندک پستی گیرد و بکمتر مدتی برونق نخستین باز آید از اطراف جهان محط رحال رجال شود عمرها الله تعالی بالعدل والانصاف

مجملاً والد مرحوم را بشوق ملاقات برادر ذوی الارحام اراده رفتن بلاهیجان از خاطر سر بر زد و مرا همراه گرفته بآن صوب نهضت نمود و در هر منزل بعد از نزول الیات شرح تجرید و زبدة الاصول را در خدمت ایشان میخواندم و از افاضل اعلام که در آن سفر مرا ملاقات شده فاضل محقق میرزا حسن خلف مولانا مرحوم عبدالرزاق لاهیجیست در دار المومنین **قم** که موطنش بود در سن کهولت و اواخر حیات سعادت خدمت ایشان یافته ام در علم و تقوی آیتی بود مصنفات شریفه دارد چون شمع الیقین در عقاید دینیه و جمال الصالحین در اعمال و رسالهٔ تقیه و غیر آن دیگر از افاضل حاجی محمد شریف بود بهمدان بخدمت ایشان رسیده ام حاوی فنون و مشربی بغایت صافی و ذوقی کامل داشت دیگر از افاضل سید العلما میر محمد ابراهیم قزوینی است جامع معقول و منقول و از

اتقیا بود در دار السلطنت قزوین ایشان را دیده ام دیگر سید الافاضل میر قوام الدین قزوینی است
فاضلی نحریر خاصه در فنون منقول امام بود شعر عربی و پارسی نیکو گفتی و بغایت ستوده
خصال بود هم دران بلده ادراک صحبت ایشان نمودم و این هر دو سید عالیشان تا
چند سال قبل ازین در حیات بودند و در گذشتند بالجمله چون وصول بلاهیجان روی داد
در منازل قدیمه نزول و بخدمت عم عالیمقدار و سائر افاضل و اعیان و مستعدان آن دیار
رسیدم قریب بیکسال در انجا بسر رفت و جمعیتی تمام داشتم والد مرحوم بمذاکره و مباحثه
مشغول بودند دران مجلس از مستفیدان بودم و باشارهٔ والد رساله خلاصة الحساب را در
خدمت عم مرحوم استفاده نمودم و گاهی بمواضع دلگشا و متنزهات آن ولایت بسیر و تفرج
رفته مکان هاے دلکش منظر میرسید و صحبتهای خوش روی میداد مجموع ولایات
گیلان خلاصه بلدهٔ لاهیجان در سبزی و خرمی و معموری و وفور گل و لاله و کثرت میاه و انهار و
تشابک اشجار و اثمار گرم سیری و سرد سیری در ربع مسکون بعید است و نظیر است عالمیست جدا
که مشابه آن یافت نشود شهرهای معتبرهٔ معمورهٔ و عمارات عالیه مزینه و قلاع متینه دارد و
از قدیم الایام بار نهمینه معمور و مسکن سلاطین ذی شوکت بوده اغلب در میانه سه دو پادشاه
صاحب دستگاه انقسام داشته

هوای در غایت رطوبت و اعتدال ارد و حسن معیشت و تنعم خلقش بدرجه کمال و از
اکثر ممالک عالم ممتاز است در جمیع ماکولات و اقسام ملبوسات و اصناف ضروریات آن ملک
راهیچگونه حاجت بخارج نیست و آنچه در اکثر ممالک حاصل و مهیا نتواند شد اینجا میسر و سهل الحصول و

بیقدر و بی بها است و اکثر بیشه‌های آن از تراکم اشجار مجال عبور طیور و وحوش نیست و قوت
نامیه بحدیست که یک قطعه سنگ در کوهساری و کفی خاک در صحرای آن که ساده از گل و
گیاه و اشجار باشد نتوان یافت و از کثرت درختان بیثمر چون شمشاد و آزاد و نارنج و
امثال آن همیشه کوه و صحرا زمردی فام است و شوارع بلاد و قصبات آن با وجود ازدحام سوار و پیاده
همیشه پر گل و گیاه. کثرت مکانهای وحوش و شکارگاهش از تعداد بیرون و اقسام صید بری
و بحری آن از حوصلهٔ شمار افزون است مردمش بوفور ذکا و هنر مشهور و به پرهیزگاری و غریب پروری
معروف اند همیشه آن دیار مشحون بدانشمندان و اعلام روزگار بوده لاهیجان قریب بساحل بحر خزر
واقع شده اغلب آنست که پس از قرنی بسبب عفونت هوای دریا علت وبا کم یا بیش
دران بلاد سرایت نموده جمعی تلف میشوند و رطوبت هوایش نیز چون زیاده است بنوعیکه
شب از کثرت شبنم زیر آسمان خوابیدن محال است بسا باشد که بطبع مردم بیگانه زیاده ملایمت نکند
بالجمله والد مرحوم بعد از دیدن یاران و تنسیق قلیل املاک موروثی که وجه معاش بدان بود
عازم معاودت باصفهان شدند و در خدمت فیض بنیاد بودم و در عرض راه رسالهٔ تشریح الافلاک
و چند وجیزه در هیأت تعلیم فرمودند تا در اصفهان رسیده دران بلده با ذوق و شوقی تمام
و جدی موفور بمذاکره و مباحثه مشغول شدم و روزگاری بجمعیت و آرام داشتم و در مدرس
فاضل نحریر میرزا کمال الدین محمد فسوی باستفاده و تحریر تفسیر بیضاوی و جامع الجوامع طوسی
و امور عامهٔ شرح تجرید پرداختم و نزد مولانای فاضل حاجی محمد طاهر اصفهانی که محدث و فقیه
زمان بود کتاب استبصار شیخ طوسی و شرح لمعه و مشتقیه قرأت کردم در آن زمان صیت

دانش قدوة الحکما شیخ عنایت گیلانی رحمه الله که در اصفهان بافاده مشغول بود و با والد مرحوم
دوستی داشت مرا خواهان استفاده ساخت در خدمت ایشان منطق تجرید که از نفائس کتب
منطق است با کتاب نجات شیخ الرئیس شروع نموده بانجام رسانیدم و تا آن حکیم دانشمند در
اصفهان بود نسبت استفاده درمیان بود پس عازم گیلان شده در قزوین رحلت کرد
وی از تلامذه میر قوام الدین حکیم مشهور و در حکمیات و سائر فنون استاد و حاوی مآثر حکما
بود در تحصیل مراتب عالیه یا مقامات عظیمه کشیده ذوقی عجیب و ملکه قوی داشت و فقهای
ظاهر چون مورد التفاتش نبودند چنانکه رسم ایشان است نسبتش بعقائد حکما و انحراف از
شریعت مقدسه میدادند و حاشاه عن الانحراف پس بخدمت سید المتبحرین امیر سید حسین طالقانی
که از اعاظم و اکابر عارفان بود رسیدم کتاب فصوص الحکم شیخ عربی با شرح سعید فرغانی
باستفاده مشغول شدم و شرح هیاکل النور نیز در خدمت ایشان ختم نمودم و در تعظیم مبدأ
و در هیچ فنی از علوم نبود که استحضارش بکمال نباشد مسائل حکمت را با مشاهدات صوفیه تطبیق
داده غلوی عظیم در اظهار مراتب ثلثه توحید داشت. قوت تقریر و مباحثش بمثابه بود که
احدی از اصحاب جدال را نزد او یارای سخن گفتن نبود و اخلاص فقیر در استفاده و شفقت ایشان
استوار بود تا در اصفهان رحلت نمود و بعضی طلبه ظاهری را نیز غائبانه بعقائد غیر مستفاده
از شرع اقدس نسبت میدادند و الناس اعداء ما جهلوا

و از افاضل روزگاران بلده مغفور آقا جمال الدین محمد خوانساری ولد اکبر علامی آقا حسین
طاب ثراه بود از غایت استغنا بی نیاز از توصیف است فقیر اگرچه بسعادت استفاده از ایشان

نرسیده ام لیکن مکرر شرف حضور مجلس ایشان دریافته ام در سن کہولت باصفہان درگذشت
ودر جوار والد خود مدفون گردید روزگاری بافاده وعزت واحتشام گذرانید وبغایت
مقدس وحمیده خصال بود ودیگر از علمای عالیشان اخوند ملا محمد گیلانی بود وی از مجتہدین عصر
وصاحب ورع وزہد تمام ومدتہا بود که در اصفہان متوطن شده بافاده مشغول روزگاری مہیا وشت
با والد مرحوم ایشان را الفت وصداقتی خالص بود مکرر فقیر بخدمت رسیده وتحقیق مسایل
نموده در کبر سن رحلت نموده ودران بلده مدفون شد ودران اوان فقیر را بتحصیل علم طب
میل افتاد قدری از کلیات قانون وبعض مقاصد آن فن را نزد جالینوس الزمان حکیم مسیحائی
مشہور که طبیبی دانشمند معمر بود وبه معالجه وفن تعلیم اکثر اطبای آن شہر مبادرت داخت استفاده نمودم
شبی بمطالعه مشغول بودم وقت سحر والد علامه رحمه الله نزد من آمد ونشست ودر اطراف من
کتابہای طب بود وبآن مشغول بودم چون سوال نمودند معلوم شد که بآن فن فرو رفته ام مرا
ازان ہمه اہتمام وغور دران منع فرموده گفت اگر کسی را اعتماد بصحت باآنچه طلبه واہل است اما تو را
آن یقین واعتماد بطول مدت عمر از کجا حاصل آمده من می بینم که نفس تو بدن ترا میخورد ومیگدازد
چنانکه شمشیر نیام را میخورد وشخص چنین طویل العمر نتواند بود پس در آنچه اہم است بکوش
این گفت وبگریست ومرا نوازش ودعا نموده برخاست پس از چندی بخدمت فاضل محقق
میرزا محمد طاہر خلف میرزا ابو الحسن قاینی که در ریاضیات واوسط حکمت نادره زمان بود رفته مدتی
بتحصیل وتصحیح رساله ہیأت وشرح تذکره وتحریر اقلیدس وتحریر مجسطی وقوانین حسابیه پرداختم
وفاضل مذکور تا ده سال قبل ازین در حیات بود ورحلت نمود پس شوق اطلاع بر مسائل و

حقائق ادیان مختلفه و اصحاب ملل بدید آمد و با علمای طبقه نصاری که پادریان ایشان اند در
اصفهان جمعی کثیر بودند آشنا و مختلط شدم و مقتدای ایشان هرکه آزمودم یکی در میان ایشان اعتبار
داشت و او را خلیفه آوانوس گفتندی عربی و فارسی نیکو دانستی و بمنطق و ریاضیات و هندسه
مربوط بود و بعضی کتب اسلامی بمطالعه اش رسیده بود و شوق بتحقیق بعض مطالب داشت
و از خوف و عدم التفات علمای اسلام با آن طبقه از مقصود خود باز مانده بود صحبت مرا مغتنم
شمرد و پس از چندی که از صفات و اوصاف من آگاه شد اخلاص و محبتی استوار پیدا کرد و من
انجیل از او آموختم و بشروح آن پی بردم و تحقیق عقائد و فروعات ایشان بواقعی نمودم
و بسیاری از کتب ایشان را مطالعه نمودم و او نیز گاهی از من تحقیقات می نمود و مکرر تقریرات
مختلفه حقیت اسلام را برو تمام کردم و او را سخنی نماند و ملزم شد لیکن توفیق هدایت نیافته
در نیافت تا وفات کرد

و در میان یهود ساکنه اصفهان که از عهد موسی بزعم خود ساکن آن شهرند شعیب نام
اعلم ایشان بود او را مطمئن ساختم و مکرر پوشیده و پنهان بمنزل او رفتم و او را بمنزل خود آوردم
و از او توریت بیاموختم و ترجمه آن را نویسانیدم و از حقیقت آنچه در دین ایشان است آگاه
شدم لیکن آن طبقه را بغایت عدیم الشعور و از تمیز و فکر بیگانه یافتم و غباوت و تعصب ایشان
را در جهل پایانی نیست و همچنین باختلافات مذاهب اسلام پرداختم و کتب هر فرقه را پی بردم
و منصفانه و مشتاقانه ملاحظه کردم و از هر فرقه هر جا کسی می یافتم که ربطی بمذهب خود
میداشت با او صحبت میداشتم و استعلام مقاصد و سخنان او می نمودم و در این ادیان مرا

با ارباب آرای مختلفه آنمقدار گفت وشنود روی داده که خدای داند و در ضمن این مشاغل کتب متداوله را درس میگفتم و حواشی و تعلیقات مینوشتم و تقریبات رسائل منفرده در تحقیقات مختلفه تحریر می نمودم و اکثر را در نظر فضلای آن فن رسانیده اطمینان حاصل میکردم و همه مورد تحسین ایشان میشد و از برکت تائید الٰهی تا این زمان هرگز نشد که در موضعی از مصنفات من سقمی و خطای ظاهر شود من الله التائید و به الاعتصام۔

دوران ایام از حوادث و واردات غریبه جذبهٔ حسینی و شیوهٔ زیبا شمائلی بود که دل را شیفته ساخت۔

نمود می نشانی ز جال و بت لیکن ... دو جهان سیم برآید سر شور و شر ندارم

زاویه نشینان کاخ دماغ را طرفه شوری در افتاد و از دل بیقرار فتنه و آشوبی برخاست

ما درس سحر بره در میخانه نهادیم ... اوقات دعا در ره جانانه نهادیم

در خرمن صد عارف و زاهد زند آتش ... این داغ که ما بر دل دیوانه نهادیم

عندلیب دل شوریده حال بگل بانگ بلند این پرده سرائیدن گرفت ؎

فاش میگویم و از گفتهٔ خود دلشادم ... بندهٔ عشقم و از هر دو جهان آزادم

نیست بر لوح دلم جز الف قامت یار ... چکنم حرف دگر یاد نداد استادم

طرفه تر آنکه دل افتادگان و خاک نشینان آن سرکوی از چون و چند بیرون بودند و این بیت ورد زبان من

ای گل نه همین معرکهٔ من بتو گرم است ... هنگامهٔ صد سوخته خرمن بتو گرم است

شبی با جمعی از یاران موافق و دوستان صادق بباغی رفتم مولانا علی کوهساری اصفهانی خطاط مشهور که جامع کمالات صوری و معنوی و نادرهٔ روزگار بود و در حسن صوت و سرائیدن نغمه اش ثانی معجزهٔ داودی حاضر بود نیمشب پردهٔ ساز کرده نخست این بیت خواندن گرفت۔

امشب بیا تا در چمن سازیم بر پیمانه را تو شمع و گل را داغ کن من بلبل و پروانه را

این نفس سوخته را حالی پیش آمد که تقریری نیست هزار بار کالبد عنصری را سلطان روح خالی ساخته باشد و تا صبح ترانه او همین بیت بود و میگفت خاموش بشد پس از لحظه باز سرائیدن میگرفت پس از چندی مرا عارضه صعب پیش آمد و جعی در مفاصل پدید آمد و جع شدت نمود و تمام مفاصل بدن را فرو گرفت و از حرکت باز ماندم جمعی از اطبا بمعالجه آمدند و تجویز تعریق و آشامیدن چوب چینی کردند و بر من بسبب هجوم احزان و هموم دشوار بود از جمله اطبا میرزا شریف خلف حکیم جلال الدین مشهور که از حذاق اطبا و بحلیه صلاح آراستگی داشت طبیب مذکور خود بهمان آزار مبتلا شده بر بستر افتاد و من در آن حال غزلی گفتم که مطلع آن اینست۔

بجرم عشق اگر کشتنی ام ممنون احسانم گناه زاهد بیچاره یا رب چیست حیرانم

و از این غزل است

کتاب عشق لوح دل بود در مکتب هستی نکو کردی بسطر تن کشیدی خط بطلانم

پس از دو ماه حق تعالی از آن مرض مرا شفا بخشید و باز بتعلیم و تعلم پرداختم در اثنای آن آزار چون معطل مانده بودم شعر بسیاری گفتم و قدرت بر نوشتن نداشتم۔ دیگران مینوشتند و اکثر

آن اشعار را در دی واثری دیگر است پس اشعاریکه تا آن زمان جمع آمده بود فراهم آورده دیوانی مرتب شده مشتمل بر قصائد و مثنویات و غزلیات و رباعیات تخمیناً هفت هزار بیت۔ و این اول دیوان این خاکسار است و در میانه مستعدان متداول شد و رغبت بگفتن و صحبت شعرا افزونی گرفت و شعر درست و مستحسن را در مذاق من طرفه تاثیری بود از آن همه موزونان و سخنوران که صحبت ایشان را در یافته ام یک کس دیده ام که بجمیع اطوار و عوام شعر فارسی چنانکه باید میرسیدہ و حق سخن سنجی ادا نیکو توانست کرد و دیگر را تا این زمان در پایه او ندیده ام وی میر عبد الغنی تفرشی ست از احفاد فاضل مرحوم میر عبد الغنی تفرشی تلمیذ میرزا ابراهیم همدانی مشهور که در عهد شاه عباس ماضی از مستعدان بود و در گذشته بالجمله این میر عبد الغنی از دوستان و معاصران فقیر بود بمضمون الولد الحر یقتدی بآبائه الغر با وصاف کمالات آراسته سلیقه در نهایت استقامت و فطرتی بغایت عالی داشت اکثر متداولات علمیه را طی نموده و در شعور و ذکا و ذوق و وجدان آیتی بود اگر چه شعر بسیار کم گفتی چنانکه مجموعه افکار را یکهزار و یکصد بیت رسیده اما چنانکه باید گفتی متانت و حلاوت و کیفیت سخن او را نسبتی باشعار همگنان نبود و در نکته پردازی و در سخن رسی نظیر او را ندیده ام تا وی در حیات بود فقیر بذوق سخن سنجی او شعر بسیاری میگفتم و او را با من الفتی عظیم بود این رباعی از آن است

عمری بره وفات بستیم عبث | دل جز تو بدیگری نه بستیم عبث
در کوی تو قدر هر سگی بیش از ماست | ما این همه استخوان شکستیم عبث

تا آنکه در شباب باصفهان در گذشت و داغ فراق بر دل احباب گذاشت اللهم اغفر له

و اجعله عندک فی اعلا علیین -

پس بتقریب بغضت چند کس از دوستان و یاران اراده بصوب دار الافاضل شیراز مرا هم شوق دیدن آن بلده گریبان گیر شده بعد از التماس اجازت از والدین روانه آنصوب شدم و بآن بلده رسیده صحبت افاضل و اعیان و مستعدان آنجا دریافتم و بآن سر زمین مرا انس و الفت پدید آمد و تا بوده ام وقت من خوش بود. دار الملک شیراز از بلاد معتبرهٔ فارس بوده چه در اسلام و چه پیش از اسلام مجمع و مسکن افاضل و موبدان بوده و اگرچه در آب و هوای او قوت و لطافت چندان نیست اما باعتدال است و بغایت معمور و موفور النعم معابد و مدارس و بقاع الخیر در ان بسیار. و کوههای بکیفیت دلنشین دارد شیخ سعدی شیرازی فرموده

اگر مصر و شام ست و گر بر و بحر   همه روستا ئیست و شیراز شهر

بالجمله مولانای اعظم استاد العلما مولانا شاه محمد شیرازی رحمه الله در ان شهر بود بسماع کتاب اصول کافی در مدرس ایشان مشغول شدم و اکثر اوقات شبا روزی از خدمت ایشان استفاده میکردم و نسبت بمن اشفاقی عظیم داشت فاضل مذکور از نوادر روزگار بود و تبحری عظیم و حفظی قوی و عمری طویل داشت. ادراک صحبت بسیاری از علما و اکابر عرفا نموده اکثر ممالک عالم را دیده بود و در تحصیل مراتب عالیه و تکمیل نفس ریاضتها کشیده بشیخ والد بسیار اخلاص عظیم داشت و بغایت ستوده اخلاق و کریم الذات بود. قریب بیکصد و ده سال عمر یافت و همه را صرف بسیر علم و حق طلبی و خیر خواهی عباد نمود و چند رساله در حدیث و حکمت و تصوف از مصنفات اوست تا آنکه پس از روزی چند از ورود فقیر بآن بلده رحلت کرد.

دیگر از افاضل آن شهر مولانا محقق جامع المعقول و المنقول اخوند مسیحائی فسوی علیه الرحمة
بود و بتدریس اشتغال داشت وی از اعاظم تلامذهٔ مرحوم آقا حسین خوانساری و قدوهٔ فضلای
عهد در جودت ذهن و حسن سلیقه و تبحر در جمیع علوم اشتهار داشت و منصب شیخ الاسلامی فارس
بخدمتش مرجوع و مدرسش مجمع طلبهٔ آفاق بود، مدتی در خدمت ایشان بمذاکره و مباحثه پرداختم
و طبعیات شفا و الهیات شرح اشارات و حواشی قدیمه و جدیده و غیر آن استفاده نمودم
تا آنکه ببلده فسا رفته برحمت ایزدی پیوست و اخوی از نحاریر فضلای عالیشان بود فکری رسا
و طبعی مستقیم شگفته داشت در شعر عربی و فارسی و معما و منشآت عربی و فارسی نهایت قدرت یافته
قصائد عربی در مدح حضرت امیر المومنین علیه السلام دارد و بغایت بلیغ گفته و در فارسی اشعار
شوخ دارد معنی تخلص ایشان است -

شد گرم جگر سوزیم آن رند شرابی — مستیش بران داشت که گردید کبابی
از تربیت آبحیات گل رویش — فرداست که آن سیب قن گشته گلابی

دیگر از مشاهیر فضلای آن شهر مولانا لطف الله شیرازی علیه الرحمة بود وی از فحول علما
و تلمیذ فاضل عارف مولانا محمد محسن کاشانی علیه الرحمة بود بخدمت ایشان رفته مدتی باستفادهٔ
حدیث و معارف دیگر گذشت و بعد از گذرانیدن کتاب وافی که از مصنفات ملا محسن
مرحوم است اجازتی مفصله بجهت فقیر مرقوم نموده بود تا آنکه در سن کهولت درگذشت -

دیگر از افاضل آن دیار عارف معارف مولانا باقر مشهور بصوفی بود و بغایت دانشمند و
عرفانی بکمال داشت در خدمت ایشان کتاب تلویحات شیخ الاشراق و قدری از قانون

خوانده ام همدران بلده بعالم بقا پیوست دیگر از اعلام آن مقام شیخ محمد امین شیرازی بود بحلیه علم و سداد آراسته مکرر با ایشان صحبت داشته ام بعد از افاضل مذکوره در حیات بود و درگذشت دیگر از افاضل و معارف آن شهر جامع الفضائل مولانا محمد علی مشهور بسکاکی بود موحدی دانشمند و مدرس مدارس شیراز و در فنون علم مهارت داشت و از تلامذه مولانا شاه محمد و اخوند مسیحای فسوی و دیگران بود. نسبت ارادت بسلسله مشائخ درست نموده در لباس ایشان منزیست بغایت عالی فطرت و صافی طینت و خجسته اخلاق بود و قبولی عظیم در دلها داشت پیوسته دوستی و مصاحبت با فقیر می نمود تا آنکه در استیلای افاغنه بشیراز درجه شهادت یافت شعر بغایت خوب گفتی این چند بیت ثبت شد

دو عالم را بجزای قاتل من ده خدای من
که بس باشد همین ذوق شهادت خونبهای من

بدن مصر و هوا فرعون و هامان نفس و من موسی
خیال و وهم ساحر و دلیل من عصای من

چو نفی نفی اثبات است از مردن نمی ترسم
بقای من چو شمع کشته باشد در فنای من

گذشتن از سراب سر وامن چیدنی دارد
ز آب هفت دریا تر نگردد پشت پای من

در نظم اشعار شکیب تخلص اوست.

تعریف وسعت و آبادی اکبرآباد و توصیف عمارات آسمانی ارتفاع آن

بحکم پادشاه جم جاه حضرت عرش آشیانی انار الله برهانه بجای پیشین قلعه آگره بر ساحل دریای جون مشرق رویهٔ شهر نخشت و گل بنا یافته بود و بمرور ازمنه قواعد آن رو بانهدام نهاده معماران کارپرداز و مهندسان چابک‌طراز در نهصد هفتاد و دو هلالی عالی حصاری که تا رستخیز از هموارکان همت حضرت عرش آشیانی و علو بنیان دولت بانی باز گوید بساعتی که در فرخندگی کار و پایندگی حصار مختار بود بنیاد نهادند. در نهصد و هشتاد آن بنای آسمان سا را که دورش سه هزار ذراع پادشاهی است و عرض اساس سی و پهنای دیوار نزدیک بفصیل پانزده. و ارتفاع آن از اساس تا کنگره شصت و مشتمل است بر بروج لب تگانه.

نظم

برجش همه برج آسمانی است گوئی فلک البروج ثانی است

و چهار دروازه دارد که هر یک سر بفلک کشیده در دولت بروی جهانیان کشاده است بانجام رسانیدند. از پایان دیوار تا شرفات سنگهای سرخ تراشیده چنان باهم وصل کرده‌اند که دیدهٔ باریک بین بدرز آن پی نبرد. و بفرمان آنحضرت دران حصار گردون سار منازل عالیه برای نشیمن خاص از سنگ سرخ که درین دولت ابد اعتصام که رواج صنائع را روز بازار دیگر است. و عنایت ایزدی را بآرایش عالم سروکار دیگر بجای آن منازل فلکی ارتفاع از سنگ مرمر که مانند آئینهٔ سکندری عکس نماست. و بسیان

باطن رہ یافت مندان مصفار چنان ساخته وپرداخته شده که حیرت افزای جهان نوردان
است چنانچه گذارش خواهد یافت برافراختند. اگرچه در اکبرنامه مبلغ خرچ عمارت نگارش
نیافته اما در جهانگیرنامه مسطور است که سی وپنج لک روپیه صرف آن شده ظن غالب آنست
که این مبلغ بر عمارت قلعه ومنازلی که در دولت حضرت عرش آشیانی در قلعه
اتمام یافته خرج شده باشد. وبر کنار دریای جون شهری چون عرصه زمین فسیح پل چون
ساحت آسمان وسیع آباد شد از اقسام نفایس وگوناگون غرائب همه کشور والوان نعمات
وانواع مستلذات هر دیار یادگار بهشت برین است اصناف ناگزیر عشرت وناگذران
معیشت وضیع وشریف دران آماده وآلاف صنعت گران وحرفه پیشگان مرفه الحال
فارغ البال برروی روزگار خود ابواب جمعیت کشاده شعر

شهرے بینی چو فکر دانا — در وے همه کائنات پیدا
چون عارض دوست از نکوئی — در وے همه آرزو که جوئی

وتبارزگی از جلوس سعادت مانوس حضرت صاحب قران ثانی بکرامت تازه وشرافت
بے اندازه رسیده محط رحال امانی وآمال ومحظ افاضل رجال گردیده تا حصول این
دولت والا بهمان نام قدیم موسوم بود. چون وجود هر شی بوقت خاص وشخص
مخصوص منوط است مشید ارکان فرمان روائی مقنن قوانین جهان کشائی
حضرت عرش آشیانی که پنجاه ویک سال ودو ماه قمری وده روز باستقلال وجمعیت
بر تخت کامرانی متمکن بوده اکثر اشیا را باسامی جدید موسوم گردانیدند. این شهر

را با آنکه نام قدیمش از حسن لفظ و معنی عاری بود به اکبرآباد موسوم شناختند - و این نام نامی همچنان در پردهٔ غیب مختفی و محتجب بود حضرت صاحبقران ثانی روز جلوس عالم آرا این مستقر اعلام رفعت و جلال را اکبرآباد نام نهادند و از انجا که هر چه بر زبان الهام بیان بادشاه روشن دل حقیقت آگاه رود مثل تقدیر الٰهی روائے دارد - اکنون بهمین نام گرامی بر السنهٔ خاص و عام مذکور است - و در دفاتر مسطور - دقیقه شناسان انجم و افلاک این بلده را از اواخر اقلیم دوم شمرده اند طولش یکصد و پانزده درجه است - و عرضش بست و شش درجه و سه دقیقه - شرقی آن ولایت بهار و بنگاله است - غربی اجمیر و تته شمالی دهلی و پنجاب و کابل - جنوبی مالوه و دکن - اگرچه در سالف ایام دهلی بادشاه نشین و سلطان گزین بود اما اکبرآباد از انروکه در وسط ممالک محروسه واقع شده و دریای جون که آبش روشن تر از روان عاقلست - و گوارا تر از احسان باذل - و از بسیاری دریا در یا خون در دل فرات انداخته است - و از عذبیت و گوارائی دجله دجله آبروی چشمهٔ حیوان ریخته - از میان شهر جاری چنانچه آمد شد متردین طرفین و آورد و برد احمال و اثقال جانبین همواره بکشتی است -

رودیست که کوثرش عدیل است — آبش سلسال سلسبیل است
لابل که ز رشک او همه سال — شیدای مسلسل است سلسال
آبش همه کوکب مذاب است — سیارهٔ مرکز تراب است

حضرت عرش آشیانی با قامت برگزیده مقرّ رایات دولت و اقبال گردانیدند - دو

دار السلام بغداد که سواد اعظم بلاد عراق عرب است در عهد بعید و مدت مدید دار الخلافة
خلفای عباسیه بود و شعرای پیشین تازی و فارسی در مدح آن اشعار غرا گفته اند قریب بدو
فرسخ است چنانکه مجمع فضائل ملا شرف الدین علی یزدی در ظفرنامه نگاشته - و آن تخمینا شش
کروه رسمی است و دور معمورهٔ دار الخلافت اکبرآباد از هر دو جانب دریای جون ده کروه
پادشاهی است که پنج فرسخ ولایت و قریب پانزده کروه رسمی هندوستان باشد - برین
تقدیر بمراتب زیاده بر بغداد است قلعه و دولتخانهٔ والا و عمارات مرتفعهٔ پادشاهزادهای
عالی مقدار و امرا و بیشتر آبادانی درین طرف آب که جانب مغرب است واقع شده و این آبادانی
هشت کروه است - و طول دو و نیم کروه و عرض یک کروه - و بسا ازین منازل روح
کشا بیک لک روپیه تا پنج لک صورت اتمام پذیرفته و آنچه کمتر ازین انجام گرفته از دائرهٔ
احصا بیرون است - دران طرف آب که سمت شرق است باغهای عالی دلکشا و عمارات
رفیعهٔ دلکش میان بساتین ساخته شده و عمارتی که امرا بجهت سکونت ساخته باشند کمتر است
و آبادی آن دو کروه دور و یک کروه طول و نیم کروه عرض دارد -

بر جویندگان آثار و خوانندگان اخبار پوشیده نماند که در کتب تواریخ و غیر آن نام این دریا
جون می نویسند و در باستانی نامهای حکمای هندوستان جمنا بفتح جیم و ضم میم و نون و الف چنانچه
زبان زد روزگار است و در کتب اینان این آب را اسامی بسیار است از انجمله کالندی -
کالند نام کوهی است که منبع این دریاست - چون فنون احادیث متشابه است و افنان اقاویل
متشابک گلگون تیزگام خامه بر زن گذارش این داستان چند بتقریب نور دیده

بشاه راه نگارش وقائع دولت ابد پیوند که فرا پیش داشت رسید۔

نگارش احوال مشائخ وغیرهم وآن مبنی است بر طبقات چهار گانه

طبقهٔ مشائخ

شروع دران از سادات صحیح النسب که مودت این طبقه علیه اجر تبلیغ فرمان است ومحبت این طائفه سنیه از لوازم ایمان نموده میشود

سید محمد رضوی

محتد گرامیش بخارا است۔ ومولد سامیش احمد آباد گجرات بپنج واسطه بمظهر انوار ولایت۔ مظهر اسرار هدایت شاه عالم بخاری قدس سره که مرقد فیض مورد او در گجرات مزار زوار عالم ومطاف جهان است۔ میرسد۔ ونسب شاه عالم ببیست ویک واسطه بامیر المومنین علی بن ابی طالب رضی الله تعالی عنه منتهی میگردد۔ سید محمد بصباحت وجه وفصاحت زبان وسماحت ید ورجاحت خرد ودیگر مکارم جلیله ومآثر نبیلة اتصاف داشت۔ پیش از جلوس مقدس دو بار در گجرات شرف ملازمت دریافته مشمول عنایات گشته بود وبخت هنگامی که اعلی حضرت با حضرت جنت مکانی ما آنجا تشریف فرموده بودند دیگر بار زمانی که موکب اقبال از جنیر بسمت دار الخلافه توجه داشت بعد از انکه اورنگ جهانبانی بجلوس مبارک پایهٔ آسمانی یافت سید از استعداد عارضه ضیق النفس بدولت حضور نتوانست رسید۔ وسید جلال خلف الصدق خود را

بہ تہنیت گذاری بدرگار گیتی پناہ فرستادہ ۔ سال ہشتم جلوس میمنت مانوس مطابق ہزار و چہل و پنجم ہجری از جہان فانی بعالم جاودانی ارتحال نمود ۔ در گنبدی کہ بدر وازۂ غربی روضۂ شاہ عالم پیوستہ است مدفون گردید ۔ او در تاریخ ولادت خود بدین

مصرعہ ۔ من و دست و دامان آل رسول ﷺ ملہم گشتہ ۔

میان میر

شناور بحر معرفت ۔ غواص لجۂ حقیقت بود ۔ و در تصفیۂ باطن و تہذیب نفس و نوردیدن مراتب و منازل ایزد شناسی و تبیین غوامض حقائق و شرح مشکلات معارف زبدۂ دہر و اسوۂ عصر ۔ موطن گرامی او سیہوانست از توابع صوبہ ملتان ۔ در سلوک راہ حق طریقہ انیقہ قادریہ داشت ۔ در عنفوان شباب بدار السلطنت آمدہ با نفس توسن مجاہدہ فرا پیش گرفت ۔ و قریب چہل سال در کنج ناکامی و زاویۂ گمنامی بفروغ ریاضت و پرتو معرفت نشیب و فراز این طریق دشوار نوردراطی نمودہ چنان بسر برد کہ درین مدت مدید و عہد بعید ہیچ کی بر چگونگی حالاتش آگاہ نگردید ۔ بمرور ایام اطوار خفیہ و آثار خبیہ او برملا افتاد ۔ و گروہی از طلاب حق بد و گرویدہ صاحب مقامات منیعہ و درجات رفیعہ گردیدند ۔ و چون از زخارف دنیۂ دنیویہ دل بر گرفتہ بود ۔ بر خداوندان ثروت نظر تربیت نینداختی ۔ و از مخالطت و مجالست این طائفہ نفور بودی ۔ و تا از خواہش حطام ناپایدار این نشاۂ بے مدار متنفر ندیدی تلقین ہم نبودی ۔ با وجود دیرین زندگی پیرامون تاہل و تعلق نگشت ۔ و از فروتنی

استغنا در خواهش بر خود بسته داشت - و آمیزش و اختلاط همگنان کمتر می پرداخت بادشاه اسلام شهنشاه انام که از ایزد شناسی و دیده والا بدریافت حق شناسان حقیقت آئین فراوان توجه دارند - دو مرتبه یکی پیش از سفر کشمیر فردوس نظیر و دیگر بعد از مراجعت که در سنه هفت واقع شده کلبه شیخ را بقدوم فیض لزوم منور ساخته اند - و تفصیل آن رقم پذیر خامه وقائع نگار گشته - دیده جهان بینش از امتداد زندگانی که سبب فتور قوی و قصور ارکان است نابینا شده بود - چون گوییم که از مشاهده اشباح و هیاکل مهجور است پیشگاه خدابینی و دوران شاه راه معرفت گزینی باز پوشیده - در سال هزار و چهل و چهارم هجری از محنت کده دنیا بدار السرور آخرت انتقال نمود - قبر گرامیش در موضع غیاث پور است نزدیک بعالم گنج دار السلطنة لاهور مکرر بر زبان حقیقت تبیان حضرت خاقانی گذشته که از مرتاضان هندوستان بهشت نشان دو کس را ترقی بدرجهٔ کمال یافته شد - میان میر و شیخ محمد فضل الله که در برهانپور رحل اقامت انداخته رهنمونی سالکان جادهٔ حق طلبی اشتغال داشت - اعلی حضرت در ایام میمنت انتظام بادشاه زادگی بمنزل شیخ تشریف فرموده ایشان را دریافته بودند -

سید جلال

گرامی خلف سید محمد مذکور است محاورهٔ دلکشا و مصاحبت روح افزا با حسن خلق و لطف خلق فراهم دارد و علوم ادبیه را نیکو ورزیده - و مصطلحات طائفه سنیه صوفیه و احوال مشائخ با لیه نیک مستحضر است - و بخدا پرستی و پرهیزگاری

متصف - از جودت قریحت و نظم طبیعت گاهی مضامین رنگین و معانی دل نشین را بلباس شعری آراید - و از انروکه نژاد سعادت نهادش بامام المتقین قدوة الاولیا امام رضا می پیوند د خود را برضائی متخلص گردانیده است - در زندگی پدر و بعد از آن نیز مکرر بآستان بوس رسیده از دریا بار عواطف خاقانی کام اندوز گردیده - اکثری بر زبان وحی بیان بادشاه حق آگاه رفته که سید مذکور از روی نجابت ذات و شرافت صفات و دیگر خصائل بهیه و شمائل رضیه شایسته صحبت فیض منقبت ماست و سزاوار آنکه همواره بوسیلهٔ دوام ملازمت سراسر سعادت کامیاب باشد - تاریخ ولادت نقش (وارث رسول) یافته اند - بیشتر سکان هندوستان باین سلسله نسبت عقیدت دارند - الحق این طبقه سمیه منبع اولیا و منشای عرفا است از انجمله یکی سید جلال ملقب بمخدوم جهانیان است - که مضجع متبرکش در بلده اوچه واقع شده - و دیگر سید برهان الدین معروف بقطب عالم که نبیرهٔ مخدوم جهانیان است و نخستین کسی که ازین قبیله بگجرات آمده او در قریهٔ بتوه که گروهی احمد آباد مدفون است - دیگر سید محمد مشتهر بشاه عالم که بیرون شهر احمد آباد در رسول آباد آسوده است و مناقب این سعد گزیدهٔ ایزدی از شهرت باشتهار و از ظهور باظهار احتیاج ندارد -

خواجه خاوند محمود

نبیره مقتدای عرفا کبار خواجه علاؤ الدین عطار است و از دانای اسرار انفس و آفاق -

خواجه اسحٰق ده بیدی مجاز

خواجه دراوان سلطنت حضرت عرش آشیانی از توران بکابل و از انجا بهندوستان
بهشت نشان آمده و شرف ملازمت آنحضرت دریافته - و از ان باز در کشمیر اقامت
گزیده است - خانقاهی عالی درانجانب بنا نموده باگروهی از ارادت کیشان
بعبادت اشتغال دارد - پس از اورنگ آرائی بادشاه حق آگاه حضرت صاحب
قران ثانی مکرر بدرگاه گیتی پناه رسیده - و از چشمه سار مراحم خاقانی ریاض آمالش
سرسبز و شاداب گردیده موضعی چند بطریق سیورغال در کشمیر جنت نظیر بجهت اوقات
گذار خواجه و فرزندان و متعلقان او مرحمت شده و در روزهای وزن مبارک و دیگر ایام
متبرکه نیز بانعامات زر سرخ و سفید کامیاب میگردد -

ملا شاه بدخشی

از بدخشان بلاهور آمده بارادت سالک دریای اسرار آلهی سالک بیدای حقائق نامتناهی
میان میر استسعاد یافت و ببرکات صحبت نور آگینش منازل و مقامات علیه صوفیه
پیموده - او نیز بسان پیر خود بقید ازدواج در نیامده - و بزاویهٔ وحدت در ساخته راه
آمد و شد مسدود دارد - چندی پیش از انتقال آن رهنمای گمشدگان وادی طلب
زمستان بلاهور و تابستان بکشمیر میگذارند - پس از ان بموجب اشارهٔ پیر در خطهٔ جنت آباد
کشمیر رحل اقامت انداخت - و از ان باز درانجا بایزد پرستی مشغول است -

ملا خواجه

موطنش بهار است - در ریعان شباب بدار السلطنت لاهور آمده بعد از تحصیل
علوم رسمیه دست انابت باسوهٔ اولیای زمان میان میرداد - و بریاضت و مجاهدات
پرداخته نفس خودکام را بناکامی رام گردانیدند - در لباس و طعام به خشن ناگوار خرسند است
و از وفور وارستگی پیرامون تاهل یا هیچ سببی از اسباب تعلق نگشته - آنچه از خوارق عادات
و بوارق تصرفاتش جمعی را که بحلیهٔ راستی آراسته اند حکایت مینمایند اگر بر نویسد نامه بتطویل
می انجامد - در دار السلطنت بادراک مجلس فیض آمود فرازندهٔ اورنگ جهانبانی رسیده
مسرت اندوز گردید - و چون بر پیشگاه ضمیر خورشید تنویر خاقان غیب دان پرتو افگند
که احوال سلامت اشتمال او از تکلف و تصنع مبراست بنشاط و انبساط تمام صحبت داشتند
و بگذارش نکات دلکشا و معارف سعادت افزا پرداخته رخصت فرمودند - اکنون در
دار السلطنة بدل خوشی و آزادی بسر می برد -

شیخ بلاول قادری

در دار السلطنة رحل اقامت انداخته پای تردد بدامن عزلت کشیده بود و باندوختن
مواد معیشت مقید نگشتی - و هرچه بی خواهش رسیدی پذیرفته در مصارف بکار بردی
باخلاق ستوده همگنان را از خود راضی داشت - لوح جبینش از نقوش چین ساده بود و
مائدهٔ ضیافتش برای توانگر و فقیر آماده - اوقات شبانروزی در اوراد و وظائف بسر بردی
و بسا مقالات سعادت افزای بزرگان دین و معقولات فیض انتمای ره روان
وادی یقین در ذکر داشت که آنها بقطع ذکر نمودی از فرزندی تجرد گزیده تاهل نگردید -

شیخ پیر

اوقاتش در کمال تعفّف بسر رفتی بتواجد شغف تمام داشت مجلسش اکثری بر وجد و سرود گرم بودی و چون از نغمهٔ هندوستان بقدری آگهی داشت خود نیز بمشرب صوفیه گفتی تصانیف بسته است. در بعضی سفرها باردوی معلی همراهی گزیدی و بشمول تفقدات شاهنشاهی عز امتیاز اندوختی.

میر حسام الدین بخشی

پدرش قاضی نظام در اوائل زمان حضرت عرش آشیانی بهندوستان آمده داخل بندهای پادشاهی گردید. و بمیامن خدمات شایسته رتبهٔ امارت دریافته بخطاب قاضی خان پس از آن بغازی خان افتخار برافراخت. مولد میر بدخشان است و نشاء نمایش هندوستان مدتی در سلک منصبداران انسلاک داشت. برافقت قائد توفیق و معاونت سائق تائید اجتناب از متمتعات فانیهٔ جسمانیه نموده زاویه نشین گشت خلاصه اوقاتش بطاعت و عبادت سپری گشتی و در دوروز ختم مصحف نمودی. نسبت و اجازت بسالک مسالک ولایت و کرامت خواجه عبدالباقی داشت. اصل خواجه سمرقند است. مولدش کابل در اواخر عمر بدار الملک دهلی آمده توطن گزید. و بارشاد ایزد طلبان پرداخت.

ملا محب علی سندی

از علوم ظاهری بهره مند است. و از تکلفات رسمی و تصنعات عرفی بیگانه بیشتر اوقات بر انجاح حوائج مسلمانان اسلام کفر و اصلاح مجره مصروف داده و تا باور اک

سعادت حضور مستسعد بود بامر خاقان عدل پرور داد گستر جمعی را که بجاذبهٔ توفیق از تنگنای
کفر بوسعت آباد ایمان میگرایند بفقر اکسیر اثر گذرانیده در اسعاف مقاصد شان می کوشید
او خود را بگروه کوه بر که قبیله‌ایست از قبایل چغتا منسوب می سازد - علی بیگ جد او در گرامی
ملازمت حضرت فردوس مکانی انار الله برهانه بهندوستان بهشت نشان آمده در جنگ
غزوا افاغنه بپایهٔ شهادت رسید - پدرش صدر الدین محمد در سر آغاز جوانی همراه
موکب معلای حضرت جنت آشیانی به تته رفته بمقتضای آبشخور در آنجا اقامت گزید
و او در آن سرزمین متولد گردید - و ازین رو بسندی اشتهار یافت - در صغر سن
او والدش ازین جهان رخت هستی بربست - و او همت بر کسب علوم گماشت - بعد
از آنکه مملکت سند داخل ممالک محروسه شد نوکری عبدالرحیم خان خانان اختیار نموده از
سند بهند آمد - و بسی سالگی دل از تعلق برگرفته در برهانپور منزوی گشت پس از چندی
چون بعزم زیارت حرمین شریفین سفر گزین گشته به بندر سورت رسید صحبت فیض منقبت
تاج مناهج شریعت کاشف اسرار حقیقت شیخ محمد فضل الله طیب الله ثراه دریافته از ایشان
خرقه بگرفت و بطواف مکانین مکرمین شتافت - بعد از مراجعت باز ببرهانپور آمده متوطن
گردید از آنجا که بختش بیدار بود و دولت مددگار هنگام نخستین یورش حضرت صاحبقران
ثانی بصوب دکن بعد از جلوس بر اورنگ جهانبانی بدرگاه گیتی پناه آمده شرف ملازمت
اندوخت - و مدتی ملتزم رکاب فیروزی انتساب بود - اکنون از پیشگاه حضور مرخص
گشته در برهانپور به پرستش ایزدی و دعای دوام دولت گردون صولت کامیاب است

شیخ ابو المعالی

مولد و منشأ او قصبه بهیره است از پرگنات دار السلطنت لاهور در خدمت میان میر ترک و تجرید اختیار نموده - و از اهل و عیال گسیخته - اکنون بشغلی که از ان ره نوردی بیدای یقین فرا گرفته مشغول است - و پای آمد شد او کوتاه چشم گریان و دل بریان دارد سیمای حالش بر سوز و گداز دلالت میکند -

شیخ ناظر

اسمش ناصر محمد است - و الحال بشیخ ناظر که پیرش بدان نامور گردانیده در همگنان معروف او مرید سلالهٔ خاندان نبوت نقاوهٔ دودمان ولایت - سید احمد بن سید رفیع الدین بن سید جعفر شیرازیست - که از اصحاب وجد و حال و ارباب دانش و کمال بود - و در گجرات اقامت داشت - مولد و منشأ او طیبهٔ طیبه است - در آغاز سلوک مختی بسیاحت گذرانیده از ایام دولت انتظام بادشاهزادگی حضرت خلافت پناهی ملازم رکاب اقدس بوده بشمول عواطف بیکران بادشاه درویش نواز عز امتیاز دارد - در صیف و شتا جبهٔ پنبه آگین یا نیم آستینی پشمین که آن نیز پنبه آمود باشد شعار و زی پوشد - و همواره اسلحه با خود داشته شبها بیرون خوابگاه مقدس بعبادت ایزدی میگذارند - و از پیشگاه الوهیت بخدمت این مفتاح ارزاق خلائق و مغلاق شدائد بوائق خود را ناگزیر می نماید با وجود یومیه نقد و اسپ و فیل که از سرکار بد و عنایت شده اکثر اوقات بصحرا شتافته حزمهٔ گاه و هیمه بر داشته می آرد و آنرا فروخته قوت خود میگرداند - و بسا باشد که بجای

طعام بعلت بگذارند- تفصیل امور عجیبه شیون غریبه که ازو بظهور میرسد و در حضور اقدس نیز
مکرر بروے کار آمده مانند ساختن مروارید از قطرهٔ آب و اشرفی و روپیه از سفال و نبات
و نمک از خاک و ماهی از هیچ چوبین زیاده بران است که بقالب تحریر در آید- اعلیٰ حضرت
میفرمودند که پیش ازین گاهی شیخ را در حضور اقدس تواجد دست میداد و بمرتبه اثر داشت
که اگر نشسته می بودیم بی اختیار برمی خاستیم- روزی در محفل خلد آئین که نغمه سرایان جادو
پرداز بساز و باواز پرداخته بودند شیخ بوجد درآمد- و در اثناے آن آب طلبید قدرے
خود خورد- و باقی بمردم داد- هرکدام گزارش نمود که شهد ناب است- و بمرتبه حضرت شاهنشاهی
از راجه بکرماجیت که بندهٔ معتبر این درگاه بود نقل فرمودند که او بعرض رسانید- که روزے
شیخ بمن گفت که نماز معکوس میگذارم به بین اما مترس- و شروع دران نمود- دیدم که سیاهی
محاسن او بسپیدی مبدل گشت- و باز مشاهده کردم که سرش از تن جدا است پس از لمحه بحالت
سابق باز آمد- اگرچه چنین حکایات شگرف و روایات شگفت از اهل اعتقاد و خداوندان داد
که مدار شان بر گرمی کار و رواج بازار شیخ است کمتر پذیرفته می آید- اما از بیگانگان دین که
غرض آلود نباشند باور می توان کرد نوبتی احوال او در مجلس فردوس تزئین مذکور می شد- قرهٔ
باصرهٔ خلافت بادشاهزاده محمد داراشکوه و قاضی محمد اسلم بعرض اقدس رسانیدند که در
دار الخلافه اکبرآباد دیدیم که مرتبه کوزه و بار دیگر رومالی را کبوتر ساخت- و نیز معروض داشتند
که اکثرے برگ کاه بدست باد داده و آن گم شده بپرواز درآمده است-

احوال برخی از مشاهیر درین سپاس نامه ثبت شده و الا درین اوان محمود زمان مسعود

که هنگام ورود برکات الٰهی وظهور سعادات نامتناهی است در همگی اطراف واکناف سواد اعظم
هندوستان بهشت نشان هنگامهٔ ایزدپرستی بوجود باسود این گروه حق پژوه رونق دارد

طبقهٔ فضلا

افضل خان نامش ملا شکرالله است - وزادبومش شیراز - همگی مراتب دانش و کمال
نزد میر ابراهیم همدانی و میر تقی الدین محمد نسابهٔ شیرازی اندوخته بهندوستان بهشت نشان آمده
در سلک بندگان حضرت جنت مکانی منسلک گشت - هنگامے که اعلیٰ حضرت در ایام
بادشاهزادگی از خدمت آنحضرت بمهم رانا امرسنگه دستوری یافته دبادهٔ دیوبر توجه فرمودند
او در زمرهٔ منصبدارانی که در رکاب دولت خدیو جهان معین گشته بودند رخصت یافت - و بر
خجستگی طالع ویاوری بخت منظور نظر عنایت شد - و در او دیوبر بر وفق ملتمس گیتی خداوند بخدمت
دیوانی خاقان جهان سر برافراخت - و بمیامن تربیت بادشاه دانا پرور دانش نواز آداب
بندگی ملوک و مراسم نظم مهام کسب کرد و چون قبلهٔ اقبال بعد از انجام مهم رانا امرسنگه احراز
شرف ملازمت حضرت جنت مکانی نمودند - بالتماس این جهان افضال بخطاب فضل
خانی اموز گشت و پس ازان که اورنگ خلافت بجلوس مقدس آرایش پذیرفت - و دیرین
آرزوی روزگار برفراز روائی برآمد - از جوهر شناسی و قدردانی حضرت خاقانی در بیست
و چهارم رجب سال دوم سریرآرائی از تغیر ارادت خان که آخر بخطاب اعظم خانی سرفراز گ
یافت چون او بصوبه داری دکن سربلند شد بپایهٔ جلیل وزارت کل ممالک محروسه رسید
و مراقی مناصب عالیه نوردیده بمنصب نبیل هفت هزاری ذات و چهار هزار سوار

مرتقی گردید

ملا محمد فاضل

مولدش بدخشان است در ابتدای جوانی نخست بکابل رسیده نزد ملا صادق حلوائی تلمذ نمود - و بعد از آن بتوران رفته فیض صحبت جلال معاقد منقول کشاف غوامض معقول - ملا میرزاجان شیرازی دریافت - و فنون حکمت را از ملا محمد یوسف کوسه که ارشد تلامذ آن سرآمد اساتذه زمان بوده کسب نموده بدار السلطنة لاهور وارد گردیده تفسیر و اصول را پیش ملا جمال لاهوری که در عربیت یگانه روزگار بود خوانده حاوی علوم عقلیه و نقلیه گشت در عهد سلطنت حضرت جنت مکانی بمنصب عدالت اردوی گیهان نورد امتیاز داشت - و در زمان خلافت حضرت خاقانی نیز تا سال هشتم بهمان منصب مفتخر بود اکنون در دار السلطنة بافاضه علوم اشتغال دارد - و بنقد و سیورغالی که از پیشگاه عنایت بادشاه ابر دست بحر نوال برای او مقرر است بجمعیت و رفاهیت تمام میگذراند

ملا عبد الحکیم

مولد و منشأ او قصبه سیالکوت است نشیب و فراز کمالات پیموده - و در مضمار فضائل از همسران قصب السبق ربوده - اکثر علوم نزد ملا کمال کشمیری که در سیالکوت مسکن داشت و بانوار ریاضت باطنی روشن تلمذ نموده است و در ایام سعادت فرجام حضرت جنت مکانی بضروریات معیشت در ساخته عزلت گزین بود درین دولت خداداد که بازار دانش رواج دیگر گرفته است - و کار دانشوران رونق از سر اسباب فاهیت حال و فراغت

بال فراہم دارد۔ چندے در بیست بر سم سیورغال بدو مرحمت شدہ۔ گہ گاہ بدرگاہ عرش اشتباہ آمدہ کامیاب حضور می گردد۔ از دریا بار افضال شہنشاہ سہیال مبالغ گرامند نقد نیز می یابد و بے تفرقہ خاطر بوظائف دعای کامروائی اولیای این سلطنت جاوید طراز۔ و افادہ طلبۂ علم می پردازد۔ و در فنون علوم بنام بادشاہ دانش نواز تصانیف رائقہ دارد۔

شیخ عبدالحق دہلوی

مجمع فضائل صوری و معنویست۔ در سر آغاز آگہی بآموختن حفظ کلام الٰہی اشتغال نمود و چون سنین عمرش بعشرین رسید از پایۂ تحصیل بدرجہ تدریس برآمد و چندی ہنگامۂ افادہ گرم داشتہ بپای طلب بادیہ پیمای سفر حجاز گردید و زیارت حرمین معظمین دریافتہ در حوزۂ درس بسیاری از اکابر علمای حدیث خصوصاً نسخۂ اسلاف محدثین نخبۂ اخلاف مستور عین شیخ عبدالوہاب متقی کہ قاطن ام القری بود۔ و لوامع انوار ولایت و سواطع آثار ہدایت از ناصیۂ اطوارش ہویدا۔ کتب معتبرۂ احادیث بسند رسانید۔ و مدتی دران امکنۂ شریفہ بسر بردہ بوطن مالوف مراجعت نمود۔ و باضافہ علوم دینیہ پرداخت۔ و در فنون دانش یکصد کسری از تصانیف مختصرہ و مطولہ دارد۔ با آنکہ عقود زندگیش بتسعین پیوستہ است از سلامت قوی بانواع طاعات و ریاضات و تعلیم و تالیف و تصحیح بسان ایام شباب می پردازد از اعقاب او ہفت تن تحصیل علوم رسمیہ نمودہ بافادہ مشغول اند۔ یکی از نیاگانش در رکاب ظفر نصاب حضرت صاحبقران جہان ستان از توران بہندوستان آمدہ بود و اختر ہنگام سعادت اورا بالحتی از امرا در دارالملک دہلی گذاشتہ بودند۔ او دران دیار متاہل

گشته اقامت گزیده - و ازان باز دار الملک وطن اجداد شیخ است - و مولد او نیز همان شهر کرامت بهر است

ملا یوسف لاهوری

او عالم عامل بود کسب کمالات از ملا جمال لاهوری نموده - در منقولات مهارت تمام داشت - علم تفسیر نیکو دانستی - و آنرا به نیکوترین طرزی بیان کردی - از علوم معقوله نصیبی اندوخته بود - قریب پنجاه سال بافاده پرداخت - بسیاری ازو بهره‌مند گشتند - و بکمال رسیدند - هشتاد مرحله از زندگانی نوردیده انتقال نموده

ملا عبد السلام دیوی

اصناف عربیت در زاد بوم خورد و رزیده چون بدار السلطنة لاهور آمد نزد حاوی معقول و منقول ملا عبد السلام لاهوری مفتی که فنون ادبیه و فقه و اصول فقه را نیکو دانستی و هشتاد سال عمر یافت - و قریب بشصت سال بافاضه مشغول بود - و جمعی کثیر از افاده او بپایهٔ فضیلت رسیدند و در نخستین سال جلوس قدس داعی حق را لبیک اجابت گفت هرچه خوانده بود سر کرد و آنچه مانده بود کسب نمود چندی بدانش آموزی متعلمان گذرانید از اسعاد بخت بیدار خود را بآستان خواقین مکان رسانید - و در سلک ملازمان درگاه خلائق پناه در آمده تختی بخدمت عسکر فیروزی قیام می نمود - اکنون از فرتوتی سال که باعث اختلال حواس و انحلال اعضا است حسب الحکم دست ازان باز داشته در دار دولت گیهان پوی بدرس مستفیدان و دعای دولت ابدی سمات اشتغال دارد

قاضی محمد زاهد کابلی

بذریعه فضیلت وورع در ایام سلطنت حضرت جنت مکانی منصب قضا کابل یافته بود - در عهد خلافت حضرت صاحبقران ثانی نیز چندی بهمان منصب قیام نمود سال سیوم جلوس ازین جهان رخت هستی بربست -

قاضی محمد اسلم

در صغر سن از هرات که مسقط الراس او ست به بخارا شتافته برخی از علوم دینیه کسب نمود - و در آغاز جوانی از بخارا بهندوستان بهشت نشان آمده مشمول مراحم حضرت جنت مکانی شد پس از آنکه فوروینداری و پرهیزگاری او بر ملا افتاد خدمت والا رتبت قضای عسکر بدو تفویض یافت - و درین عهد سعادت مهد از سال جلوس مبارک تا امروز خدمت مذکور بدستور سابق با منصب امامت نماز بادشاه دین پناه بدو مفوض است

قاضی محمد سعید کرهرودی

که احوال او نگارش یافت - از تلامذه تذکره علمای پیشین میر محمد باقر مشتهر بداماد بود و از فن حکمت آگهی تمام داشت چون بر پیشگاه خلافت ظاهر شد که در خدمتگذاری حلال کار و راست کردار است - چندی بداروغگی داغ و تصحیح و تحتی بخدمت عرض مکرر و مدتی بدیوانی بیوتات نوازش یافته بپایه هزاری رسید - و در سال هشتم جلوس مقدس جهان را پدرود کرد -

ملا میرک شیخ هروی

در عنفوان شعور از هرات بهندوستان آمده بیشتر متداولات نزد ملا عبد السلام لاهوری

اکتساب نمود - و در ایام برنامه بزیارت حرمین محترمین موفق گشته پیش اکابر محدثین آن اماکن فیض مواطن کتب احادیث بسند رسانید - و از آنجا برگشته در زمرهٔ بندگان این آستان عرش مکان درآمده نخست بتعلیم معین کوکب اقبال بادشاه زادهٔ کامگار محمد داراشکوه تارک اعتبار برافراخت - و الحال بخدمت معلمی ثمرهٔ شجرهٔ سلطنت بادشاهزاده مرادبخش سرافراز است -

ملا عبداللطیف سلطانپوری

بگرد آوری علوم و حل معضلات و تحقیق دقائق و تشخیص حقائق آن چنانچه باید پرداخته بود - و حدت فهم و جودت تقریر و قوت حافظه او زینت افزای فضائلش گشته - بیشتر کتب متداوله این دیار نزد سرآمد نحاریر زمان ملا جمال لاهوری خوانده معقولات را پیش فهرست جلائل ملکات - جریدهٔ جزائل کمالات - یادگار حکمای یونانی - انموذج دانشوران باستانی - میر فتح الله شیرازی استفاده نموده بود - از بیداری بخت و سازگاری روزگار پیش از جلوس اشرف سعادت بندگی درگاه افاضل پناه دریافته بآموزگاری معین گوهر بحر خلافت مفتخر گشت - و مدتی بدین خدمت جلیل القدر شرف اندوز بود بعد از آن که چراغ باصره اش کم نور گردیده بادشاه دانا نواز از مراحم ملکی و عواطف بادشاهی محلی چند برسم سیورغال بدو عنایت فرموده دستوری داد که بوطن خویش شتافته درس علوم دینیه فرا پیش نهد -

میر محمد هاشم

معروف بحکیم هاشم خلف میر محمد هاشم گیلانی است مدت دوازده سال در حرمین شریفین بوده منقولات را از شیخ محمد عربی محدث و شیخ عبدالرحیم حسانی و ملا علی نبیرهٔ ملا عصام الدین مشهور و معقولات را از امیر نصیر الدین حسین پسرزادهٔ میر غیاث الدین منصور و میرزا ابراهیم همدانی فرا گرفته بهندوستان آمد و طب و ریاضی نزد سرآمد اطبا حکیم علی گیلانی ورزیده چندی در احمد آباد گجرات بتدریس مشتغل بود - چون دانائی او در فنون فضائل خصوصاً طب بعرض اقدس رسید - حکم شد که در همان بلده بخدمت صدارت و طبابت بپردازد پس از انقضای مدتی ملازم عبودیت سدهٔ سنیه گشته بامر خاقانی شرف تعلیم اختر برج سعادت بادشاهزادهٔ محمد اورنگ زیب بهادر دریافت - و اکنون در ملازمت آن والا گوهر کامیاب است - بر تفسیر بیضاوی حاشیهٔ نگاشته بنام نامی حضرت شاهنشاهی خلّد جلال اقباله و اَبّد ظلال افضاله مطرز گردانیده است -

شیخ محمد

نبیرهٔ حکیم شمس الدین گیلانی است - که از پیشگاه عنایت حضرت عرش آشیانی بخطاب حکیم الملک مباهی بود - در مکه مکرمه که مولد و منشاء او ست دانش اندوخته بهندوستان آمد - و برهنمونی طالع خود را بدرگاه آسمان جاه که مأمن دانشوران و منار خردمندان است رسانید - و چون پرهیزگاری و شایسته کرداری او با دیگر فضائل بعرض مقدس رسید در خور استعدادش وظیفه مقرر نموده میر عدل دار الخلافة گردانیدند -

طبقهٔ اطبا

حکیم علیم الدین ملقب بوزیرخان - پس از تحصیل عربیت بعضی از کتب طب نزد حکیم
داودی خوانده بفروغ کوکب بخت بیش از دور نگ آرائی حضرت شاهنشاهی بداخل بندهای
درگاه عرش اشتباه گردید - و از مساعدت طالع و موافقت دولت بکثر وقتی مزاج وهاج
شهنشاه فلک بارگاه و بادشاهزادهای والاجاه نیک دریافته جوهر دانائی و
شناسائی خود بر روی روز انداخت - و بدین وسیله بسعادت مصاحبت استسعاد یافت
و از کاردانی و معامله فهمی و خلوص اخلاص سوخ ارادت و وفور دیانت بمناصب خدمات عالیه
فایز گشته چندی بدیوانی بیوتات و برخی بمیر سامانی و پاره بدیوانی بلند پایگی داشت
و بعد از آنکه قوایم سریر جهانبانی بجلوس حضرت صاحبقران ثانی آسمانی گری شده بادشاه
پرورده نواز او را بپایهٔ پنجهزاری ذات و سوار که از مراتب علیهٔ این دولت علیاست او
صوبه‌داری پنجاب وطن گاه و زاد بوم او دست رسانیده کامیاب عزت و معنی گردانیدند

حکیم صدرا

خلف حکیم فخرالدین محمد شیرازی است - که شاه طهماسپ والی ایران و را بحکیم
میرزا محمد موسوم گردانیده بود - و در همگنان بهمان نام اشتهار یافته بنسب منشاء الیه بحارث
بن کلده که از حذاق اطبای عرب بود منتهی میگردد - حارث مذکور دولت حضور سرور
کائنات مکرر دریافته بود - و بدعای اجابت انتمای آنحضرت طبیبان فن دان و نبض‌شناسان
شناسا از قبیلهٔ او بهم رسیدند - و تا امروز فن طبابت دران دودمان باقی است

چون زنبیل بیگ عم او در آغاز فرمانفرمائی حضرت عرش آشیانی از ولایت آمده
بهمین بندگی درگاه خواقین پناه منظور نظر عاطفت گشته بود، حکیم صدرا نیز بعضی از
مصنفات این فن خوانده در سنه هزار و یازده بهندوستان آمده و برهنمونی سعادت ابدی و
قلاوزی بخت بیدار در سلک بندهای حضرت عرش آشیانی انسلاک یافته کامیاب
مقاصد گردید. پس از آن که شرف بندگی حضرت جنت مکانی دریافت و استعداد و
استحقاق او بظهور انجامید - او را مشمول عواطف گردانیده بمسیح الزمان نامور ساختند
و درین عهد بهجت مهد که روز بازار مستعدان روزگار و دانشوران هر دیار است پایه
اعتبار او رو بافزایش نهاد. و بمنصب سه هزاری سرافرازی یافت. چون از فزونی ورع دست
از معالجه که احتمال مضرت نیز دارد باز کشیده بود - خدمت عرض مکرر بر او مقرر گشت
و چندی بخدمت مرجوعه قیام نمود - و با آنکه در زمان سلطنت حضرت جنت مکانی
شرف طواف حرمین مکرمین دریافته بود درین اوان فیض نشان نیز بآرزوی تمام
مرخص گشته خود را بمکهٔ معظمه رسانیده بعد از مراجعت بنحیکه گذارش پذیرفت حکومت
بندر سورت بالتماس حاصل نموده بدانصوب شتافت و همچنانکه در طب ماهر است از علوم
دیگر نیز آگهی دارد اکثر متداولات را از شیخ بهاء الدین محمد جبل عاملی. و علم طب از حکیم
محمد باقر پسر حکیم عماد الدین محمود ایرانی اندوخته بهندوستان آمده و در پنجاب پیش حکیم علی
گیلانی که سرآمد اطبای عهد دولت حضرت عرش آشیانی بود تلمذ نموده طبیعت
موزون دارد. و بالنّی تخلص است -

حکیم ابوالقاسم

ملقب بحکیم الملک پسر حکیم شمس الدین مذکور است در هندوستان متولد گشته تحصیل و اکتساب فضائل نموده - در فن خود مهارت تمام دارد - و بحلیه ورع متحلی است در عهد دولت حضرت جنت مکانی اگرچه منظور نظر عاطفت بود اما درین هنگام که غمام انعام خاقانی چنین آرزوی دانشوران را سیراب دارد بصنوف مراحم بادشاهی غر اختصاص یافته بپایهٔ والای دو هزاری رسید.

حکیم رکنا

ولد حکیم نظام الدین احمد کاشی زاد و بوم کاشان است - از علم طب بهرهٔ وافر دارد و معالجات صائبه ازو بوقوع آمده - نزد شاه عباس والی ایران اگرچه بقدر عزت و اعتبار داشت لیکن از خوی ناهموار و سلوک بی هنجار خود در آنجا نتوانست ماند و ناگزیر هندوستان آمد - و بدرگاه گیتی پناه حضرت عرش آشیانی رسیده دولت ملازمت اندوخت و چون روزگار بدین دولت بی اندازه نشو و نمای تازه یافت - چندی در زمرهٔ بندگان آستان معلی بوده از ضعف پیری رخصت انصراف بوطن حاصل نمود و از حضور خدیو زمان خداوند جهان کشت امید خویش سرسبز گردانیده روانه گشت - و بعراق رفته پس از چندی بزیارت حرمین شریفین منیفین شتافت - و بعد از احراز این سعادت بدانجا معاودت نمود - اکنون بمیامن ثنا طرازی و مدحت پردازی خدیو آفاق اکثری مبالغ گرامند از درگاه آسمان جاه بدو ارسال می یابد - و از سخنوران ایران است - و اشعارش مقبول همگنان

حکیم مومنای شیرازی

بطبابت معروف است - و بیمنت دست موصوف - اخلاق مهذبه و اطوار حمیده فراهم دارد - پس ازانکه بهندوستان بهشت نشان آمد بخت با مهابت خان همراهی گزیده بود - و در اواخر عهد حضرت جنت مکانی داخل ملتزمان آستان کیوان مکان گشت - درین سلطنت پایدار از جوهر شناسی شهنشاه روزگار در زمرهٔ پزشکان ملازم انتظام دارد و مشمول اعطاف بادشاهی مقتضی المرام است -

حکیم فتح الله

ولد حکیم ابوالقاسم شیرازی - از طب نیک آگاه است - و لختی دیگر دانش نیز اندوخته اول انزد امام قلی خان پسر الله وردی خان حاکم فارس بطبابت می پرداخت بعد از کشته شدن او بقلاوزی طالع سفر گزین هندوستان گشته خود را بدرگاه خلائق پناه حضرت صاحبقران ثانی رسانید - و بدستیاری معالجات پسندیده در جرگهٔ حکمای معتمد در آمده و مخصوص اعطاف خاقانی گردید - جد او حکیم فتح الله از بیداری بخت بهندوستان آمده شرف اندوز ملازمت حضرت عرش آشیانی گردیده بود - و مدتی به بندگی آن بادشاه گردون جاه مفتخر بوده در پایان زندگانی بزادگاه خود مرخص گشت - و در ضواحی آن عنصری پیوندش از هم گسیخت -

مقرب خان

نامش شیخ حسن است - در فن جراحی بسان پدر خویش شیخ بهینا که بوسیلهٔ بندگی

حضرت عرش آشیانی نامور شده بود بدل ندارد۔ تربیت و نوازش حضرت جنت مکانی درجه امارت دریافته ملقب بمقرب خان گشته بود۔ درین دولت خداداد ابد میعاد از اختلال قوی و اضمحلال عضا رخصت انزوا گرفته در وطنگاه خود که بطریق سیورغال بد و عنایت شده و خراج آن یک لک روپیه است چنانچه نگاشته شد در کمال آسایش و آرامش بسر می برد۔

شیخ قاسم

پور عبدالرحیم کهین برادر مقرب خان است در جراحی که شیوهٔ نیاگان اوست شاگرد رشید عم خویش۔ از دیگر فنون طب نیز بهرهٔ وافر یافته۔ و ربانی را نیکو ورزیده بهمین خدمتگزاری درگاه خواقین نشان اسباب جمعیت آماده دارد۔ و ابواب رفاهیت کشاده۔

کیفیت بلدهٔ شاهجهان آباد

ازانجا که همم عالیه مصروف آن است که ذکر جمیل بر صفحهٔ روزگار مرتسم گردد سیما امزجهٔ سلاطین ذوی الاقتدار که همواره می خواهند که عرصهٔ جهان را بآثار پایدار بیارایند داعیهٔ اساس شهری دلنشین بر کنار دریای جون از خاطر اعلی حضرت چهره نمود. کارآگاهان عمارت بعد پژوهش بسیار قطعهٔ زمینی (که در ظاهر دار الملک دهلی میان نورگده و آغاز آن معموره واقع بود) برگزیدند. بیست و پنجم ذی الحجه سال دوازدهم سنه (۱۰۴۸) هزار و چهل و هشت هجری مطابق طرحی (که در پیشگاه خلافت مقرر گشته) بسرکاری غیرت خان برادرزادهٔ عبدالله خان فیروز جنگ (که نظم صوبهٔ دهلی بدو مفوض بود) رنگ ریخته بحفر بنیان آن پرداختند. و نهم محرم سال مذکور اساس آن بنای منیع الشان نهادند و در ممالک محروسه هرجا صنعت گری از سنگ تراش ساده کار و پرچین کار معمار و نجار بود بحکم بادشاهی آمده با عملهٔ بسیار مشغول کار گشتند. و هنوز تاسیس برخی از بنا و تهیهٔ لختی مصالح شده بود که غیرت خان بصوبه داری تته نوازش یافت و حراست صوبهٔ دهلی و اهتمام برافراختن عمارت رفیعه به الله وردی خان مفوض شد. او دو سال و چند روز بدین امر پرداخته از جانب دریا اساس قلعه ده گز افراخته گشت. پس ازان ضبط صوبهٔ مذکور با اهتمام تاسیس عمارت و سرانجام لوازم آن بمکرمت خان (که بوالا خدمت میر سامانی قیام می نمود) مقرر گردید. او جد و جهد بلیغ بظهور رسانید تا آنکه در سال بیستم این چهار گردون

بنا با سایر ابنیهٔ فردوس آئین دکه در گوشه آن خورنقی وسدیری ست و در هر زاویه آن گلشنی و غدیری - و بے تکلف و اغراق نگارخانهٔ چین است - اما آن نقش پیشین و این نگارپسین - بیت

در و آن قدر برده صنعت بکار	که خود نیز محو است صنعت نگار

از عنایت انتهای امیرخسرو است که آنچه سابق در مدح دہلی گفته بود در نیو لا بر روے کار آمد - بیت

اگر فردوس بر روی زمین است	همین است و همین است و همین است

بصرف شصت لک روپیه در عرض نه سال و سه ماه و چند روز صورت حسن انجام گرفت قلعه رفیعه دکه مثمن بغدادی ست) درازش هزار گز پادشاهی و پهنا ششش صد ذراع - جدرانش از احجار لعل فام فتحپور برافراخته شده - ارتفاع آن با شرفات و خاکریز بیست و پنج ذراع - و زمین شش لک گز است مضاعف زمین قلعه مستقر الخلافه اکبر آباد - و دورش سه هزار و سیصد ذراع است مشتمل بر بیست و یک برج هفت مدور چهارده مثمن چهار دروازه و دو دریچه و خندقی به پهنای بیست گز و عمق ده گز از آب نهر مالامال - از دو جانب بدریای جون می ریزد - سوای ضلع شرقی دکه دریای مذکور بدیوار حصار پیوسته است) به بیست و یک لک روپیه مرتب گشته و نشیمن های خاص از شاه محل با سقف سیمین و امتیاز محل با آرامگاه معروف برج طلا و دولت خانهٔ خاص و عام و باغ حیات بخش به بیست و هشت لک روپیه و منازل بیگم صاحب و دیگر

پردگیان حریم عفت ہفت لک روپیہ - و دیگر عمارات از بازار و چوکہای درون قلعہ گردون عظمت (کہ بجہت کارخانجات پادشاہی ساختہ شدہ) بچہار لک روپیہ صورت اتمام گرفت۔

سلطان فیروز خلجی در ایام سلطنت خود نہری از دریای جون از نواحی پرگنہ خضر آباد جدا نمودہ بسی کروہ پادشاہی آوردہ بحدود پرگنہ سفیدون (کہ شکارگاہ او بود و آب کشت کم داشت) رسانید۔ آن نہر بعد از انتقال سلطان بتوالی ایام و تواتر اعوام خراب گشتہ از جریان باز ماند۔ و در عہد عرش آشیانی شہاب الدین احمد خان صوبہ دار دہلی برای افزونی زراعت و آبادی محال تیول خود نہر مذکور را مرمت نمودہ جاری ساخت و بہ شہاب نہر موسوم گردانید۔ چون روزگار او سپری شد بترمیم و تعمیر آن نپرداختند۔ و بدستور پیش از جریان باز ماند درینولا (کہ توجہ اعلیٰ حضرت بہ بنای این قلعہ مصروف گشت) امر شد کہ نہر مذکور را از خضر آباد تا سفیدون (کہ مبداء و منتہای آنست) مرمت کنند و از سفیدون تا قلعہ (کہ مسافت آن نہر سی کروہ پادشاہی ست) نہری تازہ حفر نمایند بعد تیاری بہ نہر بہشت مسمی شد۔ و نشیمنہا و حوضہا و آبریزہا و فوارہای بلند پرواز نظارگی دیگر بہم رسانید بیست و چہارم ربیع الاول سنہ (۱۰۵۸) ہزار و پنجاہ و ہشت ہجری سال بیست و یکم (کہ برای نزول پادشاہی مختار اہل تنجیم بود) بہ تہیای اسباب جشن و تعبیہ مواد عشرت فرمان رفت - و تمامی منازل خاصہ را بگونا گون نفائس فرش (کہ در کشمیر و لاہور از پشم شال برای ہر نشیمنی بنفاست و لطافت

بر روی کار آورده بودند) برآراستند و بر دریچه‌ها و ایوانها پرده‌های طلادوزی و ده یک دوزی و کلابتون دوزی و مخمل زربفت کار هنرمندان بدائع آثار گجرات آویختند و در هر نشیمنی اورنگ مرصع و طلائی میناکار و منبت و ساده نصب نمودند. و هر جا مسندے والا گسترده گاوتکیه‌ها با غلافهای لالی متلالی گذاشته مسند پوشهای زرکش بر آن کشیدند. و سه جانب ایوان منیع الشان دولت خانهٔ خاص و عام بمحجر نقره و پیش محجرکه بمحجر طلا برآراستند. و در هر طاق آن زرین کوکبه بزنجیر طلا آویخته نمودار چرخ برین گردانیدند و در وسط آن ایوان مربع تختگاهی ساخته دورآنرا بمحجر طلا آرایش دادند. و بر روے آن مرصع سریر فلک نظیر (که فروغ مایهٔ خورشید عالم افروز است) گذاشتند و پیش تخت شامیانه زرنگار مسلسل مروارید با اساطین مرصع برافراختند. و بر دو جانب تختگاه دو مرصع چتر مسلسل مروارید و بر دو امین تخت مثمن منبت نصب کردند. و عقب تختگاه صندلیهای مرصع و طلا نهاده قورخانه (که محتوی ست بر شمشیرهای جواهر نگار با پردلهاے مرصع و ترکشها با یراق مرصع و نیزهاے مرصع که در ترصیع آن سرمایهٔ بحر و کان بکار رفته) بترتیب نگاه داشتند. و سقف و ستون و در و دیوار آن ایوان سحر بنیان و ایوانهاے اطراف چهارگانهٔ دولت خانهٔ خاص و عام را سائبان‌های زردوزی و پردهای زرنگار فرنگی و چینی و مخمل زربفت طلاباف و نقره باف گجراتی و مسلسلهای کلابتون و بادله آذین بستند. و پیش ایوان رفعت مکان بارگاه مخمل زربفت و بر روے ایوانهاے اطراف شامیانهای مخمل زربفت بسرغه‌های سیمین برافراختند. و در زیر بارگاه

فرشهای رنگین گسترده بر دور آن محجر نقره نصب نمودند - و بارگاه مذکور (که در رفعت دوست باآسمان برابری دارد) بحکم عالی در احمد آباد در کارخانه سرکار والا بافتند بمبلغ قریب یک لک روپیه در مدت مدید انجام پذیرفت - طول آن هفتاد ذرعه بادشاهی و عرض چهل و پنج بر چهار ستون نقره (که در هر کدام دو گز و ربع است - و ارتفاع بیست و دو) برپا می شود - و سه هزار و دو بیست گز زمین را احاطه می نماید و ده هزار کس در زیر آن میتوانند ایستاد - و از فراش و غیر آن سه هزار کس بصنعت جر ثقیل در مدت یک ماه برافرازند - و آن برالسنه خاص و عام مشهور به دلبادل است -

بالجمله چنین بارگاهی (که با فلک همسری نماید) گاهی افراخته نشده - و چنین مکانی (که نمونه فردوس برین باشد) باین زیب و زینت آراسته نگشته از روز وصول فیض موصول بادشاهی بدین منازل جنت مشاکل ده روز جشن قرار یافت هر روز صدکس بخلاع فاخره سرافراز می گشتند - و گروهی بافزونی منصب و نوازش خطاب و جمعی بمرحمت نقد و اسپ و فیل کام دل برگرفتند - میر یحیی کاشی تاریخ اختتام این بنای عالی چنین یافته - مصرع

شد شاهجهانآباد از شاهجهان آباد

ده هزار روپیه صله برگرفت -

مکرمت خان را بجایزه انتمام این عمارات هزاری ذات و سوار بر منصبش افزوده از اصل و اضافه بمنصب پنجهزاری ذات و سوار و سه هزار سوار دو اسپه

سه اسپه سرافراز ساختند - و در سال بیست و سیوم مطابق سنه (۱۰۵۹) هزار و پنجاه و نه هجری در شاهجهان آباد مکرمت خان رخت زندگانی بربست مشار الیه بتمول و زرداری شهرت تمام داشت مشهور است که روزی فردوس آشیانی فرمود که بعد ملاحظه نقشه بغداد و اصفهان بازارهای مثمن و مسقف آنجا (که طرح برگزیده طبیعت بود) ترتیب نگرفت و بدان نمط (که پسند خاطر بود) این شهر صورت نیافت - و درین باب تعرض گونه به مکرمت خان کردند - ازان روز مکرمت خان گفتی که این شهر اگر بنام من مسمی کنند آنچه خرج شده داخل خزانه می نمایم پسری داشت محمد لطیف نام - در سال بیست و دوم بتقدیم خدمت فوجداری میان دوآب مامور گردید - و روح الله برادرزاده او منصب مناسب داشت -

چون خامه تیز خرام بتقریب سخن بگزارش چگونگی قلعه شاهجهان آباد پرداخته در عرصه بیان این شهر و دهلی قدیم نیز جولانی میکرد - و چون قلعه مبارک شاهجهان آباد صورت تاسیس پذیرفت جانب است و چپ آن بر کنار دریا سایر شاهزادهای عالی شان و امرای عظمت نشان بعمارات وسیع و بدیع و نشیمنهای دل نشین جداجدا پرداختند (که از ابنیه عالیه (که بیست لک روپیه صرف آن شده باشد) و آنچه از احاد ناس تا اکابر و اعالی در خور مراتب احوال و تفاوت کثرت و قلت اموال موافق خواهش و سلیقه خود طرح ریخته اند (و از حیز احصا بیرون است) معموره عظمی و سواد اعظمی ست که سیاحان جهانگرد بلدی باین پایه فسحت و وسعت و بدین

عالیہ جمعیت و جامعیت در ہیچ اقلیمی نشان ندہند۔ بیت

تعالی اللہ اگر مصر است و گر شام بود یک گوشۂ این محشر عام

بمدینۃ السلام بغداد (کہ پانصد و چند سال دار الخلافہ خلفای عباسیہ بود) در دو طرف دجلہ دو فرسخ است کہ شش کردہ رسمی باشد۔ و محیط این شہر عظمت بہر پنج فرسخ پانزدہ کردہ رسمی ست۔ و چون حصار شہر نو (کہ از سنگ و گل کشیدہ بودند) بوفور باران جابجا ریخت در سال بیست و ششم سوری از سنگ و صاروج در کمال متانت و استحکام اساس گذاشتہ در آخر سال سی ام بطول شش ہزار و سیصد و شصت و چہار ذراع مشتمل بر بیست و ہفت برج و یازدہ دروازہ (کہ دو کلان بعرض چہار و ارتفاع بانزدہ ذراع است) بصرف چہار لک روپیہ صورت انجام گرفت۔

چنانچہ رستۂ سمت لاہور بعرض چہل ذراع و طول یک ہزار و پانصد و بیست گز مشتمل بر ہزار و پانصد و شصت حجرہ و ایوانہای نہایت مطبوع و دلپسند (کہ بحکم معلی اسکان بلدہ آنرا ساختہ اند) از آغاز بازار (کہ متصل اصطبل پادشاہی ست۔ و آن بفاصلہ دو صد و پنجاہ ذراع از دیوار قلعہ اساس یافتہ) تا چوک ہشت پہلو۔ در ہشتاد۔ کوتوالی چبوترہ چہار صد و ہشتاد گز است۔ از انجا تا چوک دیگر صد در صد بطرز ہشتمن بغدادی۔ بازاریست ہمین قدر طول و عرض جانب شمالی این چوک سرای دوسقفۂ رفیع اساس بیگم صاحب (کہ یک درش جانب بازار و دیگر بطرف باغ) موسوم بہ صاحب آباد (کہ حقیقۃً سبز باغ است) بطول نہصد و ہفتاد و دو ذراع۔ و یکی از ان مکرمت خان

پیشکش نموده و اعلیٰ حضرت بآن ملکه دوران مرحمت فرموده - و جانب ضلع جنوبی بازار
مذکور حمامی ست بکمال نزاهت و صفا که بفرمان آن ملکه زمان صورت اتمام یافته
و ازین سرای و چوک تا سرای و چوک فتحپوری محل پانصد و شصت گز - و رسته بازار
جانب اکبرآباد بطول هزار و پنجاه و عرض سی ذراع در نهایت پاکیزگی و خوبی دو رویه
هشت صد و هشتاد و هشت حجره و ایوان آراسته - در آغاز بازار محاذی دروازه قلعه
بجانب جنوب مسجدی عالی بنیان اکبرآبادی محل و مسجد جامع این شهر (که موسوم
بمسجد جهان نماست) درکمال رصانت و متانت و نهایت فراخی ساحت بر کوهچه
جانب غربی قلعه بمفاصله هزار گز واقع است - دهم شوال سنه (۱۰۶۰) هزار و شصت
هجری اساس گذاشتند - در مدت شش سال بصرف ده لک روپیه باهتمام سعدالله خان
و خلیل الله خان زینت افزای خطه خاک گردید - ع

قبله حاجات آمد مسجد شاه جهان (۱۰۶۷)

تاریخ اتمام آن است - و ازان وقت تا حالت تحریر (که قریب صد سال گذشته)
تو بنیان عظام و عمدهای والامقام طرح امکنه دل فریب و طراحی حدائق طراوت افزا
بجای رسانیده اند (که ادهم تیزگام خیال در مسالک بیان آن بلنگی می گراید) خامه
بیپای چوبین چگونه آن راه تواند پیمود - خصوص مساجدی که در چوک سعدالله خان
و چوک معروف به چاندنی چوک (که معمار همت عالیه ظفرخان مخاطب بروشن الدوله
احداث نموده) کاسه گنبدهای هریک را با منارها از جانب بالا بصفایح مس مطلا

درکمال درخشانی گرفته اند- در وقت اشراق آفتاب و ماهتاب لمعانش چشم فلک را
خیره می سازد- وازین جهت (که از مدتی ممتد رایات ظل الهی سایه گستر این مصر جامع است)
بکثرت ابنیه و هجوم قطان هر جانب بیرون حصارش معموره ایست هر چهار ربع او مسکون
واز بسیاری اجتماع و فراهم آمدن مردم هفت اقلیم هر کوچه و برزنش کشوریست با متعه
اقالیم سبعه مشحون- هر خانه مالا مال هر چه در خوردن و ناگزیر اعصار است- و در هر دو کانش
بوفور نفائس و نوادر هر دیار صد کاروان بار- ازین است که در فترت نادر شاهی طرفه
چشم زخمی باین شهر رسید- و در طرفة العین بصورت اصلی باز گردید- بل همه
چیزش از اول بهتر و روز افزون است- و تصویر نقش و نگارش از قدرت قلم بیرون
صنائع پردازی و نزاکت کار بها را روز بازار است- و طرب انگیزی و بزم طرازی را
باد لها سر و کار- چون پای خامه تیز رفتار در مساحت ساحت خصوصیات این جای
حیرت افزا لنگ است باین بیتی از فروغی کشمیری (که در تعریف این شهر گفته)
اکتفا می نماید- بیت

جهان را گر بهار از خود دیا د باشد — همین شاه جهان آباد باشد

اما دهلی قدیم (که از مهین دیرین شهرهای هند است) نخست اندرپت نام داشت
طول صد و چهارده درجه و سی و هشت دقیقه- و عرض بیست و هفت
درجه و پانزده دقیقه- اگر چه برخی از اقلیم دوم انگارند اما از سوم اقلیم است
سلطان قطب الدین و سلطان شمس الدین در قلعه پتهورا بسر میبردند سلطان

غیاث الدین بلبن قلعهٔ دیگر اساس نهاد - و آنرا مرزغن امیدشد - معز الدین کیقباد بر
ساحل دریای جون شهری دیگر طرح انداخت - آنرا کیلوگرهی گویند - امیر خسرو در
قران السعدین این شهر را می ستاید - بیت

دهی دهلی و دهی بتان ساده   پک بسته و چیره کج نهاده

الحال مقبرهٔ جنت آشیانی درین شهر است - سلطان علاء الدین شهر دیگر بنا نهاده
آنرا سری گویند پس ازان تغلق شاه تغلق آباد برساخت - پسترپسرش سلطان محمد
شهری نو و منازل دلکشا بر روی کار آورد - و سلطان فیروز بنام خود شهری بزرگ آباد
نمود - و دریای جون را بریده نزدیک ساخت و سه کروهی فیروز آباد کوشکی دیگر
برافراشت جهان نما نام -

چون نوبت بجنت آشیانی رسید قلعه اندرپت را تعمیر نموده دین پناه نام گذاشت
شیرخان سور دهلی علائی را ویران کرده جدا شهری برآراست - آثار این شهرها نمایان و
پیداست - طول این صوبه از پلول تا لدهیانه (که بر ساحل دریای ستلج است) صد و شصت کروه
و عرض از سرکار ریواری تا کوه کماؤن صد و چهل - دیگر از حصار تا خضر آباد صد و سی -
شرقی آگره میان مشرق و شمال پیوسته بخیر آباد صوبهٔ اودهه شمالی کوهستان - جنوبی آگره و
اجمیر غربی لدهیانه و سرچشمهٔ گنگ (و چون درین صوبه دیگر رودها فراوان) لختی شمالی کوه
این صوبه را کماؤن نامند کان طلا و نقره و سرب و مس و زرنیخ و تنکار درو - و آهوی
مشکین و گاو قطاس و کرم پیله و باز و شاهین و دیگر شکاری جانور و خیل و اسپ کوت

پس انبوه - تهشت سرکار و دو بیست وسی و دو پرگنه بجمع شصت کرور و شانزده لک و پانزده هزار و پانصد و پنج دام در عهد عرش آشیانی بود و میگرائید چون اعلی حضرت باحداث شاهجهان آباد موسوم بدار الخلافه گردانید محالات دیگر افزوده دوازده سرکار دو صد و هشتاد و یک محال بجمع یکصد و بیست و دو کرور و بیست و نه لک و پنجاه هزار و یک صد و سی و هفت دام قرار گرفت -

این سواد اعظم (که بهترین بلاد هندوستان است) سه فصل دارد - زمستان از غرهٔ آبان تا بهمن - آذر و دی ایام شدت سرماست - و دو دیگر اولین و پسین اگرچه سرد است لیکن نه بسیار - و این فصل موسم خوبیهای هندوستان است که سیر و شکار بکام دل میتوان کرد - دوم تابستان از غرهٔ اسفندار تا آخر خورداد - اسفندار آغاز بهار هندوستان است - در کمال اعتدال - و فروردی نیز معتدل است - درین دو ماه سواری و قطره میتوان کرد - اردی بهشت هم بد نیست - اما بی ضرورت تردد نتوان نمود - و خورداد زمان استیلای گرماست - سیوم برسات او نیز اگر بارش شود هوا بهتر است والا بسان خورداد گرم - امرداد عین باران است و هنگام غایت لطافت هوا است گاه باشد که روزی ده پانزده مرتبه ببارد - و ابر های رنگین پدید آید و این ایام نیز ایام خوبیهای هندوستان است - و در شهریور اگرچه باران می بارد اما نه مرتبهٔ گذشته مهر آخر های ایام برسات است - باران این وقت بخریف و ربیع نفع تمام دارد روز بعد از یک پاس گرم میگردد - و شبها مائل بسردی - این فصل سه هوا دارد و گرم

بارش است برسات۔ و گرنہ ہوای تابستان لیکن در تابستان گرفتگی در ہوا نمی باشد
و در برسات روزی (کہ باران نشود و نسیم نوزد) ہوا گرفتہ می شود۔ این فصول
ثلثہ در تمام بلاد ہندوستان دائر است۔ اما ہوا متفاوت است۔

شیخ ابوالفیض فیضی فیاضی

پسر کلان شیخ مبارک ناگوری ست۔ کہ از علمای وقت بریاضت و تقوی
مشہور بود۔ یکی از اسلاف وی از دیار یمن در زی اہل تجرید برآمدہ بپای ہمت معمورہ
جہان را در نوشت۔ و در مأتہ تاسعہ در قصبہ ریل از توابع سیوستان بارغبت کشادہ
توطن و تاہل گزید۔ و در عنفوان مأتہ عاشرہ پدر شیخ بصوب ہندوستان رہگرای
سیاحت گردیدہ در بلدہ ناگور طرح اقامت انداخت۔ چون وی را فرزندی
زندہ نمی ماند در سنہ (۹۱۱) نہصد و یازدہ شیخ کہ بوجود آمد بمبارک مسمی گردانید
چون بسن شباب رسید بگجرات شتافتہ نزد خطیب ابوالفضل گازرونی و مولانا عماد لاری
تلمذ نمودہ از صحبت علمای آن دیار و مشایخ بزرگوار فوائد بسیار کسب نمودہ در (۹۵۰)
نہصد و پنجاہ بدارالخلافہ آگرہ رحل سکونت انداختہ پنجاہ سال دران مکان بافادہ
علوم می پرداخت۔ و بدر ویشی و قناعت بسر میبرد و در توکل شانی عظیم داشت۔
مبادی حال در امر معروف و نہی منکر سعی می مبالغہ مبکرد کہ اگر در کوچہ کہ آواز نغمہ
می آمد نمیگذشت۔ و آخر ہا بمرتبہ مولع شد کہ خود سماع و وجد می نمود و اوضاع مختلفہ

بسیار بد و نسبت داده اند در عهد سلیم شاه بربط شیخ علائی مهدوی بمهدویت شهرت
گرفت - و از علمای وقت چه سرزنشها که نیافت - در عهد آغاز اکبری (که امرای جغتا
بیشتر در عرصه بودند) بطریقه نقشبندیه خود را وانمود - و لیس زمان بسلسله مشائخ همدانیه منسوب میکرد
چون آخرها عراقیه دربار را فرد گرفتند برنگ ایشان سخن راند - چنانچه بتشیع اشتهار یافت تفسیر
موسوم بمنبع العیون مقابل تفسیر کبیر در چهار جلد نوشته و جوامع الکلم نیز از مولفات اوست -
تذکره اجتهاد عرش آشیانی (که بگواهی علمای عصر مرتب گشت) بخط شیخ تحریر یافته در
ذیل آن مرقوم نمود که این امری است که از سالها منتظر آن بودم - گویند آخرها بتکلیف
پسران بمنصبی هم امتیاز یافت اگرچه شیخ ابوالفضل نوشته در آخر عمر ضعف بصر هم رسانیده در سنه (۱۰۰۱)ه
یکهزار و یک در بلده لاهور زندگی بسپرد - شیخ کامل تاریخ فوتش یافته اند -

شیخ فیضی در سنه (۹۵۴) نهصد و پنجاه و چهار متولد شد بدقت طبع و جودت ذهن از
جمیع علوم بخشی وافر برداشته - در حکمت و عربیت بیشتر تتبع نموده - و بپزشکی دانش فراپیش گرفته
رنجوران تهی دست را چاره میکرد - ابتدا بضیق معیشت و تنگی احوال گرفتار بود - روزی
همراهی پدر نزد شیخ عبدالنبی صدر عرش آشیانی رفته اظهار حال و استدعای صد بیگه
مدد معاش نمود - شیخ بتعصب مذهب او را با پدرش بتشیع سرزنشها کرده بحقارت از مجلس
برخیزاند - شیخ فیضی را حمیت بران آورد که بپادشاه وقت روشناسی و راه حرف پیدا شود
مگر بوساطت برخی باریابان فضل و کمال شیخ و سخن طرازی و بلاغت گستری او مذکور
محفل سلطانی گشت - سال دوازدهم (که عرش آشیانی بتسخیر قلعه چیتور متوجه بودند) اشارتی

باحضار شیخ سرزد. چون ابنای روزگار سیما اهل مدارس را بداندیشی با اینها بود این طلب
عاطفت را مطالبه عتابی وانموده بحاکم دار الخلافه آگره خاطرنشین کردند. که بدرشتن مبادا
ادراحتی سازد چند مغلی فرستاد. که ناگهان خانهٔ شیخ قبل نمایند حسب اتفاق شیخ فیضی
دران وقت درخانه نبود. فی الجمله کشمشکی رفت. چون دررسید سمعنا و اطعنا گفته در
سرانجام سفر افتاد چون ابواب مکاسب مسدود بود بدشواری کشید. آخر بسعی تلامذه آسانی
گرفت و پس از ملازمت محفوف نوازش گردیده بتدریج درجه بپای قرب و مصاحبت
گشت و شتمی پوست کشی شیخ عبدالنبی صدر کرد که از منصب و رتبه افتاده بحجاز اخراج یافت
و آخر جان و مال بخواری و ذلت درباخت

و چون شیخ حسن شعر را باعلی مرتبه رسانیده بود درسال سیم [۳۰] بخطاب ملک الشعرا
مورد مراحم گردید. و درسال سی و سیوم خواست که زمین خمسه را جولانگاه طبع خود سازد
برابر مخزن اسرار مرکز ادوار. بسه هزار بیت و مقابل خسرو شیرین سلیمان و بلقیس و بجای
لیلی و مجنون نلدمن. که از دیرین داستانهای هندوستان است. هریک بچهار هزار
بیت و در وزن هفت پیکر هفت کشور. و در بحر سکندرنامه اکبرنامه. هرکدام به پنج هزار
بیت برسخته آید در کمتر زمانی بعنوان پنج نامه با برخی داستان برشتهٔ نظم کشیده
دل نهاد اتمام نگشت میگفت که هنگام ستردن نقش هستی است نه نگارین ساختن
پیشطاق بلند نامی.

درسال سی و نهم عرش آشیانی بانجام تاکید بکار بردند و حکم شد اول فسانه نلدمن

بترازوی سخن برسنجد۔ درهمان سال بپایان رسانیده از نظر گذرانید۔ اما چون از
دیر باز تنهای دوست داشتی وراه خموشی سپردی باکوشش بادشاهی خمسه انجام نگرفت
درسر آغاز رنجوری (که ضیق النفس داشت) برسخته بود۔ بیت

دیدی که فلک بمن چه نیرنگی کرد   مرغ دلم از قفس شب آهنگی کرد
آن سینه که عالمی دروی گنجید   تا نیم دمی برآورم تنگی کرد

و در ایام بیماری مکرر می خواند۔

گر همه عالم بهم آیند تنگ   به نشود پای یکی مور لنگ

دهم صفر سنه (۱۰۰۴) هزار و چهار هجری سال چهلم اکبری درگذشت ✣ فیاض عجم ✣ تاریخ
فوت او یافته اند سالها فیضی تخلص میکرد پس فیاضی۔ خود میگوید۔ رباعی

زین پیش که سکه ام سخن بود   فیضی رقم نگین من بود
اکنون که شدم بعشق مرتاض   فیاضیم از محیط فیاض

یکصد و یک کتاب تالیف شیخ است۔ وشاهد قوی بر فضل او تفسیر سواطع الالهام
بی نقط است۔ که میر حیدر معمائی تاریخ اتمام آن سورهٔ اخلاص یافته که (۱۰۰۲) هزار
و دو است۔ و ده هزار روپیه صله گرفته موارد الکلم در اخلاق نیز بی نقط نوشته۔
علمای عصر اعتراض کردند که تا حال هیچ کس از فحول علما با ولوع آنها در علوم تفسیر
بی نقط ننوشته اند۔ شیخ گفت که هرگاه کلمهٔ طیبه (که ایمان موقوف بران است) بی نقط
است دیگر کدام دلیل فضیلت خواهد بود۔

گویند از متروکهٔ شیخ چهار هزار و سه صد کتاب صحیح نفیس بسرکار بادشاهی ضبط شد
پیش آمد و مصاحبت شیخ در پیشگاه خلافت بعنوان علم و کمال بود بتعلیم بادشاهزادها
مامور می شد۔ بسفارت هم نزد حکام دکن شتافته زیاده بر چهار صدی منصب نیافت
و شیخ ابوالفضل با آنکه برادر خرد بود برسم امارت ترقی کرد۔ در حضور شیخ دو هزار و
پانصدی شده۔ و آخر بمنتهای مراتب منصب و دولت رسید جمعی (که آفتاب پرستی
را بعرش آشیانی نسبت دهند) این قطعه شیخ را استشهاد دارند۔ شعر

قسمت نگر که درخور هر جوهری عطاست ... آئینه با سکندر و با اکبر آفتاب
او می کند معائنهٔ خود در آئینه ... این میکند مشاهدهٔ حق در آفتاب

اگرچه شکی نیست که این نیر اعظم و فروغ بخش عالم از اعاظم آیات قدرت الٰهی ست
و بند و بست جهان کون و فساد منوط بدان اما نوعی تعظیم (که نه رسم اہل اسلام است
و کلام شیخ ابوالفضل نیز اشعاری بآن دارد) موهم اینچنین شبهاست۔ اشعار آبدار
و قصائد غرای شیخ شهرت تمام دارد۔ بیتی برمی نویسد۔ شعر

چه دست ایبری ای شیخ عشق اگر داد ست ... به بر زبان ملامت گر زلیخا را

کیمیای سعادت

اصل سوم در علاج شره سخن گفتن و آفت زبان است

بدانکه زبان از عجائب صنع حق تعالی است که بصورت پارهٔ گوشت است و بحقیقت هر چه در وجود است در تحت تصرف اوست بلکه آنچه در عدم ست نیز چه او هم از عدم عبارت کند و هم از وجود بلکه او نائب عقل است و هیچ چیز از احاطت عقل بیرون نیست۔ و هر چه در عقل و وهم و خیال آید زبان ازان عبارت کند و دیگر اعضا چنین نیست۔ چه جز الوان و اشکال در ولایت چشم نیست۔ و جز آواز در ولایت گوش نیست و دیگر اعضا همچنین۔ و ولایت هر یکی بر یک گوشه مملکت بیش نیست و ولایت زبان در همه مملکت روانست همچو ولایت دل و چون او در مقابلت دلست که صورتها از دل می گیرد و عبارت میکند همچنین صورتها نیز بدل میرساند و از هر چه او گوید دل ازان صفتی میگیرد مثلاً چون بزبان تضرع و زاری کند و کلمات آن گفتن گیرد و الفاظ نوحه گری راندن گیرد دل از وی صفت رقت و سوز و اندوه گرفتن گیرد و بخار آتش دل قصد دماغ کردن گیرد و از چشم بیرون آمدن گیرد۔ و چون الفاظ طرب و صفت نیکو یان گفتن گیرد در دل حرکت نشاط و شادی پدید آمدن گیرد و شهوت حرکت کردن گیرد۔ و همچنین از هر کلمه که بر وی برود صفتی بر وفق آن در

دل پیدا آید تا چون سخنهای زشت گوید دل تاریک شود و چون سخن حق گوید دل
روشن شود۔ چون سخن دروغ وکژ گوید دل نیز کور گردد تا چیزها راست نه بیند همچو آئینه
که کور شود و باین سبب است که خواب شاعر و دروغزن بیشتر آن بود که راست نه آید
که درون او کور شد از سخن دروغ۔ و هر که راست گفتن عادت گیر د خواب او راست
بود و درست۔ و همچنین دروغزن که خواب راست نه بیند چون بآن جهان رود
حضرت الهیت که مشاهدت او غایت همه لذتهاست در دل او کور نماید و راست
نه بیند و از سعادت آن لذت محروم ماند بلکه چنانکه روی نیکو در آئینه کور زشت
شود و چنانکه چون در پهنای شمشیر یا در درازی آن نگرد جمال صورت باطل شود۔
کارهای آن جهان و حقیقت کارهای الٰہی همچنین بود۔ پس راستی و کوری دل
تابع راستی و کوری زبان ست و برای این گفت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
که ایمان مستقیم و راست نبود تا دل راست نباشد و دل راست نبود تا زبان راست
نباشد۔ پس از شر و آفت زبان حذر کردن از مهمات دین است و ما درین اصل فضل
خاموشی بگوییم۔ آنگاہ آفت بسیار گفتن و فضول گفتن و آفت جدل و خصومت کردن
و آفت فحش و دشنام و زبان درازی و آفت لعنت کردن۔ و مزاح و سخریت کردن
و آفت دروغ و غیبت و سخن چیدن و دوروئی کردن۔ و آفت هجو و مدح و آنچه
تعلق بآن دارد جمله شرح کنیم و علاج آن بگوییم انشاء اللہ تعالی۔

پیدا کردن ثواب خاموشی

بدانکه چون آفت زبان بسیار است و خود را ازان نگاهداشتن دشوار است
و هیچ تدبیر نیکو از خاموشی نیست چندانکه بتوان- پس باید که آدمی سخن جز بقدر ضرورت
نگوید و چنین گفته اند که ابدال آن باشند که گفتن و خوردن و خفتن ایشان بر قدر ضرورت
بود و حق تعالی بیان فرمود "لا خیر فی کثیر من نجواهم الا من امر بصدقة او معروف
او اصلاح بین الناس" گفت سخن در پنهان خیر نیست مگر فرمان دادن بصدقه و
فرمودن بخیر و صلح دادن میان مردمان و رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم گفت "من
صمت نجا- هر که خاموش شد رست و گفت هر کرا از شکم و فرج و زبان نگاهداشتند نگاهداشته
تمام ست- و معاذ پرسید از رسول صلی الله علیه وآله وسلم که کدام عمل فاضلتر زبان
از دهان بیرون آورد و انگشت بران نهاد یعنی خاموشی- و عمر گفت رضی الله عنه
که ابوبکر رضی الله عنه را دیدم که زبان بانگشت گرفته بود و می کشید و میمالید گفتم
یا خلیفه رسول الله چه میکنی- گفت این مرا در کارها افگنده است و رسول صلی الله علیه
وآله وسلم گفت که بیشتر خطاهای بنی آدم در زبان اوست- و گفت خبر دهم شما را از
آسان ترین عبادتها زبان خاموش و خوی نیکو- و گفت هر که بخدای تعالے و
بقیامت ایمان دارد گو جز نیکو مگوی یا خاموش باش- و عیسی علیه السلام را
گفتند ما را چیزی بیاموز که بآن بهشت رسیم- گفت- هرگز حدیث نکنید- گفتند نتوانیم

گفت پس جز حدیث خیر مکنید۔ و رسول صلی اللہ علیہ وسلم گفت۔ چون مومنے
خاموش و با وقار بینید بوی نزدیک گردید که او بی حکمت نباشد۔ و عیسی علیہ السلام
گفت عبادت ده است نه خاموشی ست و یکی گریختن از مردمان۔ و رسول
صلی اللہ علیہ وسلم گفت هر که بسیار سخن بود بسیار سقط بود و هر که بسیار سقط بود بسیار گناه
بود و هر که بسیار گناه بود آتش بوی اولی تر و ازین بود که ابوبکر رضی اللہ عنه سنگی در دهان
نهاده بودی تا سخن نتواند گفت۔ ابن مسعود گوید هیچ بزندان اولی تر از زبان نیست
و یونس بن عبید گوید هیچکس ندیدم که گوش بزبان داشت که نه در همه اعمال وی پیدا آمد
نزدیک معاویه سخن میگفتند و احنف خاموش بود۔ گفت چرا سخن نمیگوئی۔ گفت اگر
دروغ گویم از خدا ترسم و اگر راست گویم از شما۔ ربیع بن خثیم بیست سال حدیث دنیا
نکرد و چون بامداد برخاستی قلم و کاغذ نهادی و هر سخن که گفتی نوشتی و شبانگاه حساب
آن با خود کردی۔ و بدانکه این همه فضل خاموشی از آنست که آفات زبان بسیارست و
همیشه بیهوده از سر زبان میجهد و گفتن آن خوش و آسان بود و تمیز کردن میان بد و
نیک دشوار بود و بخاموشی از وبال آن سلامت یابد و دل و همت جمع باشد و بفکر و
ذکر پردازد۔ و بدانکه سخن گفتن چهار قسم است۔ یکی آنست که همه ضرر بود۔ و یکی آنست
که در آن هم ضرر بود و هم منفعت۔ و یکی آنست که نه ضرر دارد و نه منفعت آن
سخن فضول بود و ضرر آن همان کفایت که روزگار ضائع کند و قسم چهارم آنست
که منفعت محض است پس سه ربع از سخن ناگفتنی است و یک ربع گفتنی و [illegible]

حق تعالی گفت "الا من امر بصدقة او معروف" الآیة و حقیقت این سخن که رسول صلی الله علیه و آله و سلم گفت هر که خاموش بود سلامت یافت۔ ندانی و نشناسی تا آفت زبان ندانی و ما آنرا شرح دهیم و یک یک بگوییم انشاء الله تعالی۔

آفت اول آنکه سخنی گوئی که از ان مستغنی باشی و اگر نگوئی هیچ ضرر نبود بر تو در دین و دنیا و چنین سخن از حسن اسلام بیرون آمده باشی که رسول صلی الله علیه و آله و سلم میگوید "من حسن اسلام المرء ترکه ما لا یعنیه" هر چه از ان گزیر بود دست داشتن از ان از حسن اسلام بود و مثل این چنین سخن آن بود که با قومی بنشینی و حکایت سفر خود کنی و حکایت کوه و باغ و بستان و احوالی که گذشته باشد چنانکه زیادت و نقصان بآن راه نیابد اینهمه فضول بود و ازین گزیر باشد که اگر نگوئی هیچ ضرر نبود۔ و همچنین اگر کسی را بینی و از وی چیزی پرسی که ترا با آن کاری نبود و این وقتی باشد که آفتی نبود در سوال اما اگر پرسی که روزه داری مثلا اگر راست گوید عبادت اظهار کرده باشد و اگر دروغ گوید بزه کار شود و بسبب تو بوده باشد این خود ناشائسته بود۔ و همچنین اگر پرسی که از کجا می آئی و چه میکنی و چه میکردی باشد که اظهار نتواند گفت و در دروغی افتد و این خود باطل بود۔ و فضول آن بود که در آن هیچ باطل نبود و گویند لقمان یکسال نزدیک داؤد علیه السلام میرفت و او زره میکرد لقمان میخواست که بداند که چیست هیچ نپرسید تا تمام کرد و در پوشید و گفت این نیک جامه است حرب را لقمان بشناخت و گفت خاموشی حکمت است و لیکن کسی را در ان

رغبت نیست - وسبب چنین سوال آن باشد که خواهد که احوال مردم بداند تا راه
سخن کشاده شود یا باکسی اظهار دوستی کند - وعلاج این آنست که بداند که مرگ در پیش است
ونزدیک است وهر تسبیحی وذکری که کند گنجی بود که نهاده باشد چون ضائع کند زیان
کرده بود علاج علمی این است وعلاج عملی آنکه یا عزلت گیرد یا سنگی در دهان نهد - ودر
خبر است که در روز حرب اُحد برنائی شهید شد اورا یافتند سنگی بر شکم بسته از گرسنگی مادر او
خاک از روی او پاک کرد وگفت هنیا لک الجنة خوشت باد بهشت رسول صلی الله علیه
وآله وسلم گفت چه دانی باشد که بخیلی کرده باشد بچیزی که اورا بکار نمی آید یا سخن گفته باشد
در چیزی که اورا بآن کار نبوده باشد ومعنی این آنست که حساب آن از وی طلب
کنند وخوش وهنی آن بود که در آن هیچ رنج وحساب نباشد ودیگر روز رسول صلی الله علیه وآله
وسلم گفت - که این ساعت مردی از اهل بهشت از در درآید پس عبدالله بن سلام
از در درآمد اورا خبر دادند وبپرسیدند که عمل تو چیست گفت عمل من اندک است - اما
هرچه مرا بآن کار نباشد گرد آن نگردم وبرد مان بد نخواهم - وبدانکه هرچه باکسی بیک
کلمه توان گفت چون دراز کنی وبدو کلمه گوئی آن کلمه دوم فضول باشد وبر تو وبال بود
یکی از صحابه میگوید که کس باشد که با من سخن گوید که جواب آن نزد من خوشتر بود از آب سرد
نزد تشنه وجواب ندهم از بیم آنکه فضول بود - مطرف بن عبدالله میگوید باید که جلال حقتعالی
در دل شما بزرگ تر از آن بود که نام او برید در هر سخنی چنانکه سنور وگربه را گویند خدا است
چنین وچنان کناد ورسول صلی الله علیه وآله وسلم گفت خنک آن کس که سخن زیادتی

در باقی کرد و مال زیادتی داد یعنی که بند از سر کیسه برگرفت و بر سر زبان نهاد و گفت
هیچ چیز ننهاده اند آدمی را بدتر از زبان دراز و بدانکه هرچه میگوئی بر تو مینویسند ما یلفظ
من قول الالدیه رقیب عتید " اگر چنان بودی که فرشتگان رایگان ننوشتندی
و در حال نوشتن مزد خواستندی از بیم آن از ده سخن یکی آوردندی و زیان ضایع
شدن روزگار در بسیار گفتن بیشتر از زیان اجرت نسخ است که از تو خواستندی
آفت دوم سخن گفتن در باطل و معصیت - اما باطل آن بود که در بدعتها
سخن گوید - و معصیت آن بود که حکایت فسق و فساد خود گوید - و آن دیگران هم
بگویند و مجالس شراب و فساد حکایت کند یا مجلسی که در آن مناظره رفته باشد میان
دو کس که یکدیگر را فحش گفته باشند و رنجانیده باشند - یا احوالی را حکایت کند که فحش
که از آن خنده آید این همه معصیت بود - نه چون آفت اول که آن نقصان درجه باشد
رسول صلی الله علیه و آله وسلم گفت کس بود که یک سخن بگوید که خود از آن باک ندارد
و آنرا قدری نشناسد و آن او را می برد تا بقعر دوزخ - و کس باشد که سخنی بگوید که
با آن باک ندارد و آن او را می برد تا ببهشت آفت سوم خلاف کردن در سخن
و جدل کردن و آن را مرا گویند و کس بود که عادت او آن بود که هر که سخنی گوید بروی
رد کند و گوید نه چنین است و معنی آن این بود که تو احمقی و نادان و دروغ زن و
من زیرک و عاقل و راست گوی و باین یک کلمه دو صفت مهلک را قوت داده باشد
یکی تکبر - و یکی سبعیت که در کسی افتد - و برای این گفت رسول صلی الله علیه

و سلم هر که از خلاف و خصومت در حدیث دست بدارد و انچه باطل بود نگوید او را خانه در بهشت بنا کنند - و اگر انچه حق بود نگوید خانه در اعلی بهشت وی را بنا کنند و ثواب این زیادت ازان است که صبر کردن بر محال و دروغ دشوارتر بود - و گفت ایمان مرد تمام نشود تا آنگاه که از خلاف دست بدارد - اگرچه بر حق بود - و بدانکه این خلاف نه همه در مذاهب بود بلکه اگر کسی گوید که این انار شیرین است و تو گوئی که ترش است یا گوید تا فلان جای فرسنگی هست و تو گوئی نیست اینهمه مذموم است و رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفته کفارت هر لجاجی که با کسی کنی دو رکعت نماز است - و از جمله لجاج آن بود که کسی سخنی گوید خطا بر وی گیری و خلل آن بوی نمائی و این همه حرام است که ازان رنجانیدن حاصل آید - و هیچ مسلمان را رنجانیدن بی ضرورتی نشاید - و خطا در چنین چیزها باز نمودن فریضه نیست بلکه خاموش بودن از کمال ایمانست - اما چون در مذاهب بود آنرا جدل گویند و این نیز مذموم است مگر آنکه بر طریق نصیحت در خلوت وجه حق کشف کنی چون امید قبول بود و چون نباشد خاموش باشی - رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت هیچ قوم گمراه نشدند که نه جدل بر ایشان غالب شد - لقمان پسر خود را گفت با علما جدل مکن که دشمن گیرند ترا - و بدانکه هیچ چیز آن قوت نخواهد که بر محال و باطل خاموشی باشی و این از فضائل مجاهدات است - داؤد طائی عزلت گرفت ابوحنیفه گفت چرا بیرون نمی آئی - گفت بمجاهدت خود را از جدل گفتن باز میدارم گفت بمجالس مناظرت بیا و بشنو و سخن مگو - گفت چنان کردم و هیچ مجاهدت صعب تر

ازان نکشیدم۔ و هیچ آفت بیش ازان نبود که در شهری تعصب مذهب بود و گروهی که طلب جاه و تبع میکنند چنان نمایند که جدل گفتن از دین ست و طبع سبعیت و تکبر خود تقاضای آن میکند چون پندارد که آن از دین است چنان شره آن در وی محکم شود که البته ازان صبر نتواند کرد که نفس را دران چند نوع شرب و لذت بود۔ مالک بن انس میگوید که جدل از دین نیست و همه سلف از جدل منع کرده اند۔ اما اگر مبتدعی بوده است بآیات قرآن و اخبار با وی سخن گفته اند بی لجاج و بی تطویل و چون سود نداشته اعراض کرده اند۔ **آفت چهارم** خصومت در مال که در پیش قاضی رود یا جای دیگر و آفت این عظیم است۔ رسول صلی الله علیه و آله وسلم میگوید هر که بی علم با کسی خصومت کند در سخط حق تعالی بود تا آنگاه که خاموش شود۔ و چنین گفته اند که هیچ چیز نیست که دل پراگنده کند و لذت عیش ببرد و مروت دین را بکاهد چنانکه خصومت در مال۔ و گفته اند که هیچ ورع خصومت نکرده در مال بآن سبب که بی زیادت گفتن خصومت بسر نشود۔ و ورع زیادت نگوید۔ و اگر هیچ چیز نبود باری با خصم سخن خوش نتواند گفت و فضل سخن خوش گفتن بسیار است پس هر کرا خصومتی بود اگر بتواند خصم باشد دست داشتن و اگر نتواند باید که جز راست نگوید و قصد رنجانیدن نکند و سخن درشت و زیادت نگوید که این همه هلاک دین بود *

انشای ابوالفضل

نامه حضرت شاهنشاهی بشرفای کرام مکه معظمه منوره صانها الله تعالی عن ذمائم الانفس والآفاق

الحمد لله وکفی وسلام علی سید المجتبی المصطفی وعباده الذین اصطفی لسیما علی معشر الشرفا الحنفاء چون همگی توجه اشرف اقدس مصروف بر آن است که طوائف انام از خواص وعوام وکافه برایا وسائر رعایا که ودائع بدائع حضرت منعم اند جلت نعماؤه مرفه الحال ومنشرح البال بوده در ادای مراسم عبادت ولوازم طاعت مواظبت نمایند وبوجه من الوجوه دست تسلط وتعدی ابنای روزگار رجال خلق الله خصوصاً عجزه وفقرا دراز نگردد. وخلائق بقدر میسور بوسیله جمیله ما از موائد نعم وافره که بعنایت الٰهی تقسیم آن مفوض بما شده محظوظ ومتلذذ باشند سیما ساکنان آن خیر البلاد ومتوطنان آن احسن البقاع علی الخصوص زمره منتسبان خاصه آن موقف مقدس که محل ورود جنود ملائکه وغایت مقصد ومقصود صدر نشینان متکئین فیها علی الارائک است مشمول فیوض وعواطف ما باشند بنا بر علی هذا قرار یافته که هر سال یکی از ملازمان درگاه خلائق پناه را که بمزید حسن ظن متصف بوده باشد میر حاج ساخته ادرارات وانعامات از نقود واجناس بقدر تفاوت درجات وتناسب طبقات می فرستاده باشیم چون در سن تسع وثمانین وتسعمائه ۹۸۹

بعضی نمکحرامان قدم از جادهٔ اطاعت بیرون نهاده طریق بغی بیهوده بودند و باعث
تفرقهٔ خاطر عباد الله گشته بنابر آن بجهت دفع و رفع فتنهٔ باغیه و تخلیص عجزه از مکائد
اشرار متوجه صوبه ممالک پنجاب و کابل شده بودیم بتائیدات الٰهی و توفیقات نامتناهی
باعساکر بسیار و اقبال بیشمار تا کابل سیر واقع شد و روزی چند کابل مخیم سطر وقات عز و جلال
گشت - الحمد لله که تادیب و تنبیه مخالفان باحسن طریق کرده شد - و هر کس هر جا که بخبث باطن
و قبح سریرت خود خیال فتنه کرده بود بکتم عدم رفت - مجدداً بمقتضای مراحم ذاتیه و مراحم جبلیه
عفو جرائم محمد حکیم میرزا نموده کابل را باو عنایت فرمودیم بشرطیکه در احیاء مراسم شریعت غرا
مساعی جمیله نماید و در ترفیهٔ احوال عباد الله نهایت جد و جهد بجا آورد - و از انجا مراجعت
فرموده دار الخلافة العالیه مستقر رایات ظفر آیات شد - و بواسطهٔ کثرت و شامت این طائفهٔ
باغیه در سال گذشته از ارسال خیرات مبرات حرمان دست داد امید که من بعد قضای این
معنی بشود - و دیگر مصحوب شیخ عبد النبی و مخدوم الملک و حکیم الملک جدا جدا سوای مبلغی
که در طومار مرقوم شده بود که بشرفای عظام و قفنات کرام و بعضی مصارف شریفه
دیگر بی مشارکت احدی بالسر و الکتمان رسانند - باید که تفصیل آن مبلغ بکیفیتی که مشارٌ
الیهم رسانیده باشند بمهر شرفا و قفنات نویسانیده فرستند که ملاحظه نموده شود - و چون
حکم شده بود که بعضی از اشیای غریبه و نفیسه که در نظر آید و مبلغ وفا نکند بعضی مبلغ
معهوده را صرف آن کرده ابتیاع خواهند نمود بنابر آن بتعین آن مبلغ نشده - دیگر چنان
بمسامع علیا رسید که بعضی اشرار فجار نسبت فضائل مآب کمالات اکتساب شیخ معین الدین

محمد ہاشمی شیرازی بمقتضائے بغض و عداوت وحسد تہمتی کردہ درمقام ایذا و اہانت مشارالیہ شدہ بودند۔ ودران اثنا مذکور نمودہ بودند کہ در رسالہ کہ بنام نامی ماموشح ساختہ فرستادہ بود۔ بعضی سخنان کہ موافق شریعت اطہر و موافق ملت اظہر نبودہ مندرج بود مخفی و محتجب نباشد کہ آن محض افترا وبہتان وعین کذب وطغیان بود نعوذ باللہ من شرور انفسھم اصلاً وقطعاً از مشارالیہ امری وحرفی کہ مخالف معقول ومنقول بودہ باشد بسمع اشرف اقدس نرسیدہ۔ وازان بارکہ عتبہ بوسی مشرف شدہ بغیراز صلاح وتقوی واتباع شریعت محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم امری دیگر معلوم خاطر اقدس نشدہ باید کہ آن شرذمہ فجرہ وحسدہ مردہ را تنبیہ وتادیب نماید۔ ومشارالیہ را از دست ظلم وستم اہل فتنہ وفساد نجات بخشند۔ وعجب از بعضی ناقصان کہ این افتراہای صریح کہ بلہ وصبیان تصدیق نمایند اصغا نمودہ درصدد آزار این نوع مردم میشوند۔ باید کہ امثال این مردم را ازان امکنہ شریفہ بیرون آوردہ راہ ندہند۔ وخاطر اشرف ما را متوجہ انتظام احوال ستودہ مآل خود دانستہ دران بقعہ قدسیہ بادعیہ ماثورہ اشتغال نمودہ تا ہنگام ملاقات حقائق احوال وسوانح ایام را می نوشتہ باشند کہ ہر آئینہ باعث مزید توجہ عالی خواہد بود۔ والسلام

مفاوضہ حضرت شاہنشاہی بدانایان فرنگ

سپاس بیقیاس نثار بارگاہ بادشاہ حقیقی کہ مملکتش مصون از صدمہ زوال است وسلطنتش مامون از لطمہ انتقال۔ فضای بدیع تمامی زمین وآسمان گوشہ ایست

از انقطاع ابداع او و بیدای ناپیدای لامکان قطعۂ ایست از جہان اختراع او
مدبریکہ انتظام عالم و نظام نبی آدم بدستیاری عقل بادشاہان عدالت پیشہ و پایمردی
عدل شہریاران نصفت اندیشہ منوط و مربوط ساختہ۔ مقدری کہ برابطہ محبت و ضابطۂ
مودت طنطنۂ ائتلاف و التیام و دبدبۂ امتزاج و استیناس در افراد کائنات و انواع
مکونات انداختہ۔ و درود نامحدود ہدیہ ارواح طیبہ معاشر انبیاء و رسل علی نبینا و علیہم
الصلوٰۃ والسلام کہ سالکان صوب طرق وہادیان اصلح سبل اند عموماً و خصوصاً باد بعد بر
ضمائر ارباب بصائر کہ مقتبس از انوار ولایت و متجلی از اشعۂ حکمت و درایت اند مخفی و محتجب نیست
کہ درین عالم ناسوت کہ مرآت عالم لاہوت است ہیچ چیزی بر محبت فائق نیست
و ہیچ امری چون مودت لائق نی چہ مدار صلاح عالم و نظام کون را بر تودد و تالف
نہادہ اند و در ہر دلی کہ آفتاب محبت پرتو انداز د جہان جان و عالم روح در روان او را
از ظلمت بشری می پرداز د۔ فکیف وقتی کہ در سلاطین کہ صلاح این طائفہ صلاح عالم و عالمیان
است متحقق شود بنا علی ہذا ہمگی ہمت عالی نہمت بآن مصروف ست کہ روابط محبت و وداد
و ضوابط ارتباط و اتحاد میان عباد اللہ موکد و مشید باشد سیما در طائفہ علیا ملوک کہ بمزید عنایت
الٰہی شرف اختصاص دارند خصوصاً بآن سلطنت مآب خلافت قباب مورد تجلیات
معنوی محی مراسم عیسوی الغنی عن التعریف والتوصیف کہ تفوق نسبت بوساطت
ہمسائگی متحقق است و رعایت حقوق جوار و محبت بآن عمدہ سلاطین نامدار محقق و موکد
و از اشراف مقتضیات محبت جانی و اکمل موجبات مودت روحانی تالف صوری

تا نسن ظاهریست - چون بواسطهٔ موانع عظمی و بواعث کبری احراز مشاهدهٔ جسمانی
در پردهٔ توقف میماند امید که خلعت آن شرف تواند شد ارسال رسل و رسائل است که ارباب فطنت
و ذکا آنرا قائم مقام مکالمه و نائب مناب محاوره میدانند امید که علی التواتر والتوالی ابواب
رسل و رسائل از جانبین مفتوح باشد و سوانح احوال و لطائف آمال از طرفین مبین و منشرح
گردد - و بر ضمیر منیر واضح خواهد بود که باتفاق جمیع ارباب ملل و نحل و اصحاب دین
و دول نشأتین دینی و دنیوی و عالم صوری و معنوی متحقق و معین و مدلل مبرهن است که نشأ
صوری دنیوی در برابر نشأ معنوی اخروی چه قدر دارد - و عقلای روزگار و کبرای
هر دیار در تکمیل این حالت فانیهٔ ظاهریه چه قدر مساعی جمیله و دواعی جزیله باقدام
میرسانند - و خلاصهٔ اعمار و زبدهٔ اوقات را در استحصال مقاصد صوریه به چه طریق صرف
می سازند - و در مستلذات سریع الزوال و مشتهیات قریب الانتقال چگونه مضمحل و
منهمک اند - الله تعالی مارا بمحض عنایت ازلی و هدایت لم یزلی خود با چندین مشاغل
و عوائق و روابط و علائق ظاهری در طلب خود کرامت فرمود و با آنکه ممالک
چندین سلاطین عالی مقدار را در حوزهٔ تصرف ما در آورده و بمقتضای عقل
در انتظام و التیام این ممالک بر نهجیکه جمیع رعایا و کافهٔ برایا مرفه الحال و منشرح
البال باشند سعی باید نمود و توجه برین باید داشت - الحمد لله که مرضای الٰهی و
شوق ما هو الحق سر همه مطالب و فاتحهٔ همه مآرب است - و چون اکثر ابنای روزگار
اسیر ربقهٔ تقلید اند هر که طریقهٔ آبا و اجداد و اقارب و معارف مشاهده مینمایند بی آنکه

تامل در دلائل و براہین عمایدآن کیش کہ در اہل آن نشو و نما یافتہ اختیار سکیند و از شرف
تحقیق کہ علت غائی ایجاد عقل است محروم میماند بنا برآن در اوقات طیبہ باداناےان
جمیع ادیان صحبت داشتہ از کلمات نفیسہ و مقاصد عالیہ ہر کدام مستفید و مستفیض شویم
چون تباین السنہ و تغایر لغات درمیان است لائق آنکہ بارسال این طور کسیکہ
آن مطالب عالیہ باحسن عبارت خاطر نشان کند مسرور سازند و بسمع ہمایون رسیدہ
کہ کتب سماوی مثل توریت و انجیل و زبور بزبان عربی و فارسی درآوردہ اند اگر آن
کتب مترجم یا غیرآن کہ نفع آن عام و فائدہ آن تام باشد درآن ولایت بودہ باشد
فرستند۔ درینولا بجہت تاکید مراسم وداد و تشئید مبانی اتحاد سیادت
مآب فضائل اکتساب صادق العقیدت و الاخلاص سید مظفر راکہ بمزید التفات
و عنایت سرفراز و مخصوص بودہ فرستادیم سخنی چند بالمشافہ خواہد گفت
اعتماد نمایند و ہموارہ ابواب مکاتبات و مراسلات را مفتوح دارند
والسلام علےٰ من اتبع الھدیٰ

بشہر ربیع الاول ۹۹۰ نہصد و نود نگاشتہ شد۔

انتخاب از سکندرنامہ نظامی

نامہ دارا با سکندر بتہدید و عتاب

بنام بزرگ ایزد دادبخش	۱	که ما را ز هر دانش او داد بخش
خداوند روزی ده دستگیر	۲	پناهنده را از ورش ناگزیر
فروزنده کوکب تابناک	۳	منورکن مردم از تیره خاک
توانا و دانا همه بوده‌ای	۴	گنه بخش و بسیار بخشوده‌ای
از و هر زمان روح را مایهٔ	۵	خرد را دگرگونه پیرایهٔ
یکے را چنان تنگی آرد به پیش	۶	که نانے نه بیند در انبان خویش
یکے را بدست افگند کوه گنج	۷	نه سنجیدها می دهد کوه سنج
نه آنکس گنه کرد کو رنج یافت	۸	نه سعی نمود آنکه او گنج یافت
کند هرچه خواهد برو حکم نیست	۹	که جان دادن و کشتن او را یکیست
نشاید سر از حکم او تافتن	۱۰	جز او جائے کی توان یافتن
درود خدا باد بر بندهٔ	۱۱	که افگنده شد با هر افگندهٔ
چه سود است کین قوم حق ناشناس	۱۲	کنند آفرین را بنفرین قیاس

بجای که بدخواه خونی بود	۱۳	تواضع نمودن زبونی بود
نکو داستانی زد آن شیرمست	۱۴	که با زیردستان مشو زیردست
تو ای طفل ناپخته و خام رای	۱۵	مزن پنجه با شیر جنگ آزمای
هم پنجگی با منت یار کو	۱۶	سپاهت کجا و سپهدار کو
چو کژدم بوی مار خوئی کنی	۱۷	که با اژدها جنگجوئی کنی
اگر کردی این خوی ماران رها	۱۸	وگرنه من و تیغ چون اژدها
چنانت بمالش از تیغ تیز	۱۹	که یا مرگ خواهی ز من یا گریز
برخشنده آذرباستان و زند	۲۰	بخورشید روشن به چرخ بلند
بیزدان که آهرمنش دشمن است	۲۱	بزردشت کو خصم آهرمن است
که از روم و رومی نمانم نشان	۲۲	شوم بر سر هر دو آتش فشان
بروم اندر آیم ز گرد سیاه	۲۳	کنم چشم خورشید روشن سیاه
ز رومی چه برخیزد و لشکرش	۲۴	بپای ستوران برم کشورش
گرفتم همه آهن آری ز روم	۲۵	در آتشکده ما چه آهن چه موم
گر آری بخروارها درع و ترگ	۲۶	کجا باشدت برگ یک بید برگ
مگر تیر ترکان یغمای من	۲۷	نخوردی که تندی بغوغای من
تر آن به ای سرور رومیان	۲۸	که بندی چو هندو بخدمت میان
سپرت کو که سرپنجش دارا کنی	۲۹	به ار پیش دارا مدارا کنی

کمان بشکنی بپرهیزی ز تیر ۳۰ زره در نوردی بپوشی حریر

وگرنه چنانت دهم گوش پیچ ۳۱ که دانی تو هیچی و کمتر ز هیچ

حذر کن ز خشم جگر جوش من ۳۲ مباش ایمن از خواب خرگوش من

بخرگوش خفته مبین زینهار ۳۳ که چند آنکه خسپد دود وقت کار

ببین شیر گردون جهان چون گرفت ۳۴ که خرگوش با ماه گردون گرفت

توانم که من با تو ای خام خوی ۳۵ کنم پنجگی گردم آزرم جوی

ولیک این مثل است باشد گرشنا ۳۶ به ار وقت خواری در افتد بچاه

بده جزیه از ما بپر کینه را ۳۷ قلم درکش رسم دیرینه را

نشاید همه سال گنجینه دوخت ۳۸ خز و رشته یکبار باید فروخت

مزن رخنه در خاندان کهن ۳۹ تو در رخنه باشی ولیکن مکن

برآنم سیاور که جنبم ز جای ۴۰ ندارد پر پشه با پیل پای

بملک خداداده خرسند باش ۴۱ مکن زاهنی چنگ شیران تراش

کلاغی تگ کبک در گوش کرد ۴۲ تگ خویشتن را فراموش کرد

بسا انجمن کانجم آمد فراز ۴۳ فرشته در آسمان کرد باز

ندانم که دیهیم کیخسروی ۴۴ ز فرق که خواهد گرفتن توی

زمانه گرا کارسازی کند ۴۵ ستاره بجان که بازی کند

زخاکی که بر آسمان افگنی ۴۶ سر چشم خود را زیان افگنی

منم سر دگر سروران پا و دست	۴۷	سر خویشتن را چه باید شکست
طپانچه بر اعضای خود میزنی	۴۸	سر تیشه بر پای خود می زنی
غرور جوانی بران آرد ت	۴۹	که گردن بشمشیر من خارد ت
فلاقم نه تنها ترا کرد پست	۵۰	بسا گردنان را که گردن شکست
مرا زیبد از خسروان عجم	۵۱	سر تخت کاوس و اکلیل جم
بتیغی که تیغ است چون آهنم	۵۲	که از پشت شاهان رویین تنم
زباران کجا ترسد آن گرگ پیر	۵۳	که گر گینه پوشد بجای حریر
زدارنده نتوان ستد بخت را	۵۴	نشاید خرید افسر و تخت را
گر اسفندیار از جهان رخت برد	۵۵	نسب نامه خود به بهمن سپرد
وگر بهمن از پادشاهی گذشت	۵۶	جهان پادشاهی بمن باز گشت
بجز من که دارد که کار زار	۵۷	دل بهمن و زور اسفندیار
بمن ختم شد بازوی بهمنی	۵۸	که اسفندیارم برویین تنی
نژاده منم دیگران زیردست	۵۹	نژاد کیان را که آرد شکست
ور اندازه من غلط بوده	۶۰	که بازوی بهمن نه پیموده
خداوند ملکم به پیوند خویش	۶۱	مشو عاصی اندر خداوند خویش
پشیمان کنون شو که چون کار بود	۶۲	ندارد پشیمانی آنگاه سود
جوانی مکن گر چه هستی دلیر	۶۳	منه گام گستاخ در کام شیر

درشتی رها کن به نرمی گرای	۶۴	ز جایم مبر تا نمانی بجای
به تندی بغارت برم کشورت	۶۵	بخواهش دهم کشور دیگرت
من از ساکنی هستم آن کوه سنگ	۶۶	که در جنبش آهسته دارم درنگ
صف لشکرت گر شود آهنم	۶۷	اگر کوه آهن بود بشکنم
مجنبان مرا تا نجنبد زمین	۶۸	همین گویمت باز گویم همین
چو خوانده نامه شهریار	۶۹	به پرداختن آن نامه چون نگار
سکندر بفرمود کارد شتاب	۷۰	سزای نبشته نویسد جواب
دبیر قلم زن قلم برگرفت	۷۱	همه نامه در گنج گوهر گرفت
جوابی نبشت آنچنان دلپسند	۷۲	که بوسید دستش سپهر بلند
چو سربسته شد نامه دلنواز	۷۳	رساننده را داد تا برد باز
دبیر آمد و نامه را برگشاد	۷۴	ز هر نکته صد گنج را در گشاد
فرو خواند نامه ز سر تا به بن	۷۵	برآموده چون در سخن در سخن
بیا ساقی از بهر دفع خمار	۷۶	دوای دل دردمندان بیار
از آن می که زو شادمانی کنم	۷۷	اگر چه پیرم جوانی کنم

جواب نامه اسکندر به دارا

سر نامه نام جهاندار پاک	۱	برآرنده رستنیها ز خاک

بلندی دہ آسمان بلند	۲	کشایندۂ دیدۂ ہوشمند
جہان آفرین وز جہان بے نیاز	۳	بہ ہنگام بیچارگی چارہ ساز
زمین را بہ ابر دم برآراست چہر	۴	کمر بست گردش زگردان سپہر
نیام زمین را ز شمشیر آب	۵	برافروخت چون چشمۂ آفتاب
خداوند بے نسبت بندگی	۶	نہ پیری درو نہ پراگندگی
یکے کو نماند شدہ ہر یکی است	۷	ہمہ ہستی از ملک او اندکی است
قوی حجت از ہرچہ گیری شمار	۸	بری حاجت از ہرچہ آید بکار
مراو ترا مایہ باید نخست	۹	کہ تا زو بسازیم چیزی درست
ہرانچہ آفرید او باسباب نیست	۱۰	بدریافتش عقل را تاب نیست
خرد دانش آموز تعلیم اوست	۱۱	دل از داغداران تسلیم اوست
پراز حکمت و حکم او شد جہان	۱۲	بحکمش آشکارا بحکمت نہان
فرشتہ وشان را درین سادہ دشت	۱۳	ازو آمدن ہم بدو بازگشت
دل و دیدہ را روشنائی ازوست	۱۴	مراو ترا پادشائی ازوست
زفرمان او نیست کس را گزیر	۱۵	خدا اوست پایندہ فرمان پذیر
مرا گر کند در جہان تاجدار	۱۶	عجب نیست از بخشش کردگار
تو نیز ای جہاندار فیروز بخت	۱۷	نہ از مادر آوردہ تاج و تخت
خداداد این چہرہ دستی کہ ہست	۱۸	مشو با خداوندگان چیرہ دست

سپاس خدا کن کہ بر ناسپاس ۱۹ نگوید ثنا مرد ایزد شناس

مبادا بہشیاری و بیہشی ۲۰ کسے را ز فرمان او سرکشی

مرا گر خداوند یاری دہد ۲۱ عجب نیست گر شہریاری دہد

توانم کہ گردن فرازی کنم ۲۲ بہ شمشیر با شیر بازی کنم

بہ تیغ افسر و گاہ خواہم گرفت ۲۳ بدین اژدہا ماہ خواہم گرفت

نخواندی ز تاریخ جمشید شاہ ۲۴ کہ آن اژدہا چون فرو برد ماہ

فریدون بآن اژدہا یارہ مرد ۲۵ ہم از قوت اژدہاے چہ کرد

بدارندۂ آسمان و زمین ۲۶ کزو مایہ دارد جہان ہمچنین

خدائے کزو ہر کہ آگاہ نیست ۲۷ خرد را بآن پیچ در راہ نیست

براہ نیاگان پیشین ما ۲۸ کہ بود از پیغمبر دین ما

بصحف براہیم ایزد شناس ۲۹ کزان دین کنم پیش یزدان سپاس

کہ گر دست یابم بر ایرانیان ۳۰ برہم دین زردشت را از میان

بہ آتش گذارم نہ آتشکدہ ۳۱ شود ہر دو اندیشم آتش زدہ

چنین رسم پاکیزہ و راہ راست ۳۲ رہ ما و رسم نیاگان ماست

بہین مشک خاشاک تیرہ فشاند ۳۳ کہ بوی خوش مشک پنہان نماند

کسی راست خرما ز نخل بلند ۳۴ کہ بر نخل خرما رساند کمند

بہ بستان گلے راست گردن فراز ۳۵ کہ بوے و رنگے دہد دل نواز

ز گوران سر افراز گوری بود	۳۶	که با چنگلش دست زوری بود
ز شیران همان شیر خونریزتر	۳۷	که دندان و چنگش بود تیزتر
دو شیر گرسنه است و یک ران گور	۳۸	کباب آن کسی راست کو هست زور
دو پیل اندر خرطوم در هم کشان	۳۹	ز هر دو یکی برد خواهد نشان
تو مردی و من مرد وقت نبرد	۴۰	بمردی پدید آید از مرد مرد
من آنگه عنان باز پیچم ز راه	۴۱	که یا سر دهم یا ستانم کلاه
چه پنداشتی در جهان نیست کس	۴۲	جهاندار تنها تو باشی و بس
بهر زیر بر کی شتابنده ایست	۴۳	بهر منزلی راه یابنده ایست
بخاری چو من مهره بازی مکن	۴۴	نبرد آر و نیرنگ سازی مکن
ز ملک من اقطاع من میدهی	۴۵	برات سهیل از یمن میدهی
پنیر آب دادن نشاید بنیش	۴۶	که یابد در و قطره خون خویش
مزن بیش ازین لاف گردنکشی	۴۷	که خاکی بگوهر نه از آتشی
بیارام و تندی رها کن ز دست	۴۸	که الماس نه ارزیر یابد شکست
همان شیشه ی که داری بچنگ	۴۹	نگهدار و مستیز با خاره سنگ
جهانی چنین پر ز نفط سپید	۵۰	ز طوفان آتش نگهدار بید
بر آسودگی عیش خوش میگذار	۵۱	جهان جوی را با جزیره چه کار
زبون تر ز من صیدی آور بزیر	۵۲	که چربی نه خیزد ز پهلوی شیر

بیکے داو باغی بہ بے توشۂ	۵۳	ندادش ز باغ آن دگر خوشۂ
بشاخی چہ باید درآویختن	۵۴	کہ نتوان ازو میوۂ ریختن
تمنای شہ انگہ آید بدست	۵۵	کہ بر رودی دریا توان پل ببست
چہ باید غرورے برآراستن	۵۶	نہ برجای خویش آرزو خواستن
چو بہمن جوانے بر آن آردت	۵۷	کہ تند اژدہاے بیازاردت
ز تندی پور اہست چو اسفندیار	۵۸	کہ با رستم آئی سوی کارزار
چو باد یو دار د سلیمان نشست	۵۹	کند یاوہ انگشتری را ز دست
بترس از غلط کارے روزگار	۶۰	کہ چون تو بسے را غلط کرد کار
حسابے کہ با خود برانداختے	۶۱	چنان نیست بازی غلط باختے
عنان باز کش زین تمنای خام	۶۲	کہ سیمرغ را کس نیارد بدام
ز زنگی نہ آدمے خوار تر	۶۳	نہ از بربری مردم آزار تر
بہ بین تا بہنگام کین گستری	۶۴	چہ خون راندم از زنگی و بربری
مدارا کن از کین کشتی باز گرد	۶۵	کہ مردم نیازارد از نیک مرد
نہ من بستم اول بدین کین کمر	۶۶	تو افگندی از سلۂ مار سر
بجون ریزۂ من لشکری ساختی	۶۷	شبیخون کنان سوی من تاختی
بدان تا بہم برزنے جای من	۶۸	ستانی ز من ملک آبای من
مرا نیز بایست برخاستن	۶۹	کمر بستن و لشکر آراستن

سپه راندن از ژرف دریا برون	۷۰	گشادن ز شمشیر دریای خون
تو گر هوشیاری نه من بیخودم	۷۱	همان هوشیارم همان بخردم
گر افگند بر کار تو بخت نور	۷۲	من از بخت یاری نیم نیز دور
جهان گر ترا کاری داده بدست	۷۳	مرا نیز دستی درین کار هست
ترا تاج یا ور مرا تیغ یار	۷۴	بسی تیغ زن گر توئی تاجدار
مزن تکیه بر مسند تخت خویش	۷۵	که هر تخت را تخته هست پیش
ببین گنبد کوه را سنگ بست	۷۶	مگو کوه را کی درآید شکست
چو آرد زمین لرزه گاه نبرد	۷۷	برآرد بآسانی از کوه گرد
چه دوران ملکی بپایان رسد	۷۸	بدو دست جوینده آسان رسد
جهان چون نباشد بجان آمده	۷۹	سنی و توئی در میان آمده
چنین با منت هیچ در خواست نیست	۸۰	که در یک ترازو دو من راست نیست
بهم سنگی خود مسرا برسنج	۸۱	که از اژدها بهمن آید برنج
گرم سنگ آبی دهی در جواب	۸۲	چو کوه افگنم سنگ خورد را در آب
زره پوشم ار تیغ بازی کنی	۸۳	کمر بندم ار صلح سازی کنی
بهر چه آن نمائی تو از گرم و سرد	۸۴	پذیرنده ام از آشتی و نبرد
بیا تا چه داری ز شمشیر و جام	۸۵	که دارم درین هر دو دستی تمام
جهاندار چون نامه را کرد گوش	۸۶	دماغش ز گرمی در آمد بجوش

فرستاد و بر جنگ تعجیل جست	۸۷	سکندر نیامد در آن کار سست
درآورد لشکر به پیکار تنگ	۸۸	برآراسته یک بیک کار جنگ
چو دارا خبر یافت کان اژدها	۸۹	نخواهد پی شیر کردن رها
بجنبید جنبیدن با شکوه	۹۰	چو از زلزله کالبدهای کوه
رسید از لشکر به لشکر فراز	۹۱	زمانه در کین بکشاد باز
زمین جزیره که از موصل است	۹۲	خوش آرامگاهست و خوش منزل است
مصاف دو خسرو در آن مرز بود	۹۳	که از آشوب شان کوه در لرز بود
هنوز ار بجویند زان خسروان	۹۴	توان یافتن در زمین استخوان
بیا ساقی از باده بردار بند	۹۵	به پیمانه پیمودن باده چند
خراهم کن از باده جام خاص	۹۶	مگر زین خرابات یابم خلاص

مصاف کردن دارا با سکندر در موصل

خرامیدن لاجوردی سپهر	۱	همان گرد برگشتن ماه و مهر
مپندار کز بهر بازی گریست	۲	سراپرده این چنین سرسریست
درین پرده یک رشته بیکار نیست	۳	سررشته بر ما پدیدار نیست
که داند که فردا چه خواهد رسید	۴	ز دیده که خواهد شدن ناپدید
کرا مرده از خانه بدر نهند	۵	کرا تاج اقبال بر سر نهند

گذارندهٔ نیک و بدهای خاک	۶	سخن گفت ازان پادشاهان پاک
که چون صبح را شاه چین بار داد	۷	عروس عدن در بدینار داد
رسیدند لشکر بجای مصاف	۸	دو پره کار بستند چون کوه قاف
خسک بر گذرگاه کین ریختند	۹	نقیبان خروشیدن انگیختند
یزک بر یزک سو بسو در شتاب	۱۰	نه در دل سکونت نه در دیده خواب
ز بسیاری لشکر از هر دو جای	۱۱	فرو بسته کوشنده را دست و پای
دو رویه ستادند در جای جنگ	۱۲	نمودند بر پیش دستی درنگ
مگر در میان صلحی آید پدید	۱۳	که شمشیرشان بر نیاید کشید
چو بود از جوانی و گردن کشی	۱۴	همان جانب آبی همین آتشی
پدید آمد از بردباری ستیز	۱۵	دل کینه ور گشت بر کینه تیز
ازان پس که بر کینه ره یافتند	۱۶	سر از جستن مهر برتافتند
در آمد بغریدن آواز کوس	۱۷	فلک بر دهان هل داده بوس
شغبهای آئینه پیل مست	۱۸	همی شانه بر پشت پیلان شکست
چنان آمد از نای ترکی خروش	۱۹	که از نای ترکان بر آورد جوش
بر آورد خرمهره آواز شیر	۲۰	دماغ از دم گاو دم گشت سیر
طراقی که از مقرعه خاسته	۲۱	برون رفت زین طاق آراسته
روارو بر آمد ز راه نبرد	۲۲	هنرها بر آمد ز مردان مرد

۲۳ زمین گفتی از یکدگر بر درید — سرافیل صور قیامت دمید
۲۴ غبار زمین بر هوا راه بست — عنان سلامت برون شد ز دست
۲۵ ز بس گرد بر تارک ترگ و زین — زمین آسمان آسمان شد زمین
۲۶ فرو رفت و بر رفت راه نبرد — نم خون بماهی و بر ماه گرد
۲۷ ز سم ستوران در آن پهن دشت — زمین شش شد و آسمان گشت هشت
۲۸ جگر تاب شد نعرهای بلند — گلوگیر شد حلقهای کمند
۲۹ ز تاب نفس در هوا بسته میغ — جهان سوخت از آتش برق تیغ
۳۰ ز بس عطسهٔ تیغ بر خون و خاک — دماغ هوا پر شد از جان پاک
۳۱ سپهدار ایران هم از صبح بام — برآراست لشکر بآئین تمام
۳۲ نخستین صف میمنه ساز کرد — ز تیغ اژدها را دهن باز کرد
۳۳ صف میسره هم برآراست چست — یکی کوه گفتی ز پولاد رست
۳۴ جناح آنچنان بست در پیشگاه — که پوشیده شد روی خورشید و ماه
۳۵ ز قلبی که چون کوه پولاد بود — پناهنده را قلعه آباد بود
۳۶ ز دیگر طرف لشکر آرای روم — برآراست لشکر چو نخلی ز موم
۳۷ سلاح و سلب داد خواهنده را — قوی کرد پشت پناهنده را
۳۸ چپ و راست آراست از ترک و تیغ — چو آرایش گلبن از اشک میغ
۳۹ پس و پیش را کرد چون خاره کوه — بر انگیخت قلب ثریا شکوه

چو از هر دو سو لشکر آراستند	۴۰	یلان سو بسو مردمی خواستند
سیاست در آمد بگردن زنی	۴۱	ز چشم جهان دور شد روشنی
ز بس خون که گرد آمد اندر مغاک	۴۲	چو گوگرد سرخ آتشین گشت خاک
ز شمشیر برگشته جائے نبود	۴۳	که در غار او اژدهائے نبود
نهنگ خدنگ از کمین کمان	۴۴	نیاسود بر یک زمین یک زمان
کمند اژدهائے سلاسل شکنج	۴۵	دهن باز کرده بتاراج گنج
ز غریدن زنده پیلان مست	۴۶	صدا در گلوے هژبران شکست
ز بس تیغ برگردن انداختن	۴۷	نیارست کس گردن افراختن
پدر با پسر کین برآراسته	۴۸	محابا شده مهر برخاسته
ستون علم جامه در خون زده	۴۹	نجات از جهان خیمه بیرون زده
ز بس خسته تیر پیکان نشان	۵۰	شده آبله دست پیکان کشان
چنان گرم گشت آتش کارزار	۵۱	که از نعل اسپان بر آمد شرار
جهان جوی دارا ز قلب سپاه	۵۲	برآشفت چون شیر شرزه سیاه
ز دشمن گزائی و خصم افگنے	۵۳	کشاده بر و بازوے بهمنے
بهر جا که بازو برافراختے	۵۴	سر خصم در پایش انداختے
نشد بر تنے تا نه پرداختش	۵۵	نزد بر سرے تا نینداختش
ز بس خون رومی در آن ترکتاز	۵۶	هزار اطلس رومی افگنده باز

وزین سو سکندر بشمشیر تیز	۵۷	برانگیخته از جهان رستخیز
دو دست آوریده بکوشش برون	۵۸	بهر دست شمشیر الماس گون
دو دستی چنان می گذارید تیغ	۵۹	کزو خصم را جان نیامد دریغ
چو بر فرق پیل آمدی خنجرش	۶۰	فرو ریختی زیر پایش سرش
چو بر آب دریا غضب ریختی	۶۱	ز دریای آب آتش انگیختی
چو شیر یکه آتش زدم بر زند	۶۲	دم مادیان را بهم بر زند
بدارا نمودند کان تند شیر	۶۳	بسا شیر کز مرکب آورد زیر
شه آرزم او به که یکسو کند	۶۴	کزان پهلوان پیل پهلو کند
به لشکر بگوید که یکبارگی	۶۵	برانند بر جنگ او بارگی
چنان دید دارای دولت صواب	۶۶	که لشکر بجنبد چو دریای آب
همه هم گروهه بیکسر زنند	۶۷	بیکبارگی بر سکندر زنند
بفرمان فرماندهٔ تاج و تخت	۶۸	بجوشید لشکر بکوشید سخت
عنان یکرکابی بر انگیختند	۶۹	دو دستی بتیغ اندر آویختند
سکندر چو غوغای بدخواه دید	۷۰	ز خود دست آرزم کوتاه دید
بفرمود تا لشکر هم ستیز	۷۱	بدادن ندارند جان را عزیز
به بندند بر دشمنان راه را	۷۲	بخاک اندر آرند بدخواه را
دو لشکر چو مور و ملخ تافتند	۷۳	نبرد جهان در جهان ساختند

به شمشیر پولاد و تیر خدنگ ۷۴ گذرگاه بر مور کردند تنگ

چو زنبور گیلی کشیدند نیش ۷۵ زمین را ز زنبوره کردند ریش

سکندر در آن داوری گاه سخت ۷۶ پے افشرد مانند بیخ درخت

ہیون بردی افگند پیل افگنی ۷۷ سوے پیل تن شد چو آہنی

یکے زخم زد بر تن پہلوان ۷۸ کزان زخم لرزید پیر و جوان

بدرید خفتان زره پاره کرد ۷۹ عمل بین که پولاد با خاره کرد

بزد بر ید بازوے تابنده ہور ۸۰ ولیکن شد آزرده در زیر زور

ہموئے تن شاه رست از گزند ۸۱ بزد تیغ و بدخواه را سر فگند

ہراسید زان لشکر بے ہراس ۸۲ دل خصم را کرد ازانجا قیاس

بران شد که از خصم تابد عنان ۸۳ رہائی دہد سینه را از سنان

دگر باره او بخت امیدوار ۸۴ پی افشرد بر جاے خود استوار

چو در فال فیروزی خویش دید ۸۵ برا عداے خود دست خود بیش دید

قوی کرد بر جنگ بازوی خویش ۸۶ بکوشید با ہم ترازوے خویش

نیاسود لشکر ز خون ریختن ۸۷ ز دشمن بدشمن در آویختن

نبرد آزمایان ایران سپاه ۸۸ گرفتند بر لشکر روم راه

زبون گشت رومی ز پیکار شان ۸۹ اجل خواست کردن گرفتار شان

دگرگونه ہر رومی افشرده پاے ۹۰ نه رفتند چون کوه آہن ز جاے

بناموس ایست همی داشتند	۹۱	غنیمت به بدخواه نگذاشتند
چو گوهر برآمود زنگی بتاج	۹۲	شه چین فرود آمد از تخت عاج
سهر روشن از تیره شب تافته	۹۳	چو آئینه روشنی یافته
دو لشکر بیک جا گروه آمدند	۹۴	شدند از خصومت ستوه آمدند
بآرامگاه آمدند از نبرد	۹۵	ز تن زخم شستند و از روی گرد
باندیشه از گنبد تیز گشت	۹۶	که فردا بسر بر چه خواهد گذشت
دگر روز کان روی شسته ترنج	۹۷	چو روحانیان سر برون زد ز گنج
سپاه از دو موصف بیارآستند	۹۸	هژبران بنخچیر برخاستند
ز پولاد و شمشیر و چرم و کمان	۹۹	بسی زور بازو نمود آسمان
بغوغای لشکر در آمد شکیب	۱۰۰	که دست از عنان رفت و پا از رکیب
بدارا دو سرهنگ بودند خاص	۱۰۱	باخلاص نزدیک و دور از خلاص
ز بیداد دارا بجان آمده	۱۰۲	دل آزردگی در میان آمده
بران دل که خون ریز دارا کنند	۱۰۳	بر و کین خویش آشکارا کنند
چو زین گونه بازاری آراستند	۱۰۴	بجان از سکندر امان خواستند
که مائیم خاصان دارا و بس	۱۰۵	به دارا ز ما خاص تر نیست کس
ز بیداد او چون ستوه آمدیم	۱۰۶	بجان ریز او هم گروه آمدیم
بخواهیم فردا بر و تاختن	۱۰۷	ز بیداد او ملک پرداختن

یکی شب بکوشش نگهدار جای	۱۰۸	که فردا مخالف در آید ز پای
چو فردا علم برکشد در مصاف	۱۰۹	خورد ضربت تیغ پهلوشکاف
ولیکن بشرطی که بی دست رنج	۱۱۰	بما برگشاده کنی قفل گنج
ز ما هر یکی را توانگر کنی	۱۱۱	بزر کار ما هر دو چون زر کنی
سکندر بآن خواسته عهد بست	۱۱۲	به پیمان دران خواسته داد دست
نشد باورش کان دو بیدادکیش	۱۱۳	کنند این خطا با خداوند خویش
ولے هر کس آن در بدست آورد	۱۱۴	کز و خصم خود را شکست آورد
دران ره که بیداد و داد آمدش	۱۱۵	کهن داستانے بیاد آمدش
که خرگوش هر مرز را بے شگفت	۱۱۶	سگ آن ولایت پی اندر گرفت
چو آن عاصیان خداوندکش	۱۱۷	خبر یافتند از خداوندهش
که بی گنج شان کامگاری دهد	۱۱۸	بخون ریز بدخواه یاری دهد
حق نعمت شاه بگذاشتند	۱۱۹	پی کشتن شاه بر داشتند
چو یاقوت خورشید را دزد برد	۱۲۰	بیاقوت جستن جهان پی فشرد
بدزدی گرفتند مهتاب را	۱۲۱	که او برد آن گوهر ناب را
دو لشکر گشاده کمر چون دو کوه	۱۲۱	شدند از نبرد آزمای ستوه
بمنزل گه خویش گشتند باز	۱۲۳	برزم دگر روزه کردند ساز
بیا ساقی از خود مرا دور کن	۱۲۴	جهان از می لعل پر نور کن

می کو مرا ره به منزل برد	۱۲۵	همه دل برند او غم دل برد

پیروزی یافتن اسکندر بر دارا و کشته شدن دارا

جهان گرچه آرامگاهی خوش است	۱	شتابنده را نعل در آتش است
دو در دارد این باغ آراسته	۲	در و بند از این هر دو برخاسته
درآ از در باغ و بنگر تمام	۳	ز دیگر در باغ بیرون خرام
اگر زیرکی با گلی خو مگیر	۴	که باشد بجا ماندنش ناگزیر
دمی را که داری به شادی بسیچ	۵	که آینده و رفته هیچ است و هیچ
نه ایم آمده از پی دل خوشی	۶	مگر از پی رنج و محنت کشی
خران را کسی در عروسی نخواند	۷	مگر وقت آن کآب و هیزم نماند
گزارندهٔ نظم این داستان	۸	سخن راند بر سنت راستان
که چون آتش روز روشن گذشت	۹	پر از دود شد گنبد تیزگشت
شب از ماه بربست پیرایهٔ	۱۰	شگفته بود نور در سایهٔ
طلایه ز لشکرگه هر دو شاه	۱۱	شده پاس دارنده تا صبحگاه
تتاتقی ز آمد شدن چون خراس	۱۲	نیاسوده درج از بانگ پاس
بسا خفته کز هیبت پیل مست	۱۳	هراسیده هر ساعت از خواب جست
غنوده تن مردم از رنج و تاب	۱۴	نظر هر زمانی درآمد ز خواب

نیایش کنان هر دو لشکر براز ۱۵ که ای کاشکی بودمی شب فراز
مگر کان درازی نمودی و تنگ ۱۶ بدیری پدید آمدی روز جنگ
سگالش چنان شد دو کوشنده را ۱۷ که ریزند صفرای جوشنده را
چو خورشید روشن برآورد کلاه ۱۸ پدیدار گردد سپید از سیاه
دو خسرو عنان در عنان آورند ۱۹ ره دوستی در میان آورند
با رزم و خشنودی از یکدگر ۲۰ بپایند و زان بر نتابند سر
چو دارا در آن داوری رای جست ۲۱ دل رای زن بود در رای سست
سوی آشتی کس نشد رهنمون ۲۲ نمودند رایش به شمشیر و خون
که ایرانی از رومی نیش خورد ۲۳ بقا هم کجا ریزد اندر نبرد
چو فردا فشاریم در جنگ پای ۲۴ ز رومی نمانیم یک تن بجای
بدین عشوه دادند شه را شکیب ۲۵ یکی بر دلیری یکی بر فریب
همان قاصدان تیز کردند جهد ۲۶ که بر خون او بسته بودند عهد
سکندر ز دیگر طرف چاره ساز ۲۷ که چون پای فردا در آن تیز کتاز
خیال دو سرهنگ را پیش داشت ۲۸ جز آن خود که سرهنگی خویش داشت
چنین گفت با پهلوانان روم ۲۹ که فردا درین مرز سخت بوم
بکوشیم کوشیدنی مردوار ۳۰ رگ جان بکوشش کنم استوار
اگر دست بردیم مار است ملک ۳۱ وگر ما شدیم آن کراست ملک

قیامت که پوشیده از راز ماست	۳۲	بود روزی آنروز فردای ماست
بر اندیشهای چنین هولناک	۳۳	دو لشکر غنودند بی ترس و باک
چو گیتی در روشنی باز کرد	۳۴	جهان بازی دیگر آغاز کرد
بآتش بدل گشت مشت شرار	۳۵	کلیچه شد آن سیم گاورس وار
در آمد بجنبش دو لشکر چو کوه	۳۶	گران جنبش آمد جهانی ستوه
فریدون نسب شاه بهمن نژاد	۳۷	چو برخاست از اول بامداد
همه ساخت لشکر بترتیب جنگ	۳۸	برآراست از جعبه تیر خدنگ
ز پولاد صد کوه برپای کرد	۳۹	بپایین او گنج را جای کرد
چو بر میمنه ساز در گشت کار	۴۰	همان میسره شد چو رویین حصار
جناح از هوا در زمین بر بسیج	۴۱	پس آهنگ شد در زمین جا بسیج
جهاندار در قلب گه کرد جای	۴۲	درفش کیانیش بر سر بپای
سکندر که تیغ جهان سوز داشت	۴۳	چنان تیغی از بهر این روز داشت
برانگیخت رزمی چو بارنده میغ	۴۴	تگرگش ز پیکان و باران ز تیغ
جناح سپه را بگردون کشید	۴۵	سم بارگی بر سمه خون کشید
گران مایگان را بدانسان که خواست	۴۶	بفرمود رفتن سوی دست راست
گروهی که پرتابیان ساختشان	۴۷	چپ انداز شه بر چپ انداختشان
همان استواران درگاه را	۴۸	گزینشان بود ایمنی شاه را

بقلب اندرون داشت با خویشتن ۴۹ چو پولاد کوهی شد آن پیل تن
برآمد ز قلب دو لشکر خروش ۵۰ رسید آسمان را قیامت بگوش
تبیره بغرید چون تند شیر ۵۱ درآمد برقص اژدهای دلیر
ز شوریدن نالهٔ کرنای ۵۲ درافتاد تب لرزه بر دست و پای
ز فریاد رویین خم از پشت پیل ۵۳ نفیر نهنگان برآمد ز نیل
ز بس بانگ شیپور زهره شگاف ۵۴ بدرید زهره به پیچید ناف
ز غریدن کوس خالی دماغ ۵۵ زمین لرزه افتاد در کوه و راغ
درآمد ز تیران سپید برگ ۵۶ کشاده بپرویزن درع و ترگ
ز بس تیر باران که آمد بجوش ۵۷ فگند ابر بارانی خود ز دوش
گر آن تیر باران کنون آمدی ۵۸ بجای نم از ابر خون آمدی
خروشیدن کوس بر کینه طاس ۵۹ نیوشنده را داد بر جان هراس
جلاجل ز نالیدن اژدهای زنگ ۶۰ برآورد خون از دل خاره سنگ
بجنبش برآمد دو دریای خون ۶۱ شد از موج آنش زمین لاله گون
زمین کو بساطی بد آراسته ۶۲ غباری شد از جای برخاسته
بابرو درآمد کمان را شکنج ۶۳ شتابان شده تیر چون مار گنج
ستیزنده از تیغ سیماب ریز ۶۴ چو سیماب کرده گریز اگریز
ز پولاد پیکان پیکر شکن ۶۵ تن کوه لرزید بر خویشتن

زمین را شده استخوان ریز ریز	۶۶	زبس زخم پولاد خارا ستیز
ز پرگار گردش فرو ماند تنگ	۶۷	ز نوک سنان چرخ دولاب رنگ
نفس را نه راه برون تاختن	۶۸	زبس بر دهن تا چه انداختن
سپر بر سپر بسته چون لاله زار	۶۹	سنان در سنان رسته چون نوک خار
نه روی رهائی نه راه گریز	۷۰	گریزندگان را در آن رستخیز
گهی تیر و گه ترکش انداخته	۷۱	سواران همه تیر پرداخته
زمین گشت کوه از بس افتادگان	۷۲	در آن مسلخ آدمی زادگان
کس از کشتن کس نیاورد یاد	۷۳	بجان برد خود هر کسی گشت شاد
نه کس جز فرو افگنده پوشد سیاه	۷۴	ندارد کسی سوگ در حربگاه
که مرگی با انبوه را جشن خواند	۷۵	سخن گو سخن سخت پاکیزه راند
شود شهری از گریه اندوهناک	۷۶	چو مرگ از یکی تن برآرد هلاک
نگرید کسی کو بود ناصبور	۷۷	بمرگ همه شهر زین شهر دور
شده راه بر بسته بر ره نورد	۷۸	زبس کشته بر کشته مردان مرد
چو نیلوفر افگنده زورق بر آب	۷۹	بران دجلهٔ خون بلند آفتاب
سبق برد بر چشمهٔ خاوری	۸۰	سنان سکندر در آن داوری
تپش در دل سنگ خارا فگند	۸۱	شراری که شمشیر دارا فگند
قیامت ز گیتی برانگیختند	۸۲	چو لشکر به لشکر درآمیختند

پراگندگی در سپاه اوفتاد	۸۳	پژوهش در آرزم شاه اوفتاد
سپه چون پراگنده شد سوی جنگ	۸۴	فراخی درآمد به میدان تنگ
کس از خاصگان پیش دارا نبود	۸۵	کزو در دل کس مدارا نبود
دو سرهنگ غدار چون پیل مست	۸۶	بران پیل تن برگشادند دست
زدندش یکی زخم پهلوگذار	۸۷	که از خون زمین گشت چون لاله زار
درافتاد دارا بدان زخم تیز	۸۸	زگیتی برآمد یکی رستخیز
درخت کیانی درآمد بخاک	۸۹	بغلطید در خون تن زخمناک
برنجید تن نازک از درد و داغ	۹۰	چه خویشی بود باد را با چراغ
کشنده دو سرهنگ شوریده رای	۹۱	به نزد سکندر گرفتند جای
که آتش ز دشمن برانگیختیم	۹۲	باقبال شه خون او ریختیم
بیک زخم کردیم کارش تباه	۹۳	سپردیم جانش بلشکر شاه
بیا تا به بینی و باور کنی	۹۴	بخونش سم بارگی تر کنی
چو آمد نهان آنچه کردیم رای	۹۵	تو نیز آنچه گفتی بیاور بجای
بما بخش گنجی که پذرفته	۹۶	وفا کن بپیمان که خود گفته
سکندر چو دانست کان گمرهان	۹۷	دلیر اند بر خون شاهنشهان
پشیمان شد از کرده پیمان خویش	۹۸	که برخاستش عصمت از جان خویش
فرو میرد امیدواری زمرد	۹۹	که هم سال را سر درآید بگرد

نشان جست کان کشور آرای کی	۱۰۰	کجا خوابگه دارد از خون و خوی
دو بیداد پیشه براه اندرون	۱۰۱	به بیداد خود شاه را رهنمون
چو در مرکب قلب دارا رسید	۱۰۲	ز مرکب روان هیچکس را ندید
تن مرزبان دید در خاک و خون	۱۰۳	کلاه کیانی شده سرنگون
سلیمانی افتاده در پای مور	۱۰۴	همان پشه کرده بر پیل زور
به بازوی بهمن بر آسوده مار	۱۰۵	ز روئین وز افتاده اسفندیار
بهار فریدون و گلزار جم	۱۰۶	بباد خزان گشته تاراج غم
نسب نامه دولت کیقباد	۱۰۷	ورق بر ورق هر سوی برده باد
سکندر فرود آمد از پشت بور	۱۰۸	در آمد ببالین آن پیل زور
بفرمود تا آن دو سرهنگ را	۱۰۹	دو کژ خیمه خارج آهنگ را
بدارید جای خویش استوار	۱۱۰	خود از جای جنبید شوریده وار
ببالین گه خسته آمد فراز	۱۱۱	ز درع کیانی گره کرد باز
سر خسته را بر سر ران نهاد	۱۱۲	شب تیره بر روز رخشان نهاد
فرو شست خون از تن خوابناک	۱۱۳	بدو گفت برخیز ازین خون و خاک
چو دارا بروبش نظر کرد و دید	۱۱۴	بسوز جگر آه از دل کشید
چنین داد دارا بخسرو جواب	۱۱۵	که بگذار تا سر نهم من بخواب
رها کن که در من رهائی نماند	۱۱۶	چراغ مرا روشنائی نماند

سپهرم بدان گونه پهلو درید	۱۱۷	که شد در جگر پهلوم ناپدید
تو ای پهلوان کامدی سوی من	۱۱۸	نگهدار پهلو ز پهلوی من
که با اینکه پهلو دریدم چو میغ	۱۱۹	همی آید از پهلوم بوی تیغ
سر سروران را رها کن ز دست	۱۲۰	تو مشکن که ما را جهان خود شکست
چه دستی که با ما درازی کنی	۱۲۱	بتاج کیان دست بازی کنی
نگهدار دستت که دار است این	۱۲۲	نه پنهان چو روز آشکار است این
چو گشت آفتاب مرا روی زرد	۱۲۳	نقابی بمن در کش از لاجورد
ببین سرور از سرافگندگی	۱۲۴	چنان شاه را در چنین بندگی
درین بندم از رحمت آزاد کن	۱۲۵	بآمرزش ایزدی یاد کن
زمین را منم تاج تارک نشین	۱۲۶	ملرزان مرا تا نه لرزد زمین
رها کن که خواب خوشم می برد	۱۲۷	زمین آب و چرخ آتشم می برد
مگردان سر خفته را از سریر	۱۲۸	که گردون گردان بر آرد نفیر
زمان من اینک رسد بی گمان	۱۲۹	رها کن بخواب خوشم یک زمان
اگر تاج خواهی ربود از سرم	۱۳۰	یکی لحظه بگذار تا بگذرم
چو من زین ولایت کشادم کمر	۱۳۱	تو خواه افسر از من ستان خواه سر
سکندر بنالید کای تاجدار	۱۳۲	سکندر منم چاکر شهریار
نخواهم که بر خاک بودی سرت	۱۳۳	نه آلوده خون شدی پیکرت

ولیکن چه سود است کاین کار بود	۱۳۴	تاسف ندارد درین کار سود
اگر تاجور سر برافراختے	۱۳۵	کمربند او چاکرے ساختے
دریغا بدریا کنون آدم	۱۳۶	که تا سینه در موج خون آدم
چرا مرکبم را نیفتاد سم	۱۳۷	چرا پے نکردم درین راه گم
مگر ناله شاه نشنیدمے	۱۳۸	نه روے چنین روز را دیدمی
بدارائے گیتی بدانائے راز	۱۳۹	که دارم به بهبود دارا نیاز
ولیکن چو بر شیشه افتاد سنگ	۱۴۰	کلید در چاره ناید بچنگ
دریغا که از نسل اسفندیار	۱۴۱	همین بود بس ملک را یادگار
چه بودی که مرگ آشکارا شدی	۱۴۲	سکندر بهم آغوش دارا شدی
چه سود ست مردن نشاید بزور	۱۴۳	که پیش از اجل رفت نتوان بگور
به نزدیک من یک سر موی شاه	۱۴۴	گرامی تر از صد هزاران کلاه
گر این زخم را چاره دانستے	۱۴۵	طلب کردمے تا توانستے
مبادا که اورنگ شاهنشهے	۱۴۶	ز دارای دولت بماند تهے
چرا خون نگریم برین تاج و تخت	۱۴۷	که دارنده را بر در افگند رخت
مبادا آن گلستان که سالار او	۱۴۸	بدین خستگی باشد از خار او
نفیر از جهانے که دارا گذشت	۱۴۹	نه پنهان چو روز آشکارا گذشت
بیچاره گرمی چون ندارم توان	۱۵۰	کنم نوحه بر یاد سرو جوان

چه تدبیر داری و رای تو چیست	۱۵۱	امید از که داری و همت ز کیست
بگو هر چه خواهی که فرمان کنم	۱۵۲	بچاره گری با تو پیمان کنم
چو دارا شنید این دم دلنواز	۱۵۳	بخواهش گری دیده را کرد باز
بدو گفت کای بهترین تخت من	۱۵۴	هنر وار پیرایهٔ تخت من
چه پرسی ز جانی بجان آمده	۱۵۵	گلی در سموم خزان آمده
جهان شربت هر یک از یخ سرشت	۱۵۶	بجز شربت ما که بر یخ نبشت
ز بس آتشم سینه سوز درون	۱۵۷	قدم تا سرم غرق دریای خون
چو برفی که در ابر دارد شتاب	۱۵۸	لب از آب خالی و تن غرق آب
چو موئی که سوراخ دارد نخست	۱۵۹	بموم و سریشم نگردد درست
جهان غارت از هر دری می برد	۱۶۰	یکی آرد و دیگری می برد
نه زو ایمن اینان که هستند نیز	۱۶۱	نه آنانکه رفتند رستند نیز
ببین روز من راستی پیشه کن	۱۶۲	تو نیز از چنین روز اندیشه کن
چو هستی به پند من آموزگار	۱۶۳	بدین روز ننشاندت روزگار
نه من به ز بهمن شدم کاژدها	۱۶۴	بخاریدن سر نکردش رها
نه اسفندیار جهانگیر گرد	۱۶۵	که از چشم زخم جهان جان نبرد
چو در نسل ما کشتن آمد نخست	۱۶۶	کشنده نسب کرد بر من درست
تو هر سبز بادا به شاهنشهی	۱۶۷	که من کردم از سبزه بالین تهی

چو در خواستی کارزوی تو چیست	۱۶۸	بوقتی که بر من بباید گریست
سه چیز آرزو دارم اندر نهان	۱۶۹	بر آید باقبال شاه جهان
یکی آنکه بر کشتن بی گناه	۱۷۰	تو باشی درین داوری دادخواه
دوم آنکه بر تخت و تاج کیان	۱۷۱	چو حاکم تو باشی نیاری زیان
دل خود بپردازی از تخم کین	۱۷۲	نه پردازی از تخمهٔ ما زمین
سوم آنکه بر زیر دستان من	۱۷۳	حرم نشکنی در شبستان من
همان روشنک را که دخت منست	۱۷۴	بدان نازکی دست پخت منست
بهم خوابهٔ خود کنی سربلند	۱۷۵	که فرخ بود گوهر ارجمند
دل روشن از روشنک بر متاب	۱۷۶	که با روشنی به بود آفتاب
سکندر پذیرفت ازو هر چه گفت	۱۷۷	پذیرنده برخاست گوینده خفت
کبودی و کوری در آید بچرخ	۱۷۸	که بغداد را کردی کاخ و کرخ
درخت کیان را فرو ریخت بار	۱۷۹	کفن دوخت بر درع اسفندیار
چو مهر از جهان مهربانی برید	۱۸۰	شبه ماند یاقوت شد ناپدید
سکندر بر آن شاه فرخ نژاد	۱۸۱	شبانگاه بگریست تا بامداد
درودید و بر خویشتن نوحه کرد	۱۸۲	که او را همان زهر بایست خورد
چو روز دگر صبح ابلق سوار	۱۸۳	طویله برون زد برین مرغزار
سکندر بفرمود کارند ساز	۱۸۴	برندش بجای نخستینه باز

ز مهد زر و گنبد سنگ بست	۱۸۵	مهیاش کردند جای نشست
چو خلوتگهش آن چنان ساختند	۱۸۶	از و رخت خویش پرداختند
تو مسند اقدر چندان بود	۱۸۷	که در خانهٔ کالبد جان بود
گریزد — چو بیرون رود جوهر جان ز تن	۱۸۸	گریزی ز همخوابهٔ خویشتن
چراغی که بادی در و در دمی	۱۸۹	چه بر طاق ایوان چه روی زمی
اگر بر سپهری و گر در مغاک	۱۹۰	چو خاکی شوی عاقبت زیر خاک
بسا ماهیان کو شود خورد مور	۱۹۱	چو در خاک شور افتد از آب شور
چنین است رسم این گذرگاه را	۱۹۲	که دارد بآمد شد این راه را
یکی را در آرد به هنگامه تیز	۱۹۳	یکی را ز هنگامه گوید که خیز
مکن زیر این لاجوردی بساط	۱۹۴	باین مهرهٔ کهربا گون نشاط
که رویت کند کهربا وار زرد	۱۹۵	کبودت کند جامه چون لاجورد
گوزنی که در شهر شیران بود	۱۹۶	بمرگ خودش خانه ویران بود
چو مرغ از پی کوچ بر کش جناح	۱۹۷	مشو مست راح اندرین مستراح
بزن برق وار آتشی در جهان	۱۹۸	جهان را ز خود وارهان وارهان
سمندر چو پروانه آتش دوست	۱۹۹	و لیک این کمن لنگ وان جمره ست
خری جو زمی خورد بر جای جو	۲۰۰	خر افتاد و جان داد و خربنده رو
اگر شاه ملک است و گر ملک شاه	۲۰۱	همه راه رنج است یا رنج راه

که داند که این خاک بیزنده دور	۲۰۲	بهر غاری اندر چه دارد ز غور
زر از کیسهٔ تو بر آرد خروش	۲۰۳	سبوی تو از تری آید بجوش
کهن کیسه شد خاک پنهان شکنج	۲۰۴	که هرگز برون نارد آواز گنج
که داند که این دخمهٔ دام و دد	۲۰۵	چه تاریخها دارد از نیک و بد
چه نیرنگ با بخردان ساخت است	۲۰۶	چه گردن کشان را سر انداخت است
فلک نیست یکسان هم آغوش تو	۲۰۷	طرازش دو رنگ است بر دوش تو
گهت چون فرشته بلندی دهد	۲۰۸	گهت باد دان دست بندی دهد
شهانگه بنا نیست تار دبیاد	۲۰۹	کلیچه چو گردون دهد بامداد
چه باید درین هفت چشمه خراس	۲۱۰	ز بهر جوی چند بردن سپاس
چو خضر از چنین سوزی روزه گیر	۲۱۱	چو هست آب حیوان چه خرما چه شیر
ازین دیو مردم که دام و دد اند	۲۱۲	همان شو که هم صحبتانت بد اند
پی گور که دشت بانان کم است	۲۱۳	ز نامردمی های این مردم است
گوزن گرازنده در مرغزار	۲۱۴	ز مردم گریزد بسوی کوه و غار
همان شیر کو جای در بیشه کرد	۲۱۵	ز بدعهدی مردم اندیشه کرد
مگر گوهر مردمی گشت خرد	۲۱۶	که در مردمان مردمی با نبرد
اگر نقش مردم بخوانی شگرف	۲۱۷	بگوئی که مردم چنین است حرف
بچشم اندرون مردمک را کلاه	۲۱۸	هم از مردمی هست شد سیاه

نظامی بجا موشکارے بسیچ	۲۱۹	بہ گفتار ناگفتنے بر مپیچ
چو ہم رشتہ خفتگانے خموش	۲۲۰	فروخسپ یا پنبہ در نہ بگوش
بیاموز ازین مہرۂ لاجورد	۲۲۱	کہ با ہیچ سر خست بازرد و زرد
شبانگہ کہ صد رنگ بندد نگار	۲۲۲	برآید بصد دست چون نوبہار
سحرگہ بیک چشمہ یابد کلید	۲۲۳	بآیین یک چشمے آید پدید
بیا ساقی آن خون رنگین رز	۲۲۴	درافگن بمغزم چو آتش بخز
می کز خودم پاسے نغزی دہد	۲۲۵	چو صبحم دماغ دو مغزی دہد

انتخاب شاهنامه

رفتن اسفندیار بزابلستان برای بستن و آوردن رستم

به شبگیر هنگام بانگ خروس	۱	ز درگاه برخاست آوای کوس
چو پیلی به اسپ اندر آورد پای	۲	بیاورد چون باد لشکر ز جای
همی راند تا پیشش آمد دو راه	۳	فرو ماند بر جای شاه و سپاه
دژ گنبدان بود و راهش یکی	۴	دگر سوی زابل کشیده اندکی
شتر آنکه در پیش بود خفت	۵	تو گفتی که با خاک گشتست جفت
همی چوب زد بر سرش ساروان	۶	ز رفتن بماند آن زمان کاروان
جهانجوی را آن بد آمد بفال	۷	بفرمود کش سر ببرند و یال
بران تا بدو بازگردد بدی	۸	نگردد تبه فرهٔ ایزدی
ببریدند گردان هم آنجا سرش	۹	بدو گشت هم در زمان اخترش
غمی گشت از آن اشتر اسفندیار	۱۰	گرفت آن زمان اختر شوم خوار
چنین گفت کانکس که پیروز گشت	۱۱	سر بخت او گیتی افروز گشت

۱۲ بد و نیک هر دو ز یزدان بود / لب مرد باید که خندان بود
۱۳ وزان پس بیامد سوی هیرمند / همی بود ترسان ز بیم گزند
۱۴ برآیین ببستند پرده سرای / بزرگان لشکر گزیدند جای
۱۵ شراعی بزد شاه و بنهاد تخت / بدان تخت شد شهره که نیکبخت
۱۶ می آورد و رامشگر اسفندیار / نشسته پشوتن بر نامدار
۱۷ برامش دل خویشتن شاد کرد / دل رادمردان پرآز باد کرد
۱۸ چو گل بشگفید از می سالخورد / رخ نامداران و شاه نبرد
۱۹ بیاران چنین گفت کز رای شاه / نه پیچیدم و دور گشتم ز راه
۲۰ مرا گفت بر کار رستم بپیچ / ز بند و ز خواری میاسای هیچ
۲۱ بکردم برفتم براه پدر / که آن شیردل مرد پرخاشخر
۲۲ بسی رنج دارد بجای سران / جهان راست کرد او بگرز گران
۲۳ همه شهر ایران بدو زنده اند / اگر شهریارند اگر بنده اند
۲۴ فرستاده باید اکنون دبیر / خردمند با دانش و یادگیر
۲۵ سواری که باشد ورا فر و زیب / نگیرد ورا رستم اندر فریب
۲۶ گر ایدون که آید بنزدیک ما / کند روشن این جان تاریک ما
۲۷ بخوبی دهد دست بند مرا / بدانش نه بیند گزند مرا
۲۸ نخواهم من او را بجز نیکوئی / اگر دور دارد سر از بدخوئی

پشوتن بدو گفت کاین نیست راه	۲۹	بدین باش و آزار مردان مخواه

(۲) رفتن بهمن با پیغام اسفندیار نزد رستم

بفرمود تا بهمن آمد به پیش	۱	سخن گفت با وی ز اندازه بیش
بدو گفت اسپ سیه بر نشین	۲	بیارای تن را بدیبای چین
بنه بر سرت افسر خسروی	۳	نگارش همه گوهر پهلوی
بدانسان که هر کس که بیند ترا	۴	ز گردنکشان بر گزیند ترا
بداند که هستی تو خسرو نژاد	۵	کند آفریننده را بر تو یاد
ببر پنج بالای زرین ستام	۶	سرافراز ده موبد نیک نام
هم از راه تا خان رستم بران	۷	مکن کار بر خویشتن بر گران
درودش ده از ما و نیکی نمای	۸	بیارای گفتار و چربی فزای
بگویش که هر کس که گردد بلند	۹	جهاندار وش از بدی بی گزند
ز دادار باید که دارد سپاس	۱۰	که اوهست جاوید نیکی شناس
چو باشد فزاینده نیکوئی	۱۱	بپرهیز دارد دل از بدخوئی
بیفزایدش کامگاری و گنج	۱۲	بود شادمان در سرای سپنج
چو دوری گزیند ز کردار زشت	۱۳	بیابد بدان گیتی اندر بهشت
بد و نیک بر ما همی بگذرد	۱۴	چنین داند آنکس که دارد خرد

سرانجام بستر بود تیره خاک	۱۵	بپر در روان سوی یزدان پاک
بگیتی هر آنکس که یزدان شناخت	۱۶	بکوشید و با شهریاران بساخت
کنون از تو اندازه گیریم راست	۱۷	نیاید بدین بر فزودن نه کاست
که بگذاشتی سالیان بیشمار	۱۸	بدیدی بگیتی بسی شهریار
اگر باز جوئی ز راه خرد	۱۹	بدانی که چونین نه اندر خورد
که چندین بزرگی گنج و سپاه	۲۰	گرانمایه اسپان و تخت و کلاه
همه از نیاکان من یافتی	۲۱	چو در بندگی تیز بشتافتی
چه مایه جهان داشت لهرسپ شاه	۲۲	نکردی گذر سوی آن بارگاه
چو او شهریاری بگشتاسپ داد	۲۳	نیامدت ازان پس خود از شاه یاد
سوی او یکی نامه ننوشتهٔ	۲۴	ز آرایش بندگی گشتهٔ
نرفتی بدرگاه او بنده وار	۲۵	نخواندی مر او را همی شهریار
ز هوشنگ و جم و فریدون گرد	۲۶	که از تخم ضحاک شاهی ببرد
همی رو چنین تا سر کیقباد	۲۷	که تاج بزرگی بسر بر نهاد
چو گشتاسپ ننشست یک شهریار	۲۸	ببزم و برزم و برای و شکار
پذیرفت پاکیزه دین بهی	۲۹	نهان گشت بیدادی و بیرهی
چو رخشنده شد راه گیهان خدیو	۳۰	نهان شد بد آموزی و راه دیو
وزان پس چو ارجاسپ آمد بجنگ	۳۱	سپه چون پلنگان و بهتر نهنگ

ندانست کس لشکرش را شمار	۳۲	پذیره شدندش نامور شهریار
یکی گورسان کرد از دشت کین	۳۳	که جای ندیدند روی زمین
همانا که تا رستخیز این سخن	۳۴	میان بزرگان نگردد کهن
کنون خاور او راست تا باختر	۳۵	همی بشکند گردن شیر نر
ز توران برو تا در سند و روم	۳۶	جهان شد مر او را چو یک مهر موم
ز دشت سواران نیزه گزار	۳۷	بهر گاه او نیز چندی سوار
فرستند از آن شهرها باز و ساو	۳۸	که با جنگ او نیست شان زور و تاو
از آن گفتم این با تو ای پهلوان	۳۹	که آواز تو آزرده دارد روان
نرفتی بدان نامور بارگاه	۴۰	نکردی بدان نامداران نگاه
گرانی گزیدستی اندر جهان	۴۱	همی خویشتن داری اندر نهان
فرامش ترا مهتران چون کنند	۴۲	مگر مغز و دل پاک بیرون کنند
همیشه همه نیکوی ساختی	۴۳	بفرمان شاهان سر افراختی
اگر بر شمارد کسی رنج تو	۴۴	بگیتی فزون آید از گنج تو
ز شاهان کسی پیش چنین داستان	۴۵	ز بنده نبودند همداستان
مرا گفت رستم ز بس خواسته	۴۶	همان کشور و گنج آراسته
بزابل نشستست و گشتست مست	۴۷	نگیرد کس از مست چیزی بدست
چه کار آیدش دوری از رزمگاه	۴۸	نه بیند ترا نیز در بزمگاه

برآشفت و یک روز سوگند خورد ۴۹ بروز سفید و شب لاجورد

که او را بجز بسته در بارگاه ۵۰ نه بیند کسی زین گزیده سپاه

کنون من ز ایران بدین آمدم ۵۱ نبد شاه دستور تا دم زدم

ببر چیز و پیچان شو از خشم اوی ۵۲ ندیدی که خشم آورد چشم اوی

چو آید بیایی و فرمان کنی ۵۳ روان از نشستن پشیمان کنی

بخورشید و روشن روان زریر ۵۴ بجان پدرم آن گرانمایه شیر

که من زین پشیمان کنم شاه را ۵۵ برافروزم این اختر و ماه را

پشوتن بدین بر گوای من ست ۵۶ روان و خرد رهنمای من ست

که من چند ازین جستم آرام شاه ۵۷ ولیکن همی از تو دیدم گناه

پدر شهریار است و من کهترم ۵۸ ز فرمان او یک زمان نگذرم

همه دوده اکنون بباید نشست ۵۹ زدن رای و سودن بدین کار دست

زواره فرامرز و دستان سام ۶۰ جهاندیده رودابهٔ نیک نام

همه پند من یک بیک بشنوید ۶۱ بدین خوب گفتار من بگروید

نباید که این خانه ویران شود ۶۲ کنام پلنگان و شیران شود

چو بسته ترا نزد شاه آورم ۶۳ بدو بر فراوان گناه آورم

وزان پس بباشم به پیشش بپای ۶۴ ز خشم و ز کین آرمش باز جای

نمانم که بادی بتو بر وزد ۶۵ بدانسان که از گوهر من سزد

سخنهای آن نامور پیش گاه	۶۶	چو بشنید بهمن بیامد براه
بپوشید زربفت شاهنشهی	۶۷	بسر بر نهاد آن کلاه مهی
خرامان بیامد ز پرده سرای	۶۸	درفشی درفشان پس او بپای
جهانجوی بگذشت بر هیرمند	۶۹	جوانی سرافراز و اسپی بلند
هم اندر زمان دیده بانش بدید	۷۰	سوی زابلستان فغان برکشید
که آمد نبرده سواری دلیر	۷۱	بهرّای زرین سپاهی زریر
پس پشت او خوار مایه سوار	۷۲	تن آسان گذشت از لب رودبار
هم اندر زمان زال بر زین نشست	۷۳	کمندی بفتراک و گرزی بدست
بیامد چو از دیده او را بدید	۷۴	یکی باد سرد از جگر برکشید
چنین گفت کاین نامور پهلویست	۷۵	سرافراز با جامهٔ خسرویست
ز لهراسپ دارد همانا نژاد	۷۶	پی او بدین بوم فرخنده باد
ز دیده بیامد بدرگاه رفت	۷۷	زمانی پر اندیشه بر زین بخفت
هم اندر زمان بهمن آمد پدید	۷۸	سر از چرخ گردنده برتر کشید
ندانست مر جوان زال را	۷۹	برافروخت آن خسروی یال را
چو نزدیک تر گشت آواز داد	۸۰	چنین گفت کای مرد دهقان نژاد
سر انجمن پور دستان کجاست	۸۱	که دارد زمانه بدو پشت راست
که آمد بزابل یل اسفندیار	۸۲	سراپرده زد بر لب جویبار

بدو گفت زال ای پسر کام جوے	۸۳	فرود آی و می خواہ و آرام جوی
کنون رستم آید ز نخچیر گاہ	۸۴	زوارہ فرامرز و چندین سپاہ
تو با این سواران بیار اجمند	۸۵	بیاراے دل را بیگمار چند
چنین داد پاسخ کہ اسفندیار	۸۶	نفرمود مان رامش و میگسار
گزین کن یکے مرد جوینده راہ	۸۷	کہ با من بیاید بہ نخچیر گاہ
چنین داد پاسخ کہ نام تو چیست	۸۸	ہمی بگذری تیز کام تو چیست
بر آنم کہ تو خویش گشتاسپے	۸۹	گر از تخمۂ شاہ لہراسپے
چنین داد پاسخ کہ من بہمنم	۹۰	ز پشت جہاندار روئین تنم
چو بشنید گفتار او سرفراز	۹۱	فرود آمد از اسپ و بردش نماز
نوازش بہر جا بود دستگیر	۹۲	چرا تیز برنا چہ از مرد پیر
بخندید بہمن پیادہ ببود	۹۳	بپرسید و او گفت بہمن شنود
بسے کرد خواہش کہ ایدر بایست	۹۴	چنین تیز رفتن ترا روی نیست
بدو گفت پیغام اسفندیار	۹۵	نشاید گرفتن چنین سست و خوار
گزین کرد گردی کہ دانست راہ	۹۶	فرستاد با او بہ نخچیر گاہ
ہمی رفت پیش اندرون رہنمون	۹۷	جہاندیدہ نام او شیرخون
بانگشت بنمود نخچیر گاہ	۹۸	ہم اندر زمان بازگشت از راہ
یکے کوہ بد پیش مرد جوان	۹۹	برانگیخت آن بارہ پہلوان

نگه کرد ازان سو به نخچیرگاه ۱۰۰ بدید آن بر پهلوان سپاه
یکی مرد چون کوه بیستون ۱۰۱ درختی گرفته بچنگ اندرون
یکی نره گور زده بر درخت ۱۰۲ نهاده بر خویش گوپال و رخت
یکی جام می بر دست دگر ۱۰۳ پرستنده برپای پیشش بپیر
همی گشت رخشش بدان مرغزار ۱۰۴ درختی و گیا بود و هم جویبار
چنین گفت بهمن که این رستمست ۱۰۵ و یا آفتاب سپیده دمست
بگیتی کسی مرد زینسان ندید ۱۰۶ نه از نامداران پیشین شنید
بترسم که با او یل اسفندیار ۱۰۷ نتابد بپیچد سر از کارزار
یکی رای باید کنون کردساز ۱۰۸ کز او در نشیبست من در فراز
ازان پس که آید برزم اندرون ۱۰۹ بمیدان کین سازمش رهنمون
من او را بیک سنگ بیجان کنم ۱۱۰ دل زال و رودابه پیچان کنم
یکی سنگ ازان کوه خارا بکند ۱۱۱ فروهشت ازان کوهسار بلند
ز نخچیرگاهش زواره بدید ۱۱۲ هم آوا ازان سنگ خارا شنید
خروشید کای پهلوان سوار ۱۱۳ یکی سنگ غلطان شد از کوهسار
نجنبید رستم نه بنهاد گور ۱۱۴ زواره همی کرد زانگونه شور
همی بود تا سنگ نزدیک شد ۱۱۵ ز گردش همه کوه تاریک شد
بزد پاشنه سنگ انداخت دور ۱۱۶ زواره برو آفرین کرد و سور

غمی شد دل بهمن از کار اوی	۱۱۷	چو دید آن بزرگی و دیدار اوی
همی گفت اگر فرخ اسفندیار	۱۱۸	کند با چنین نامور کارزار
تن خویش در جنگ رسوا کند	۱۱۹	همان به که با او مدارا کند
گر ایدون که زو بهتر آید بجنگ	۱۲۰	همه شهر ایران بگیرد بچنگ
نشست از بر باره بادپای	۱۲۱	پر اندیشه از کوه شد باز جای
بگفت آن شگفتی بموبد که دید	۱۲۲	وزان راه آسان سر اندر کشید
چو آمد به نزدیک نخچیرگاه	۱۲۳	تهمتن بدیدش هم آنگه ز راه
بموبد چنین گفت کان مرد کیست	۱۲۴	من ایدون گمانم که گشتاسپیست
پذیره شدش با زواره بهم	۱۲۵	به نخچیر هر کس که بد بیش و کم
پیاده شد از اسپ بهمن چو دود	۱۲۶	بپرسیدش و نیکویها نمود
بدو گفت رستم که تا نام خویش	۱۲۷	نگویی نیابی ز من کام خویش
چنین گفت من پور اسفندیار	۱۲۸	سر راستان بهمن نامدار
ورا پهلوان زود در بر گرفت	۱۲۹	ز دیر آمدن پوزش اندر گرفت
برفتند هر دو بجای نشست	۱۳۰	خود و نامداران مهتر پرست
چو بنشست بهمن بدادش درود	۱۳۱	ز شاه و ز ایرانیان بر فزود
وزان پس چنین گفت کاسفندیار	۱۳۲	چو آتش برفت اندر شهریار
سراپرده زد بر لب هیرمند	۱۳۳	بفرمان پیروز شاه بلند

پیامی رسانم ز اسفندیار	۱۳۴	اگر بشنود پهلوان سوار
چنین گفت رستم که فرزند شاه	۱۳۵	برنجید و زینسان بپیمود راه
خوریم آنچه داریم چیزی نخست	۱۳۶	پس آنگه جهان زیر فرمان تست
بفرمود تا خوان نهادند پیش	۱۳۷	بدینسان که او داشت آیین خویش
بگسترد بر سفره بر نان نرم	۱۳۸	یکی گور بریان بر آورد گرم
پرستنده خوان پیش بهمن نهاد	۱۳۹	تهمتن سخنهای کرد یاد
برادرش را نیز با او نشاند	۱۴۰	وزان نامداران دگر کس نخواند
دگر گور بنهاد پیش تنش	۱۴۱	که هر بار گوری بدی خوردنش
نمک بر پراگند و ببرید و خورد	۱۴۲	نظاره بر او آن سرافراز گرد
همی خورد بهمن ز گوران یکی	۱۴۳	ز رستم نبد خوردنش صد یکی
بخندید رستم بدو گفت شاه	۱۴۴	ز بهر خورش دارد این پیشگاه
خورش چون بدینگونه داری نجوان	۱۴۵	چسان رفتی اندر دم هفتخوان
چگونه زنی نیزه در کارزار	۱۴۶	چو خوردن چنین داری ای شهریار
بدو گفت بهمن که خسرو نژاد	۱۴۷	سخنگوی و بسیار خواره مباد
خورش کم بود کوشش جنگ بیش	۱۴۸	بکف بر نهد هر زمان جان خویش
بخندید رستم بآواز گفت	۱۴۹	که مردی ز مردان نشاید نهفت
یکی جام زرین پر از باده کرد	۱۵۰	وز و یاد مردان آزاده کرد

دگر جام بر دست بهمن نهاد	۱۵۱	که برگیر ازان کس که خواهی تو یاد
بترسید بهمن ز جام نبید	۱۵۲	زواره نخستین دمی بر کشید
بدو گفت کای بچهٔ شهریار	۱۵۳	ز تو شاد بادا می و میگسار
ازو بستد آن جام بهمن سبک	۱۵۴	دلارام می خوارهٔ بد تنک
همی ماند از رستم او در شگفت	۱۵۵	ازان خوردن و یال و بازو و کفت
چو از خوان نخچیر برخاستند	۱۵۶	سبک بارهٔ مهتران خواستند
نشستند بر باره هر دو سوار	۱۵۷	همی راند بهمن بر نامدار
بدادش یکایک بر رستم پیام	۱۵۸	از اسفندیار آن یل نیکنام

(۳) پاسخ پیغام اسفندیار از رستم و بازگشتن بهمن

چو بشنید رستم ز بهمن سخن	۱	پر اندیشه شد مغز مرد کهن
چنین گفت آری شنیدم پیام	۲	دلم شد بدیدار تو شادکام
ز من پاسخ این بر با سفندیار	۳	که ای شیردل مهتر نامدار
هر آنکس که دارد روانش خرد	۴	سر مایهٔ کارها بنگرد
چو مردی و پیروزی و خواسته	۵	ورا باشد و گنج آراسته
بزرگی و گردی و نام بلند	۶	بنزد گرانمایگان ارجمند
بگیتی بر فسان کاکنون توئی	۷	نشاید که دارد سر بدخوئی

بباشیم بر داد و یزدان پرست	۸	نگیریم دست بدی را بدست
سخن هرچه بر گفتنش روی نیست	۹	درختی بود کش بر و بوی نیست
اگر جان تو بسپرد راه آز	۱۰	شود کار بی سود بر تو دراز
چو مهتر سرآید سخن سخته به	۱۱	ز گفتار بدکام پردخته به
ز گفتار آنکس شدی بنده شاد	۱۲	که گفتی که چون او ز مادر نزاد
بمردی و فرهنگ و رای و خرد	۱۳	همی بر نیاگان خود بگذرد
چو پیداست نامت بهندوستان	۱۴	بچین و بروم و بجادوستان
ازین پند هادارم از تو سپاس	۱۵	ستایش کنم روز و شبهم پاس
ز یزدان همی آرزو خواستم	۱۶	که اکنون بدان دل بیاراستم
که بینم پسندیده چهر ترا	۱۷	بزرگی و مردی و مهر ترا
نشینیم یک با دگر شادکام	۱۸	بیاد شهنشاه گیریم جام
کنون آنچه جستم همه یافتم	۱۹	بخواهشگری تیز بشتافتم
به پیش تو آیم همی بی سپاه	۲۰	ز تو بشنوم آنچه فرمود شاه
بیارم برت عهد شاهان داد	۲۱	ز کیخسرو آغاز تا کیقباد
کنون ای تهمتن تو در کار من	۲۲	نگه کن بآزار و کردار من
بدان نیکوییها که من کرده ام	۲۳	همان رنج سختی که من برده ام
پرستیدن شهریاران همان	۲۴	از امروز تا روز پیشین زمان

چو پاداش آن رنج بند آیدم	۲۵	هم از شاه ایران گزند آیدم
همان به که گیتی نبیند کسی	۲۶	چو بیند بد و در نماند بسی
بیایم بگویم همه راز خویش	۲۷	ز گیتی برافروزم آواز خویش
گر از من گناهی بیاید پدید	۲۸	کزان بد سر من بباید برید
ببندم بیازو یکی پالهنگ	۲۹	بیاویز پایم بچرم پلنگ
ازان پس که من گردن ژنده پیل	۳۰	شکستم فگندم بدریای نیل
سخنهای ناخوش ز من دور دار	۳۱	ببدها دل دیو رنجور دار
مگوی آنچه هرگز نگفتست کس	۳۲	بمردی مکن باد را در قفس
بزرگان بر آتش نیابند راه	۳۳	بدریا گذر نیست بی آشناه
همان تابش ماه نتوان نهفت	۳۴	نه روبه توان کرد با شیر جفت
تو بر راه من بر ستیزه مریز	۳۵	که من خود یکی مایه ام رستخیز
ندیدست کس بند بر پای من	۳۶	نه بگرفت شیر ژیان جای من
توان کن که از پادشاهی سزاست	۳۷	مدار ایچ باد و بر دست راست
بهرزه ز دل دور کن خشم و کین	۳۸	جهان را بچشم جوانی مبین
بدل خرمی دار و بگذار رود	۳۹	ترا باد از پاک یزدان درود
گرامی کن این خانهٔ ما بسور	۴۰	مباش از پرستندهٔ خویش دور
چنان چون بدم کهتر کیقباد	۴۱	کنون از تو دارم دل و مغز شاد

هم ایدر بباشی بشادی دو ماه	۴۲	چو آئی بنزدیک من با سپاه
دل دشمنان گردد از رشک کور	۴۳	بیاسایید از رنج مرد و ستور
اگر دیر مانی نگیرد شتاب	۴۴	همه دشت نخچیر و مرغ اندر آب
بشمشیر شیر افگنی با پلنگ	۴۵	به بینیم زتو روز مردان جنگ
بنزدیک شاه دلیران بری	۴۶	چو خواهی که لشکر بایران بری
که ایدر فگندم بشمشیر بن	۴۷	گشایم در گنجهاے کهن
بجا گرد کردم به نیروی دست	۴۸	به پیش تو آرم همه هر چه هست
مکن بر دل ما چنین روز رخش	۴۹	بدار انچه داری و دیگر بنجش
چو خوشی بیابی تو تندی مکن	۵۰	درم ده سپه را و تندی مکن
بدیدار خسرو نیاز آیدت	۵۱	چو هنگام رفتن فراز آیدت
خرامان بیایم بنزدیک شاه	۵۲	عنان از عنانت نه پیچم براه
ببوسم سر و پا و چشم ورا	۵۳	بپوزش کنم نرم خشم ورا
که دستم چرا کرد باید ببند	۵۴	بپرسم ز بیداد شاه بلند
بگو پیش پر مایه اسفندیار	۵۵	همه هر چه گفتم کنون یاد دار

(۴۹) رفتن رستم تا لب هیرمند برای دیدار اسفندیار

همے راند با موبد پاک تفت	۱	ز رستم چو بشنید بهمن برفت

تهمتن زمانی تبره بر بماند ۲ زواره فرامرز را پیش خواند

که زایدر نزدیک دستان شوید ۳ بنزد مه زابلستان شوید

بگوئید کاسفندیار آمدست ۴ جهان را یکی خواستار آمدست

بایوانها تخت زرین نهید ۵ بروی جامه خسروآئین نهید

چنان هم چو هنگام کاوس شاه ۶ وز و نیز برمایه تر بارگاه

بسازید چیزی که شاید خورش ۷ نباید که کم باشد از پرورش

که نزدیک ما پور شاه آمدست ۸ پر از کینه و رزمخواه آمدست

گوی نامدارست و شاهی دلیر ۹ نه اندیشد از جنگ یکدست شیر

شوم پیش او گر پذیرد نوید ۱۰ به نیکی بود هر کسی را امید

اگر نیکوئی بینم اندر سرش ۱۱ ز یاقوت سرخ آورم افسرش

ندارم ازو گنج و گوهر دریغ ۱۲ نه برگستوان و نه گوپال و تیغ

وگر باز گرداندم ناامید ۱۳ نباشد مرا روز باد سفید

تو دانی کزین تاب داده کمند ۱۴ سر ژنده پیلان درآرد به بند

زواره بدو گفت مندیش ازین ۱۵ بجوید کسی رزم کش نیست کین

ندانم بگیتی یکی شهریار ۱۶ برای و بمردی چو اسفندیار

نیاید ز مرد خرد کار بد ۱۷ ندید از وما هیچ کردار بد

زواره بیامد بنزدیک زال ۱۸ وزان روی رستم برافراخت یال

بیامد دمان تا لب هیرمند	۱۹	سرش خیره گشته ز بیم گزند
عنان را گران کرد و پیش رود	۲۰	همی بود تا بهمن آرد درود
چو بهمن بیامد بپرده سرای	۲۱	همی بود پیش پدر بر بپای
بپرسید ازو فرخ اسفندیار	۲۲	که پاسخ چه دادت گو نامدار
چو بشنید بنشست پیش پدر	۲۳	بگفت آنچه بشنید ازو دربدر
نخستین درودش ز رستم بداد	۲۴	ز پیغام و پاسخ همی کرد یاد
همه دیده پیش پدر باز گفت	۲۵	همان نیز نادیده اندر نهفت
بدو گفت چون رستم پیلتن	۲۶	نبینم کسی نیز در انجمن
دل شیر دارد تن ژنده پیل	۲۷	نهنگان برآرد ز دریای نیل
بیامد کنون تا لب هیرمند	۲۸	نه جوشن نه خود و نه گرز و کمند
بدیدار شاه آمدستش نیاز	۲۹	ندانم چه دارد بدل با تو باز
ز بهمن برآشفت اسفندیار	۳۰	ورا بر سر انجمن کرد خوار
بدو گفت کز مردم سرفراز	۳۱	نزیبد که با زن نشیند براز
وگر کودکان را بکاری بزرگ	۳۲	فرستد نباشد دلیر و سترگ
تو گردن کشان را کجا دیده	۳۳	که بانگ پی اسپ نشنیده
ز رستم همی پیل جنگی کنی	۳۴	دل نامور انجمن بشکنی
چنین گفت پس با پشوتن براز	۳۵	که آن شیر جنگ آور سرفراز

جوانی همی سازد از خویشتن	۳۶	ز سالش نیاید همانا شکن

پذیره شدن اسفندیار رستم را و بازگشتن رستم از پیش او نزد زال

بفرمود کاسپ سیه زین کنند	۱	ببالاش بر زین زرین کمند
پس از لشکر نامور صد سوار	۲	برفتند با فرخ اسفندیار
از آن سو خروشی برآورد رخش	۳	وزین سوی اسپ یل تاج بخش
تهمتن ز رخش اندر آمد فرود	۴	پیاده همی داد یل را درود
پس از آفرین گفت کز یک خدای	۵	همی خواستم تا بود رهنمای
که تو با بزرگان درین جایگاه	۶	چنین تن درست آمدی با سپاه
نشینیم و گفتار فرخ نهیم	۷	وزان پس یکی خوب پاسخ دهیم
چنین دان که یزدان گواهی منست	۸	خرد زین سخن رهنمای منست
که من زین سخنها نگیرم فروغ	۹	نگردم بهر جای گرد دروغ
که روی سیاوش اگر دیدمی	۱۰	بدین تازه روی نگردیدمی
نمانی همی جز سیاوخش را	۱۱	مر آن تاجدار جهان بخش را
خنک شاه کو چون تو دارد پسر	۱۲	ببالا و چهرت بنازد پدر
خنک شهر ایران که تخت ترا	۱۳	پرستند و بیدار بخت ترا
دژم بخت آن کز تو جوید نبرد	۱۴	ز بخت و ز تخت اندر آید بگرد

همه دشمنان از تو پر بیم باد	۱۵	دل بدسگالت بدو نیم باد
همه ساله بخت تو پیروز باد	۱۶	شبان سیه بر تو چون روز باد
چو بشنید گفتارش اسفندیار	۱۷	فرود آمد از باره شاهوار
تن پیلوارش ببر در گرفت	۱۸	فراوان بدو آفرین برگرفت
که یزدان سپاس ای جهان پهلوان	۱۹	که دیدم ترا شاد و روشن روان
سزاوار باشد ستودن ترا	۲۰	یلان جهان خاک بودن ترا
خنک آنکه چون تو پسر باشدش	۲۱	یکی شاخ بیند که بر باشدش
خنک آنکه باشد ورا چون تو پشت	۲۲	بود ایمن از روزگار درشت
چو دیدم ترا یادم آمد زریر	۲۳	سپهدار اسپ افگن نره شیر
بدو گفت رستم که ای پهلوان	۲۴	جهاندار و بیدار و روشن روان
یکی آرزو دارم ای شهریار	۲۵	که باشم بدان آرزو کامگار
که آیی خرامان سوی خان من	۲۶	بدیدار روشن کنی جان من
سزای تو گر نیست چیزی که هست	۲۷	بکوشیم و با آن بسائیم دست
چنین پاسخ آوردش اسفندیار	۲۸	که ای از یلان جهان یادگار
هر آنکس که او چون تو باشد بنام	۲۹	بدو شهر ایران بود شادکام
نشاید گذر کردن از رای اوی	۳۰	گذشتن از پیمان و از جای اوی
ولیکن ز فرمان شاه جهان	۳۱	نپیچم روان آشکار و نهان

بزابل نفرمود ما را درنگ	۳۲	نه با نامداران این بوم جنگ
تو آن کن که بر یابی از روزگار	۳۳	بران رو که فرمان دهد شهریار
تو خود بند بر پای نه بی درنگ	۳۴	نباشد ز بند شهنشاه ننگ
ترا چون برم بسته نزدیک شاه	۳۵	سراسر بدو باز گردد گناه
ازین بستگی من روان خسته‌ام	۳۶	به پیش تو اندر کمر بسته‌ام
نمانم که تا شب بمانی به بند	۳۷	نه بر جانت آید ز چیزی گزند
همی بدگمانی تو ای پهلوان	۳۸	بدی ناید از شاه خود بیگمان
مرا شاه گفتست کاین تخت عاج	۳۹	ترا داد خواهم ابا گنج و تاج
ازان پس چو من تاج بر سر نهم	۴۰	جهان را بدست تو اندر نهم
به نزدیک داور نباشد گناه	۴۱	نه شرم آیدم نیز از روی شاه
وگر باز گردی به زابلستان	۴۲	بهنگام بشگوفه گلستان
بیابی تو چندان ز من خواسته	۴۳	که گردد بدو بوست آراسته
بدو گفت رستم که ای نامدار	۴۴	همی جستم از داور کردگار
که خرم کنم دل بدیدار تو	۴۵	کنون چون شنیدیم گفتار تو
دو گردن فرازیم پیر و جوان	۴۶	خردمند و بیدار دو پهلوان
بترسم که چشم بد آید همی	۴۷	سر از خواب خوش برگراید همی
همی یابد اندر میان دیو راه	۴۸	دلت کژ کند از پی تاج و گاه

یکی ننگ باشد مرا زین سخن ۴۹ که تا جاودان آن نگردد کهن

که چون تو سپهبد نژادی سری ۵۰ سرافراز شیری و کندآوری

نیایی زمانی تو در خان من ۵۱ نباشی برین مرز مهمان من

گر این کینه از مغز بیرون کنی ۵۲ بکوشی و بر دیو افسون کنی

ز من هرچه خواهی تو فرمان کنم ۵۳ ز دیدارت آرایش جان کنم

کمر بند کز بند عاری بود ۵۴ شکستی بود زشت کاری بود

نه بیند مرا زنده با بند کس ۵۵ که روشن روانم برین است و بس

مرا سر نهان گر شود زیر سنگ ۵۶ ازان به که نامم برآید به ننگ

بپاسخ چنین گفت اسفندیار ۵۷ که ای از گوان جهان یادگار

همه راست گفتی نه گفتی دروغ ۵۸ ز کژی نگیرند مردان فروغ

ولیکن پشوتن شناسد که شاه ۵۹ چه فرمود چون من برفتم براه

مرا گفت بر کار رستم مپیچ ۶۰ بجز بند و رزمش نخواهی تو هیچ

گر اکنون بیایم سوی خان تو ۶۱ بوم شاد و فیروز مهمان تو

فرامش کنم مهر نان و نمک ۶۲ ز پاکی نژاد اندر آیم بشک

یکی آنکه من با تو جنگ آورم ۶۳ به پرخاش خوی پلنگ آورم

وگر سر بپیچم ز فرمان شاه ۶۴ بدان گیتی آتش بود جایگاه

ترا آرزو گر چنین آمدست ۶۵ یک امروز با می بسائیم دست

۶۶ که داند که فردا چه خواهد بدن — بدین داستانها نباید زدن

۶۷ بدو گفت رستم که ایدون کنم — شوم جامه راه بیرون کنم

۶۸ بیک هفته نخچیر کردم همی — بجای بره گور خوردم همی

۶۹ بهنگام خوردن مرا بازخوان — تو با دیده خویش بنشین بخوان

۷۰ وزانجا یگه رخش را برنشست — دل خسته را اندر اندیشه بست

۷۱ بیامد دوان تا بایوان رسید — رخ زال سام نریمان بدید

۷۲ بدو گفت کای مهتر نامدار — رسیدم به نزدیک اسفندیار

۷۳ سواریش دیدم چو سهرو سهی — خردمند با زیب و با فرهی

۷۴ تو گوئی که شاه آفریدون گرد — بزرگی و دانائی اورا سپرد

۷۵ بدیدن فزون آمد از آگهی — همی تافت زو فر شاهنشهی

سخن اسفندیار با پشوتن درباره رستم و نخواندنش بمهمانی

۱ چو رستم برفت از لب هیرمند — پر اندیشه شد نامدار بلند

۲ پشوتن که بد شاه را رهنمای — هم آنگه بیامد بپرده سرای

۳ چنین گفت با وی یل اسفندیار — که کاری گرفتیم دشوار خوار

۴ بایوان رستم مرا کار نیست — ورا نزد من راه دیدار نیست

۵ همان گر نیاید نخوانمش نیز — اگر از ما بر آید یکی را قفیز

دل زنده از کشته بیریان شود	۶	سر از آشنایش گریان شود
پشوتن بدو گفت کای نامدار	۷	برادر که دارد چو اسفندیار
بیزدان که دیدم شمار نخست	۸	که یک نامور با دگر کین بجست
دلم گشت ازان کار چون نو بهار	۹	هم از رستم و هم ز اسفندیار
چو در کارتان ژرف کردم نگاه	۱۰	ببینم دو سامی بر جستن دو راه
تو آگاهی از کار دین و هنر	۱۱	ز فرمان یزدان و رای پدر
بپرهیز و با جان ستیزه مکن	۱۲	نیوشنده باش از برادر سخن
شنیدم همه هرچه رستم بگفت	۱۳	بزرگیش با مردمی بود جفت
نشاید ده پای وی را بند تو	۱۴	نه اندیشه از فر و اورند تو
سوار جهان پور دستان سام	۱۵	ببازی سر اندر نیارد بدام
بترسم که این کار گردد دراز	۱۶	برشتی میان دو گردن فراز
بزرگی و از شاه دانا تری	۱۷	بجنگ و بمردی توانا تری
یکی بزم جوید دگر رزم و کین	۱۸	نگه کن که تا کیست با آفرین
چنین داد پاسخ بدو نامدار	۱۹	که گر سر بپیچم من از شهریار
مرا خود بگیتی نکوهش بود	۲۰	همان پیش یزدان پژوهش بود
دو گیتی بر ستم نخواهم فروخت	۲۱	کسی چشم و دل را بسوزن خست
بدو گفت هر چیز کاید زبند	۲۲	تن پاک و جان ترا سودمند

همه گفتم اکنون بیا برگزین ۲۳ دل شهریاران نیارد به کین
سپهبد ز خوالیگران خواست خوان ۲۴ کسی را نگفتش که رستم بخوان
چونان خورده شد جام می برگرفت ۲۵ ز رویین تن اندازه اندر گرفت
وزان مرومی خود همی یاد کرد ۲۶ بیادِ شهنشه سه جامی باده خورد
همی بود رستم بایوان خویش ۲۷ ز خوردن نگهداشت پیمان خویش

بازرفتن رستم نزد اسفندیار به گله ناخواندنش بمهمانی و پوزش اسفندیار

چو دیری برآمد نیامد کسی ۱ نگه کرد رستم بره بر بسی
چو هنگام نان خوردن اندر گذشت ۲ ز مغز دلیر آب برتر گذشت
بخندید گفت ای برادر تو خوان ۳ بیاری و آزادگان را بخوان
گر این ست آیین اسفندیار ۴ که این کار ما را گرفتست خوار
که مهمان کند مان نیارد نوید ۵ به نیکی مدارید ازوی امید
بگفت این و پس خوان بیاراستند ۶ بخوردند نان را و برخاستند
چو برخاست از جای گوِ پهلوان ۷ فرامرز را گفت اندر زمان
بفرمای تا رخش را زین کنند ۸ همان زین بآرایش چین کنند
شوم باز گویم باسفندیار ۹ که گر شاهزادی سخن یاد دار
که هر کو ز گفت خود اندر گذشت ۱۰ ره راه مردی ز خود در نوشت

نشست از بر رخش برسان پیل ۱۱ خروشیدن اسپش بر دو میل

بیامد دمان تا بنزدیک آب ۱۲ سپه را بدیدار او بُد شتاب

هر آنکس که از لشکر او را بدید ۱۳ دلش مهر پیوند او برگزید

همی گفت هر کس که این نامدار ۱۴ نماند بکس جز بسام سوار

بر آن کوههٔ زین که آهن است ۱۵ همان رخش گوئی که آهرمن است

اگر هم نبردش بود ژنده پیل ۱۶ برافشاند او بر تارک پیل نیل

خرد نیست اندر سر شهریار ۱۷ که با فر و گردی چو اسفندیار

بدینسان همی از پی تاج گاه ۱۸ بکشتن دهد نامداری چو ماه

بپیری همی سوی گنج تازان ترست ۱۹ بمهر و بدیهیم تازان تر است

چو آمد بنزدیک اسفندیار ۲۰ هم آنگه پذیره شدش نامدار

بدو گفت رستم که ای پهلوان ۲۱ نوآیین و نوساز و فرخ جوان

چرا بی نبرد هم مهمان تو ۲۲ چنین بود تا بود پیمان تو

سخن هر چه گویم ز من یاد گیر ۲۳ مشو تیز با خویشتن خیره خیر

همی خویشتن بس بزرگ آیدت ۲۴ وزین نامداران سترگ آیدت

همانا بمردی سبک داریم ۲۵ برای و بدانش تنک داریم

بگیتی چنان دان که رستم منم ۲۶ فروزنده تخم نیرم منم

بخاید ز من دست دیو سیاه ۲۷ سر جادوان اندر آرم بچاه

بزرگان که دیدند گرز مرا	۲۸	همان شیر غران هژبر مرا
همه جنگ ناکرده بگریختند	۲۹	همه دشت تیر و کمان ریختند
چو کاموس جنگی و خاقان چین	۳۰	سواران جنگی و مردان کین
که از پشت زین شان بخم کمند	۳۱	ربودم سر و پای کردم به بند
نگهدار شاهان ایران منم	۳۲	به هر جای پشت دلیران منم
ازین خواهش من مشو در گمان	۳۳	بدان خویشتن برتر از آسمان
من از بهر این فر و اورند تو	۳۴	بجویم همی رای و پیوند تو
نخواهم که چون تو یکی شهریار	۳۵	تبه گردد از دست من روزگار
که من سام یل را بخوانم دلیر	۳۶	کزو بیشه بگذاشتی نره شیر
به گیتی منم زو کنون یادگار	۳۷	ایا شاهزاده یل اسفندیار
بسی پهلوان جهان بوده ام	۳۸	به بد روز هرگز نه بیموده ام
ز دشمن جهان پاک من کرده ام	۳۹	بسی رنج و سختی که من خورده ام
سپاسم ز یزدان که بگذشت سال	۴۰	بدیدم یکی شاخ فرخ همال
که کین خواهد از مرد ناپاک دین	۴۱	جهانی برو بر کنند آفرین
بخندید بر رستم اسفندیار	۴۲	چنین گفت کای پور سام سوار
شدی تنگ دل چون نیامد خرام	۴۳	بجستم همی زین سخن کام و نام
چنین کردم به بد روز راهی دراز	۴۴	نکردم ترا رنجه تندی مساز

همی گفتم از بامداد پگاه	۴۵	بپوزش بیایم بر تو براه
بدیدار دستان شوم شادمان	۴۶	همی شاد دارم روان یکزمان
کنون خود تو این رنج برداشتی	۴۷	بدشت آمدی خانه بگذاشتی
بیارام و بنشین و بردار جام	۴۸	ز تندی و تیزی مبر هیچ نام
بدست چپ خویش بر جای کرد	۴۹	ز رستم همی مجلس آرای کرد
جهاندیده گفت این نه جای منست	۵۰	بجایی نشینم که رای منست
به بهمن چنین گفت بر دست راست	۵۱	بیارا جایش بدانسان که خواست
بیاراست آنگاه بهمن ز خشم	۵۲	برابر و برآورده از کینه خشم
چو رستم ورا دید زان گونه تیز	۵۳	برآشفت زان پس بخشم و ستیز
چنین گفت با شاهزاده بخشم	۵۴	تو نیکو مرا بین و بگشای چشم
ندانی تو ای پور شاه گوان	۵۵	که من رستمم در جهان پهلوان
هنر بین و این نامور گوهرم	۵۶	که از تخمه سام کند آورم
همان سام از تخم جمشید بود	۵۷	نماینده چون ماه خورشید بود
سزاوار من گر ترا نیست جای	۵۸	مرا هست پیروزی و فر و رای
قباد و سیاوش و کاوس کی	۵۹	جهانگیر کیخسرو نیک پی
مرا می نشاندند پهلوی خود	۶۰	چنان چون جهان پهلو از بهر خود
ازان پس بفرزند فرمود شاه	۶۱	که کرسی زرین نهید پیشگاه

بدو گفت بنشین بدل شادکام	۶۲	سزاوار جاے تو بادا مدام
بیامد بران کرسی زر نشست	۶۳	پر از خشم و بویا ترنجے بدست

نکوهش کردن اسفندیار نژاد رستم را و ستایش خود

چنین گفت با رستم اسفندیار	۱	که اے شیر دل مهتر نامدار
من ایدون شنیدستم از بخردان	۲	بزرگان بیدار دل بخردان
که دستان بدگوهر دیوزاد	۳	بگیتی فزون زین ندارد نژاد
چو زاد او ز سامش نهان داشتند	۴	ورا رستخیز جهان داشتند
تنش تیره دو روی و مویش سپید	۵	چو دیدش دل سام شد ناامید
بفرمود تا پیش دریا برند	۶	مگر مرغ و ماهی ورا بشکرند
بیامد بگسترد سیمرغ پر	۷	ندید اندرو هیچ آئین و فر
ببردش بجای که بودش کنام	۸	ز بیرون مر او را خورش بود کام
بر بچگانش بینداخت خوار	۹	که گاهے خورش زو گذارند کار
بخوردن چو کردند سویش بسیچ	۱۰	رمیدند از وی نخوردند هیچ
مر او را چنان خوار بگذاشتند	۱۱	ز رو روی یکبار برگاشتند
اگرچه که سیمرغ ناهار بود	۱۲	تن زال پیش اندرش خوار بود
رها کرد وی را بپیش کنام	۱۳	بدیدار او کس نبد شادکام

همی خورد افگنده مردار اوی	۱۴	ز جامه برهنه تن خوار اوی
برافگند سیمرغ بر زال مهر	۱۵	برو گشت ازینگونه چندی سپهر
ازان پس که مردار چندی چشید	۱۶	برهنه سوی سیستانش کشید
پذیرفت سامش ز بی بچگی	۱۷	ز نادانی و پیری و غرچگی
خجسته بزرگان و شاهان من	۱۸	نیائی من و نیک خواهان من
ورا برکشیدند و دادند چیز	۱۹	فراوان برو سال بگذشت نیز
یکی سرو بد نابسوده سرش	۲۰	چو با شاخ شد رستم آمد برش
ز مردی و فرهنگ و دیدار اوی	۲۱	بگردون برآمد چنین کار اوی
برینگونه بر پادشاهی گرفت	۲۲	بیالید و ناپارسائی گرفت
ز فرمان شاهان کنون بگذرد	۲۳	همی راه فرزانگی نسپرد
نیارید از مرغ و مردار یاد	۲۴	چه گوییم زیزدان نتابان نهمر باد

پاسخ رستم باسفندیار و ستایش نژاد و کردار خود

بدو گفت رستم که آرام گیر	۱	چه گوئی سخنهای دل ناپذیر
دلت سوی کژی بیالد همی	۲	روانت ز دیوان بنالد همی
تو آن گوی کز پادشاهان سزاست	۳	نگوید سخن شاه جز راه راست
جهاندار داند که دستان سام	۴	بزرگ است با دانش و نیکنام

همان سام پور نریمان بدست	۵	نریمان گرد از کریمان بدست
چنان تا گرشاسپ دارند زاد	۶	بجمشید آرند یکسر نژاد
نیاکانت را پادشاهی زماست	۷	وگر نه کسی نام ایشان نخواست
قباد گزین را ز البرز کوه	۸	من آوردم اندر میان گروه
وگرنه یکی بدپرستنده مرد	۹	نه با گنج و لشکر نه با دار و برد
همانا شنیدستی آوای سام	۱۰	نه بد در زمانه چنون نیکنام
نخستین بطوس اندرون اژدها	۱۱	کز از چنگ او کس نگشتی رها
بدریا نهنگ و بخشکی پلنگ	۱۲	دمش نرم کردی بخاره سنگ
بدریا سر ماهیان برفروخت	۱۳	وزو بر هوا پر کرکس بسوخت
همی پیل را در کشیدی بدم	۱۴	دل خرم از یاد او شد دژم
بدریا درون بود او جای گیر	۱۵	ز زهرش شدی آب دریا چو قیر
بکشت آنچنان اژدها را بگرز	۱۶	جهان گفت او را همی فر و برز
دگر سهمگین دیو بد بدگمان	۱۷	تنش بر زمین و سرش باسمان
که دریای چین تا میانش بدی	۱۸	ز تابیدن خور زیانش بدی
همی ماهی از آب برداشتی	۱۹	پس از گنبد ماه بگذاشتی
بخورشید ماهیش بریان شدی	۲۰	از و چرخ گردنده گریان شدی
کمرگاه او را بدو نیم کرد	۲۱	جهان را از آن دیو بی بیم کرد

دوتپیاره زینگونه پیچان شدند	۲۲	ز تیغ یل سام بریان شدند
همان مادرم دخت مهراب بود	۲۳	کزو کشور سند شاداب بود
که ضحاک بودش به پنجم پدر	۲۴	ز شاهان گیتی برآورده سر
نژادی ازین نامورتر کراست	۲۵	خردمند گردن نپیچد ز راست
هنر آنکه اندر جهان سربسر	۲۶	یلان را ز من جست باید هنر
همان عهد کاوس دارم نخست	۲۷	که بر من بهانه نبایدت جست
همان عهد کیخسرو دادگر	۲۸	که چون او نه بست از کیان کس کمر
زمین را همه سربسر گشته‌ام	۲۹	بسے شاه بیدادگر کشته‌ام
چو من برگذشتم ز جیحون بر آب	۳۰	ز توران به چین رفت افراسیاب
چو کاوس کے شد بمازندران	۳۱	سخن گفت دستان بسی اندران
شنیدی که بر روے چه آمد ز دیو	۳۲	بگورے زجانش برآمد غریو
برفتم به تنها بمازندران	۳۳	شب تار و فرسنگهای گران
نه ارژنگ ماندم نه دیو سفید	۳۴	نه سنجه نه اولاد غندی نه بید
همان از پے شاه فرزند را	۲۵	بکشتم دلیر خردمند را
که گردی چو سهراب دیگر نبود	۳۶	بزور و بمردی و رزم آزمود
زشش صد بها تا فرو بست سال	۳۷	که تا من جدا گشتم از پشت زال
همی پهلوان بودم اندر جهان	۳۸	یکے بود با آشکارم نهان

بسان فریدون فرخ نژاد	۳۹	که تاج بزرگی بسر بر نهاد
ز تخت اندر آورد ضحاک را	۴۰	سپردش سر و تاج او خاک را
دگر سام کو بود مارا نیا	۴۱	ببرد از جهان دانش و کیمیا
سه دیگر که چون من به بستم کمر	۴۲	تن آسان شد از بخت ها تاجور
بدان خرمی روز هرگز نبود	۴۳	پی مرد بی راه بر در نبود
که من بودم اندر جهان کامران	۴۴	هر آن بود شمشیر و گرز گران
بدان گفتم این تا بدانی همه	۴۵	تو شاهی و گردن کشان چون رمه
تو اندر زمانه رسیده نوی	۴۶	اگر چند با فر کیخسروی
تن خویش بینی همی در جهان	۴۷	نه آگاهی از کارهای نهان
چو بسیار شد گفتها می خوریم	۴۸	بمی جان اندوه را بشکنیم

ستایش کردن اسفندیار پهلوانی و نژاد خود را پیش رستم

ز رستم چو بشنید اسفندیار	۱	بخندید شادان چو خرم بهار
ز گفتار رستم دلش بردمید	۲	چو زان گونه گفتار رستم شنید
بدو گفت کز رنج و پیکار تو	۳	شنیدم همه درد و تیمار تو
شنو کارهایی که من کرده ام	۴	ز گردن کشان سر برآورده ام
نخستین کمر بستم از بهر دین	۵	تهی کردم از بت پرستان زمین

۶ کس از جنگجویان گیتی ندید ** که از کشتگان خاک شد ناپدید
۷ نژاد من از پشت گشتاسپ ** که گشتاسپ از پشت لهراسپ
۸ که لهراسپ بد پور اورند شاه ** که او را بدی آن زمان نام و جاه ** آب
۹ هم اورند از تخمه کی پشین ** که کردی پدر بر پشین آفرین
۱۰ پشین بود از تخمه کیقباد ** خردمند شاهی دلش پر ز داد
۱۱ همیدون چنین تا فریدون شاه ** که اصل کیان بود و زیبای گاه
۱۲ همان مادرم دختر قیصرست ** که او بر سر رومیان افسرست
۱۳ همان قیصر از سلم دارد نژاد ** نژادی بآئین و با فر و داد
۱۴ همان سلم پور فریدون گرد ** که از خسروان گوی مردی ببرد
۱۵ بگویم من و کس نگوید که نیست ** که بی ره فراوان و ره اندکیست
۱۶ تو آنی که پیش نیاکان من ** بزرگان و فرخنده پاکان من
۱۷ پرستنده بودی تو خود با نیا ** بجنبیم همے زین سخن کیمیا
۱۸ تو شاهی ز شاهان من یافتی ** چو در بندگی تیز بشتافتی
۱۹ همان تا بگویم همه هر چه هست ** یکی گر دروغ است بنمای دست
۲۰ که تا شاه گشتاسپ را داد تخت ** میان بسته دارم بمردی و بخت
۲۱ هر آنکس که برگشت از راه دین ** بکشتم بمیدان توران و چین
۲۲ وزان پس کمار ابگفت گرزم ** ببست و مرا او در کرداو بزم

بلهراسپ از بند من بد رسید	۲۳	شد از ترک روی زمین ناپدید
سوی گنبدان دژ پیغمبری	۲۴	جهان دیده جاماسپ شد لشکری
بیامد چو زان گونه ام بسته دید	۲۵	از اندیشه جان و دلم خسته دید
بیاورد چندی ز آهنگران	۲۶	که مارا گشاید ز بند گران
همی کار آهنگران دیر بود	۲۷	دل من بر آهنگ شمشیر بود
دلم تنگ شد بانگ شان بر زدم	۲۸	تن از دست آهنگران بستدم
برافراختم سر ز جای نشست	۲۹	همه بند بر هم شکستم بدست
برفتم از آنجا بدان رزمگاه	۳۰	که گشتاسپ را بخت گم کرده راه
گریزان شد ارجاسپ از پیش من	۳۱	بدان سان یکی نامدار انجمن
بمردی ببستم کمر بر میان	۳۲	همی رفتم از پس چو شیر ژیان
شنیدی که در هفتخوان پیش من	۳۳	چه آمد ز شیران و آن اهرمن
بیچاره بر روئین دژ اندر شدم	۳۴	جهانی بر آن گونه بر هم زدم
بتوران زمین آنچه من کرده ام	۳۵	همان رنج و سختی که من برده ام
همانا ندیدست گوراز پلنگ	۳۶	نه از شست ملاح کام نهنگ
یکی دژ همان بر سر کوه بود	۳۷	که از برتری دور از انبوه بود
چو رفتم همه بت پرستان بدند	۳۸	سراسیمه بر سان مستان بدند
ز هنگام تور و فریدون گرد	۳۹	کس اندر جهان نام آن دژ نبرد

بمردی من آن باره را بستدم	۴۰	بتان را همه بر زمین بر زدم
برافروختم آتش زردهشت	۴۱	که با مجمر آورده بود از بهشت
به پیروزی دادگر یک خدای	۴۲	با ایران چنان آمدم باز جای
که ما را بهر جای دشمن نماند	۴۳	به بت ها نهاد و برهمن نماند
به تنها تن خویش جستم نبرد	۴۴	به پیغاش تیمار من کس نخورد
سخنها کنون گشت بر ما دراز	۴۵	اگر تشنه جام می بهر فراز

ستایش کردن رستم پهلوانی خویش اسفندیار

چنین گفت رستم با سفندیار	۱	که کردار ماند ز ما یادگار
کنون داده باش و بشنو سخن	۲	ازین نامبردار پیر کهن
اگر من نرفتی بمازندران	۳	بگردن برآورد گرز گران
کجا کور بد گیو و گودرز و طوس	۴	شه نامور هم زنم پیر فسوس
که کندی دل و مغز دیو سفید	۵	که راید ببازوی خویش این امید
که کاوس کی را کشودی ز بند	۶	که آوردی او را بتخت بلند
ز بند گران بر دمش سوی تخت	۷	شد ایران با دو شاد و نیکبخت
سر جادوان را بکندم ز تن	۸	ستو دان ندید و نه گور و کفن
دران رزمها یار من رخش بود	۹	همان تیغ تیزم جهان بخش بود

ازان پس که شد سوی هاماوران	۱۰	ببستند پایش به بند گران
ببردم از ایرانیان لشکری	۱۱	بجایی که بد مهتری یا سری
بکشتم بجنگ اندرون شاهشان	۱۲	تهی کردم آن نامور گاه‌شان
جهاندار کاوس خود بسته بود	۱۳	ز رنج و ز تیمار دل خسته بود
بایران بُد افراسیاب آن زمان	۱۴	ابا لشکر و نامور مهتران
بیاوردم از بند کاوس را	۱۵	همان گیو و گودرز و هم طوس را
بایران کشیدم ز هاماوران	۱۶	همان پهلوانان و نام‌آوران
شب تیره چون من نبد پیش بیش	۱۷	همه نام جستم نه آرام خویش
چو دید آن درفشان درفش مرا	۱۸	بگوش آمدش بانگ رخش مرا
بپرداخت ایران و شد سوی چین	۱۹	جهان شد پر از داد و پر آفرین
گر از نیزه کاوس خون آمدی	۲۰	ز پشتش سیاوش چون آمدی
چو کیخسرو از پاک مادر نزاد	۲۱	که لهراسپ را تاج شاهی نهاد
پدر آن دلیر گرانمایه مرد	۲۲	ز ننگ اندر آن انجمن خاک خورد
که لهراسپ را شاه بایست خواند	۲۳	وزو در جهان نام چندی بماند
زمن بشنو ای گرد اسفندیار	۲۴	مباش ایمن از گردش روزگار
تو تکیه چنین بر جوانی مکن	۲۵	ز پیر جهاندیده بشنو سخن
مکن آنچه گشتاسپ گوید همی	۲۶	که او راه دانش نپوید همی

(نبین و رویین)

بخوبی بد اوبیت از باب بخت	۲۷	که نفرین بد و باد و بر تاج و تخت
پدر چون مرا ور اسپکسار دید	۲۸	پرستش گهی از جهان برگزید
چو دیدش مرا و را چنان کینه جوی	۲۹	بآتش کده رفت با آبروی
بیاید بزابل پدر را به بلخ	۳۰	رها کرد تنهاش با کام تلخ
سرانجام از چین بیرون تاختند	۳۱	بخواری مرا او را چون آختند
کسی کو پدر را چنان خوار کرد	۳۲	پسر را نخواهد غم کار کرد
سرانجام حیلت بد و کرد باز	۳۳	بتو بد خونی که گشتاسپ باز
بخواهد بدل مرگ اسفندیار	۳۴	که فرمود با رستمش کارزار
همانا ز تو هست ترسان دلش	۳۵	فرو رفته پای دل اندر گلش
نه بیند بخواب او که بر من گزند	۳۶	رسد از تو و من شوم پای بند
ولیکن ای پسر بشنو از من درست	۳۷	که گشتاسپ خود دشمن جان تست
بتو تا نباید ورا او د تخت	۳۸	به پیکار من مر ترا کرد سخت
بجان تا کران تاج و تخت و کلاه	۳۹	ببد و زخ بر دیا با بر سیاه
پدر گر ز فرزند دارد دریغ	۴۰	سر گاه اندر سرش باد تیغ
پدر کو بدستان کند مر پسر	۴۱	چه درنده گرگی چه چوپان پدر
بجای پدر مر ترا زال بس	۴۲	ز رستم جهان گرز و گوپال بس
با ایران و توران ترا شه کنم	۴۳	ز تو دست بدخواه کوته کنم

وگر بستن من همی بایدت	۴۴	ازین بستگی پیچ نگشایدت
که من از گشاد کمان روز کین	۴۵	بدوزم همی آسمان بر زمین
مرا بود این مردی و نام و کام	۴۶	که لهراسپ بد یکسواره بشام
مرا بود این گنج و آباد بوم	۴۷	که گشتاسپ آهنگری بد بروم
چه نازی بدین تاج گشتاسپی	۴۸	بدین یاره و تخت لهراسپی
من از کودکی تا شدستم کهن	۴۹	بدینگونه از کس نبردم سخن
که گوید برو دست رستم ببند	۵۰	نه بندد مرا دست چرخ بلند
مرا خوار می از پرورش خواهش ست	۵۱	وزین نرم گفتن مرا کاهش ست
ز تیزیش خندان شد اسفندیار	۵۲	بیازید و دستش گرفت استوار
بدو گفت کای رستم پیل تن	۵۳	چنانی که بشنیدم از انجمن
سطبرست بازوت چون ران شیر	۵۴	بر و یال چون اژدهای دلیر
میان تنگ و باریک چون پلنگ	۵۵	چنان گرد که برکشد روز جنگ
بیفشرد چنگش میان سخن	۵۶	ز بیر تا بپیچید مرد کهن
ز ناخن همی ریختش آب زرد	۵۷	نهان تا بپیچید از آن درد مرد
گرفت آن زمان دست مهتر بدست	۵۸	چنین گفت کای شاه یزدان پرست
خنک شاه گشتاسپ آن نامدار	۵۹	که او پور دارد چو اسفندیار
خنک آنکه چون تو پسر زایدش	۶۰	همه فر گیتی بیفزایدش

همی گفت و چنگش بچنگ اندرون	۶۱	همی داشت تا چهر او شد چو خون
همه ناخنش پر ز خوناب کرد	۶۲	بروی سپهبد پر از تاب کرد
بخندید از آن فرخ اسفندیار	۶۳	بدو گفت کای رستم نامدار
تو امروز می خور که فردا برزم	۶۴	بپیچی و یادت نیاید ز بزم
که چون من نهم زین به اسپ سیاه	۶۵	بسر بر نهم خسروانی کلاه
بنیزه ز اسپت نهم بر زمین	۶۶	از آن پس نه پرخاش جویی نه کین
دو دستت ببندم برم نزد شاه	۶۷	بگویم که زو من ندیدم گناه
بباشم به پیشش بخواهشگرے	۶۸	بسازم ز هر گونه داورے
رهانم ترا از غم و درد و رنج	۶۹	بیابی پس از رنج خوبی و گنج
بخندید رستم باسفندیار	۷۰	بدو گفت سیر آیی از کارزار
کجا دیدهٔ جنگ جنگاوران	۷۱	کجا یافتی باد گرز گران
اگر بر چنین روے گردد سپهر	۷۲	بپوشد میان دو تن روی مهر
بجاے می سرخ کین آوریم	۷۳	کمان و کمند و کمین آوریم
خروش خروس و هم آواے رود	۷۴	به تیغ و به گوپال باشد درود
ببینی تو اے فرخ اسفندیار	۷۵	گرائیدن و جستن کارزار
چو فردا بیاییم بدشت نبرد	۷۶	به آورد مرد اندر آید بسر
ز کوهه باغوش بردارمت	۷۷	بنزدیک فرخنده زال آرمت

نشانمت بر نامور تخت عاج ۷۸ نهم بر سرت بر دل افروز تاج

کجا یافتستم من از کیقباد ۷۹ بمینو همین جان او شاد باد

گشایم در گنج پرخواسته ۸۰ نهم پیش تو یکسر آراسته

دهم بی نیازی سپاه ترا ۸۱ بچرخ اندر آرم کلاه ترا

ونایدر بیایم نه نزدیک شاه ۸۲ گرازان و تازان و خرم براه

بکردی ترا تاج بر سر نهم ۸۳ سپاسی بگشتاسپ از آن برنهم

وزان پس ببندم کمر برمیان ۸۴ چنان چون ببستم به پیش کیان

زشادی دل خویش را نو کنم ۸۵ همه روی پالیز بی خو کنم

۸۶ چو تو شاه باشی و من پهلوان
کسی را نماند به تن در روان

انتخاب

از کلیات سعدی رح

فی مدح الصاحب الشهید علاء الدین جوینی

اگر مطالعه خواهد کسی بهشت برین را	۱	بیا مطالعه کن گو بنوبهار زمین را
شگفت نیست که از طین بدر کند گل و نسرین	۲	همان که صورت آدم کند سلالهٔ طین را
حکیم بار خدای که صورت گل خندان	۳	درون غنچه ببندد چو در مشیمه جنین را
سزد که روی عبادت نهند بر در حکمش	۴	مصوری که درون رحم بنگاشت جنین را
نسیم خطهٔ شیراز و بوستان بهشتی	۵	ز هر دریچه نگه کن که حور بینی عین را
گرفته راه تماشا بهیچ چهره نتابی	۶	که در مشاهده عاجز کند لعبت چین را
کمان ابرو و مژگان بتیر غمزهٔ جادو	۷	گشاده بر دل عشاق تشنه کمین را
هزار ناله بیدل ز هر کناره برآید	۸	چو پیک بست غلامان شاه غاشیهٔ زین را
بهم برآمده آب از نهیب باد بهاری	۹	مثال شاه پشیمان که درگرفته جبین را
مگر شکوفه بخندید و بوی عطر برآمد	۱۰	که ناله در چمن افتاده بلبلان حزین را

بیار ساقی مجلس بگوی مطرب مهوش	۱۱	که دیر شد که قرینان ندیده اند قرین را
هزار دستان بگل سخن سرای چو سعدی	۱۲	دعای صاحب عادل علای دولت و دین را
وزیر مشرق و مغرب امیر مکه و یثرب	۱۳	که هیچ ملک ندارد چو او حفیظ و امین را
جهان فضل و فتوت جمال مسند وزارت	۱۴	که زیر دست نشاند مقربان مکین را
دران حرم که نشیند به پایه پایش حرمت	۱۵	بر آستان نرسد خواجگان صدرنشین را
چو شیر رایت او را صبا کند متحرک	۱۶	مجال حمله نماند ز هول شیر عرین را
ملوک روی زمین را باستمالت و حکمت	۱۷	چنان مطیع و مسخر کند که ملکت نگین را
دیار دشمن او را بمنجنیق چه حاجت	۱۸	که رعب او متزلزل کند بروج حصین را
وزیر عالم و عادل باتفاق افاضل	۱۹	پناه ملک بود پادشاه روی زمین را
۲۰	سنان هیبت او دشمنان دولت و دین را چنان زند که سنان ستاره دیو لعین را	
بعهد عدل وی اندر نماند دست تطاول	۲۱	مگر سواعد سیمین و بازوان سمین را
همیشه دست توقع گرفته دامن فضلش	۲۲	چو وام دار که در پای آستین ضمین را
نبوغ فکر من اندر بیان خاصیت او	۲۳	تکلف است که حاجت بشرح نیست یقین را
هلال اگر ننماید کسی بدیع نباشد	۲۴	چه حاجت است که بنماید آفتاب مبین را
درین حدیقه که بلبل زبان نطق ندارد	۲۵	تو شوخ دیده مگس بین که برگرفته طنین را
بیا رسید و بجای کلاه گوشه قدرت	۲۶	که دست نیست بران آسمان برین را

۲۷ گر اشتیاق تو گویم بوصف است نیاید — چنان محب و مریدم که تشنه ماء معین را
۲۸ برای حاجت دنیا طمع بخلق نبردم — که تنگ چشم تحمل کند عذاب مهین را
۲۹ تو قدر فضل شناسی که آل فضلی و دانش — شبه فروش چه داند بهای در ثمین را
۳۰ نگاهدار و معینت خدای باد که هرگز — به از خدای نبینی نگاهدار و معین را
۳۱ مصالح پدرانت طریق باد برحمت — که چون تو عاقل و هشیار پرورید بنین را
۳۲ در این سخن بروح جنان لطیف ببندم — که شاید اهل معانی که ورد خود کند این را
۳۳ بخور ببخش که دنیا بهیچ کار نشاید — جز آنچه پیش فرستند روز بازپسین را

فی التنبیه

۱ چو مرد رهرو اندر راه حق ثابت قدم گردد — وجود غیر حق در چشم توحیدش عدم گردد
۲ کمر بندد قلم کردار سر در پیش و لب بر هم — سر حرفی که پیش آید بتارک چون قلم گردد
۳ ز چوگان ملامت تا در آنکس روی برتابد — که در راه خدا چون گوی سر تا سر قدم گردد
۴ سم یکران سلطان را درین میدان کسی بیند — که پیشانی کند چون میخ و همچون نعل خم گردد
۵ تو خواهی نیک خواهی بد بکن امروز ای سر کاینجا — عمل گر بد بود و ر نیک بر عاقل رقم گردد
۶ مبین کز ظلم جباری کم آزاری ستم بیند — ستمگر نیز روزی کشته تیغ ستم گردد
۷ درین گرداب بی پایان منه بار شکم بر دل — که کشتی روز طوفان غرق از بار شکم گردد
۸ بسعی ای آهنین دل بی تابی بکش کاهن — بسعی آیینه گیتی نمای جام جم گردد

نگه داری حرم تا کی خیال از طبع بیرون کن	۹	که محرم گر شوی ذات حقایق را حرم گردد
که بار سهمگین سنگیست در دریا مانده مردم را	۱۰	چنین سنگی مگر وا پس بسیلاب ندم گردد
غمی خور کو بشادیهای بی اندازه انجامد	۱۱	چو بی عقلان مرو دنبال آن شادی که غم گردد
خداوندان ملک فتح و کسر دشمنان را گه	۱۲	پریشان چون بگشت احوال ما نیز هم گردد
دلت را دیدها بر دوز تا عین الیقین گردد	۱۳	تنت را از جهان برگیر تا کنز الحکم گردد
درون حرص نگذارد که نزد دوستان باشی	۱۴	شکم خالی چو نرگس باش تا دستت درم گردد
خداوندا اگر افزائی بدین حکمت که بخشیدی	۱۵	مرا افزون شود بی آنچه از ملک تو کم گردد
فتاد اندر تن خاکی ز ابر بخشش قطره	۱۶	بده دریا بالفضل خویش تا این قطره یم گردد
امید هست آری خصوص آنرا که در خاطر	۱۷	ثنای سید مرسل نبی محترم گردد
محمد کز ثنای فضل او بر خاک هر خاطر	۱۸	که بارد قطره در حال دریای نعم گردد
چه دولت با بهم تحمید ذات مصطفی گویم	۱۹	که در دریوزه صوفی گرد صحاب کرم گردد
زبان را گوش تا کی سعدی بشرح علم او گفتن	۲۰	تعهد عطش هیچ دانی باشی تا غدا علم گردد
اگر تو حکمت آموزی بدیوان محمد رو	۲۱	که هیچ جاهل آن بود کو خود بدانش بو الحکم گردد
ز فقر جاودانی رست صاحب مال دنیا شد	۲۲	هر آن درویش صاحبدل کزین در محتشم گردد

مدح الصاحب شمس الدین حسین

الحمد لله تعالی که علی رغم حسود	۱	خیل باز آمد و خیرش بنواهی معقود
بعد بطر یارا ز ستنگ کوس بشارت چه زنند	۲	زهره پایستی امروز که بنوا ز وجود

۳ صبح امروز خدایا چه مبارک بدمید — که همی از نفسش بوی عبیر آید و عود
۴ سبح الدهر و تبشیر قلوب الآمال — سنح الطیر بتبشیر حصول المقصود
۵ رحمت بار خدائی که لطیف است و کریم — کرم بنده نوازی که رحیم است و ودود
۶ گر کسی شکر گزاری کند این نعمت را — نتواند که همه عمر بر آید ز سجود
۷ خبر آورد بشیر که ز سلطان عراق — وفد منصور همی آید و رفد ممدود
۸ فارس را نعمتی از غیب فرستاد خدای — پارسایان را ظلی بسر آمد ممدود
۹ شمس دین سایهٔ آفاق جمال الاسلام — صدر دیوان و سر خیل و سپهدار جنود
۱۰ صاحب عالم و عادل حسن الخلق حسین — آنکه در عرصهٔ گیتی است نظیرش مفقود
۱۱ بجوانمردی و درویش نوازی مشهور — بتوانگر دلی و نیک نهادی مشهود
۱۲ ذکر آصف نتوان کرد ازین پیش افضل — نام حاتم نتوان برد ازین باز بجود
۱۳ هیچ خواهنده نماند از کف خیرش محروم — هیچ درمانده نرفت از در فضلش مردود
۱۴ شهر با منقلب است که حاجت ببر هر کس نبرد — که نه از بهر دل و دستی کرم آید بوجود
۱۵ سفله گو روی مگردان که اگر قارون است — کس ازو چشم ندارد کرم نامعهود
۱۶ نیک بختان بخورند و غم دنیا نخورند — که نه بر هیچ خلق ماند و نه بر عاد و ثمود
۱۷ هر که بر جود نشناسد کرم بار خدای — دولتش دیر نماند که کفورست و کنود
۱۸ نام نیک طلب و عاقبت نیک اندیش — کاین دو بنیاد بجی ماند و دیگر همه دود
۱۹ [illegible] دانم که همه عمر نصیحت گویم — [illegible] الی المسعود

مصراع اول		مصراع دوم
همه گویند سخن گفتن سعدی دگرست	٢٠	همه دانند مزامیر نه همچون داود
بد نباشد سخن من که تو نیکش گویی	٢١	زر که ناقد بپسندد سره باشد منقود
ور حسود از سر بغض و حسد بد گوید	٢٢	ظهر مریم چه تفاوت کند از خبث یهود
چارهٔ نیست بجز دیدن و حسرت خوردن	٢٣	چشم حاسد که نخواهد که ببیند محسود
ایکه در وصف نیاید کرم و اخلاقت	٢٤	ور بگویند و جوهش نتوان گفت حدود
حسرت مادر گیتی همه وقت آن بودست	٢٥	که بزاید چو تو فرزند مبارک مولود
من چگویم که گر اوصاف جمیلت شمرند	٢٦	خلق آفاق بمانند طرفی نا معدود
همه آن باد که در بند رضای تو روند	٢٧	اهل اسلام تو در بند رضای معبود
صدر دیوان ممالک بتو آراسته باد	٢٨	بد سگالان ترا عاقبت نامحمود
بر روان پدر و مادر و اسلاف تو باد	٢٩	مدد رحمت ایزد و عدد رمل زرود

مرثیهٔ فخر الدین ابوبکر در چهار بند بند اول

مصراع اول		مصراع دوم
غریبان را دل از بهر تو خون ست	١	دل خویشان نمیدانم که چون ست
عنان گریه چون شاید گرفتن	٢	که از دست شکیبائی برون ست
مگر شاهنشه اندر قلب لشکر	٣	نمی آید که رایت سرنگون ست
دگر سبزی نروید بر لب جوی	٤	که آب چشمها عناب گون ست
دگر خون سیاوشان بود رنگ	٥	که باران بیشتر سیلاب خون ست
شکیبائی مجوی از جان مهجور	٦	که بار از طاقت مسکین فزون ست

سکون در آتش سوزنده گفتم	۷	نشاید کرد و درمان هم سکونست
که دنیا صاحبی بدعهد و خونخوار	۸	زمانه مادری بی مهر دون ست
نه اکنون ست بر ما جور ایام	۹	که از دوران آدم تا کنون ست
نمیدانم حدیث نامه چونست	۱۰	همی بینم که عنوانش بخون ست

بند دوم

بزرگان چشم و دل در انتظارند	۱	عزیزان وقت و ساعت میشمارند
غلامان در و گوهر می فشانند	۲	کنیزان دست و ساعد می نگارند
ملک خان و سیاق و بدر و ترخان	۳	بر هواران تازی بر سوارند
که شاهنشاه عادل سعد بوبکر	۴	بایوان شهنشاهی در آرند
حرم شادی کنان بر طاق ایوان	۵	که مروارید بر تاجش ببارند
زمین بشکفت عیش خوش گذاریم	۶	ازان پس آسمان گفت ار گذارند
امید تاج و تخت خسروی بود	۷	ازین غافل که تابوتش در آرند
چه شاید پاکیزه رویان حرم را	۸	که بر سر کاه و بر زیور غبارند
نشاید پاره کردن زیور وسی	۹	که هر دم تخت اهرکی نگارند
ولیکن با چنین داغ جگر سوز	۱۰	نمیشاید که فریادی ندارند
بلی شاید که مهجوران بگریند	۱۱	روا باشد که مظلومان بزارند
نمیدانم حدیث نامه چون ست	۱۲	همی بینم که عنوانش بخون ست

بند سوم

برفت آن گلبن خرم ببادی	۱	دریغی ماند و فریادی و دادی
زمانی چشم عبرت بین بخفتی	۲	گرش سیلاب خون باز ایستادی
چه شاید گفت دوران زمان را	۳	نخواهد پرورید این سفله رادی
نیارد گردش گیتی دگر بار	۴	چنان صاحبدلی فرخ نژادی
خردمندان پیشین راست گفتند	۵	مرا خود کاشکی مادر نزادی
نبودی دیده کاشکم تا ندیدی	۶	چنین آتش که در عالم فتادی
نکوخواهان تصور کرده بودند	۷	که آمد پشت دولت را بلادی
تن گردن کشش را دولت آن بود	۸	که تاج خسروی بر سر نهادی
چه روز آمد درخت نام بردار	۹	که بستان را بهار و میوه دادی
نگر چشم بدان اندر کمین بود	۱۰	ببرد از بوستانش تندبادی
همی دانم حدیث نامه چون ست	۱۱	همی بینم که عنوانش بخون ست

بدلے عمادے

بند چهارم

پس از مرگ جوانان دل نماناد	۱	پس از گل در چمن بلبل مخواناد
کس اندر زندگانی قیمت دوست	۲	نداند کس چنین قیمت مداناد
بحسرت در زمین رفت آن گل نو	۳	صبا بر آبخوانش گل دماناد
بتلخی رفت از دنیاے شیرین	۴	زلال کام در حلقش چکاناد

سر آمد روزگار سعد بوبکر		خداوندش برحمت در رساناد
جزای تشنه مردن در غریبی		شراب از دست پیغمبر چشاناد
دران عالم خدای از عالم غیب		نثار رحمتش بر سر فشاناد
هر آنکس دل نسوزد بهر این درد		خدایش هم بر آن آتش نشاناد
درین گیتی مظفر شاه عادل		محمد نام بر دارش بماناد
سعادت پرتو نیکان دهادش	۱۰	بخوی صالحانش پروراناد
روان سعد را با جان بوبکر	۱۱	بذوق روح و راحت گستراناد
بکام دوستان و بخت فیروز	۱۲	بسی دوران دیگر بگذراناد
تمیم انجم حدیث نامه چون سه ست	۱۳	سه بیتم هم که عنوانش سخن ست

فی مرثیة المستعصم

آسمان را حق بود گر خون ببارد بر زمین	۱	بر زوال ملک مستعصم امیر المؤمنین
ای محمد گر قیامت می برآری سر ز خاک	۲	سر برآور وین قیامت در میان خلق بین
نازنینان حرم را خون خلق نازنین	۳	ز آستان بگذشت و ما را خون چشم از آستین
زینهار از دور گیتی و انقلاب روزگار	۴	در خیال کس نگشتی کانچنان گردد چنین
دیده بردار ای که دیدی شوکت بیت الحرام	۵	قیصران روم سر بر خاک و خاقان بر زمین
خون فرزندان عم مصطفی شد ریخته	۶	هم بر آن خاکی که سلطانان نهادندی جبین

۷ وه که گر بر خون آن پاکان فرو آید مگس — تا قیامت تلخ گردد در دهانش انگبین
۸ بعد ازین آسایش از دنیا نباید چشم داشت — قیر در انگشتری ماند چو برخیزد نگین
۹ دجله خونابست ازین پس گر نهد سر در نشیب — خاک نخلستان بطحا را کند با خون عجین
۱۰ روی دریا درهم آمد زین حدیث هولناک — میتوان دانست بر رویش ز موج افتاده چین
۱۱ گریه بیهوده‌ست و بیحاصل بود شستن بآب — آدمی را حسرت از دل اسپ را داغ سرین
۱۲ نوحه لایق نیست بر خاک شهیدان زانکه هست — کمترین دولت مر ایشان را بهشت برترین
۱۳ لیکن از روی مسلمانی و راه مرحمت — مهربان را دل بسوزد بر فراق نازنین
۱۴ باش تا فردا که بینی روز داد و رستخیز — کز لحد با روی خون آلوده برخیزد دفین
۱۵ در زمین خاک قدمشان توتیای چشم بود — روز محشر خون شان گلگونه رخسار عین
۱۶ قالب مجروح اگر در خاک و خون غلطد چه باک — روح پاک اندر جوار لطف رب العالمین
۱۷ تکیه بر دنیا نشاید کرد و دل بر وی مدار — کاسمان گاهی بمهر است ای برادر گه بکین
۱۸ چرخ گردان با زمین گوئی دو سنگ آسیاست — در میان هر دو روز و شب دل مردم طحین
۱۹ زور بازوی شجاعت بر نیاید با اجل — چون قضا آید نماند قوت رای رزین
۲۰ تیغ هندی بر نیاید روز هیجا از نیام — شیر مردی را که باشد مرگ پنهان در کمین
۲۱ حیلت بیفائده‌ست آنجا که برگردید بخت — حمله آوردن چه سود آنرا که برگردید زمین
۲۲ گر کسانند از پی مردار دنیا جنگجوی — ای برادر گر خردمندی چو سیمرغان نشین
۲۳ ملک دنیا را چه قیمت حاجت نیست از خدای — کو نگهدارد بما بر ملک ایمان و یقین

یارب این رکن مسلمانی بمانا آباد دار	۲۴	در پناه شاه عادل پیشوای ملک و دین
خسرو صاحبقران غوث زمان بوبکر سعد	۲۵	آنکه اخلاقش پسندیدست و اوصافش گزین
مصلحت بود اختیار رای روشن بین او	۲۶	زیر دستان را سخن گفتن نشاید جز چنین
لاجرم در بحر و برش داعیان دولتند	۲۷	کای هزاران آفرین بر جانت از جان آفرین
روزگارت باسعادت باد و سعدی مدح گوی	۲۸	رایتت منصور و بختت یار و اقبالت قرین

۱- ترجیعات

ای زلف تو هر خمی کمندی	۱	چشمت بکرشمه چشم بندی
مخرام بدین صفت مبادا	۲	کز چشم بدت رسد گزندی
یا چهره بپوش یا بسوزان	۳	بر روی چو آتشت سپندی
دیوانهٔ عشقت ای پریروی	۴	عاقل نشود بهیچ پندی
تلخست دهان عیشم از صبر	۵	ای تنگ شکر بیار قندی
ای سرو بقامتش چه مانی	۶	زیباست ولی نه هر بلندی
گریم بامید و دشمنانم	۷	بر گریه زنند ریشخندی
ای کاش ز در درآمدی دوست	۸	تا دیدهٔ دشمنان بکندی
ای آینه ایمنی که ناگاه	۹	در تو رسد آه دردمندی
یارب چه شدی اگر برحمت	۱۰	باری سوی ما نظر فکندی

یک روز بخوان حدیث سعدی	۱۱	باشد که بگیر داز تو پندے
یک چند بخیره عمر بگذشت	۱۲	من بعد بر آن سرم که چندے
بنشینم و صبر پیش گیرم	۱۳	دنبالهٔ کار خویش گیرم

ایضاً ۲

آنرخ که چه روزگار برگشت	۱	از من دل و صبر و یار برگشت
بر گفتن با حضور ستے بود	۲	زان شوخ با شتیاب برگشت
چه روز زبدم چه روزگارش	۳	او خود چه روزگار برگشت
هم شیره چو روئی از بیچی	۴	آن روز که غمگسار برگشت
بحلست کن اگر شکسته را	۵	صبر از دل صبر ابر برگشت
عذرش ببست از پرستگی	۶	سر کوفته چو مار برگشت
من ساکن خاک کوے عشقم	۷	نتوانم ازین دیار برگشت
زین بحر عمیق جان بدر برد	۸	آنکس که هم از کنار برگشت
بیچارگے ست چارهٔ عشق	۹	دانی چه کنم چو یار برگشت
بنشینم و صبر پیش گیرم	۱۰	دنبالهٔ کار خویش گیرم

ایضاً ۳

در پاے تو هر که سر بینداخت	۱	از روے تو پرده بر نینداخت
ور تو نه سپید و سپر غلط کرد	۲	آن مرغ که بال بر نینداخت

نفزود غم تو روشنایی	۳	آنرا که چو شمع سر نینداخت
کس با رخ تو نباخت عشقی	۴	تا جان چو پیاده در نینداخت
بارت بکشم که مرد معنی	۵	در باخت سر و سپر نینداخت
جان داد و درون خلق غم خورد	۶	خون خورد و سخن بدر نینداخت
روزی گفتم که همچو جان	۷	از مهر تو در خطر نینداخت
گفتا نه که تیر چشم مستم	۸	صید از تو ضعیف‌تر نینداخت
با آنکه همه نظر در او کم	۹	روزی سوی ما نظر نینداخت
تو سیدیم که چشم لطفی	۱۰	بر من فگنی و گر نینداخت
بنشینم و صبر پیش گیرم	۱۱	دنباله کار خویش گیرم

ایضاً – ۲

هر دل که بعاشقی زبون نیست	۱	دست خوش روزگار دون نیست
جز دیده شوخ عاشقان را	۲	بر چهره روان سرشک خون نیست
گو منظری بخلوتم گفت	۳	خوش حالت آخرت چون نیست
گفتم ز تو کی برآید این دود	۴	کآتش غم دل اندرون نیست
عاقل داند که ناله زار	۵	از سوزش سینه بیرون نیست
تسلیم قضا شوم کزین قید	۶	کس را بخلاص رهنمون نیست
صبرا که کنم چه چاره سازم	۷	کار دل از سر پای فزون نیست

گر بکشد و گر معاف دارد	۸	ور قبهٔ او چو من زبون نیست
دانی بچه ماند آب چشمم	۹	هیهات که یک دمش سکون نیست
در دهر وفا نبود هرگز	۱۰	یا بود و بجنت ما کنون نیست
چون بر رخ روی یار گردم	۱۱	گفتم مگرش وفاست چون نیست
بنشینم و صبر پیش گیرم	۱۲	دنبالهٔ کار خویش گیرم

۵ — ایضاً

دردا که بلب رسید جانم	۱	آوخ که ز دست شد عنانم
کس دید چو من ضعیف هرگز	۲	کز هستی خویش در گمانم
پروانه ام اوفتان و خیزان	۳	یکبار بسوز و وارهانم
گر لطف کنی بجاے آیم	۴	ور جور کنی سزاے آنم
جز نقش تو نیست در ضمیرم	۵	جز نام تو نیست بر زبانم
گر تلخ کنی بدور عیشم	۶	یادت چو شکر بود دهانم
اسرار تو پیش کس نگویم	۷	اوصاف تو پیش کس نخوانم
با درد تو یاورے ندارم	۸	وز جور تو مخلصے ندانم
عاقل بجهد ز پیش شمشیر	۹	من کشته و سر بر آستانم
چون در تو نمی توان رسیدن	۱۰	به ازان نبود که تا توانم
بنشینم و صبر پیش گیرم	۱۱	دنبالهٔ کار خویش گیرم

۶- ایضاً

آن برگ گل ست یا بناگوش	۱	یا سبزه بگرد چشمهٔ نوش
دست چو منی بود قیامت	۲	با قامت چون تویی در آغوش
من ماه ندیده ام کله دار	۳	من سرو ندیده ام قباپوش
زان رفتن و آمدن چه گویم	۴	می آیی و میروم من از هوش
روزی دهنی بخنده بگشاد	۵	پسته دهن تو گفت خاموش
خاطر پی زهد و توبه میرفت	۶	عشق آمد و گفت زرق مفروش
مستغرق یادت آنچنانم	۷	کز هستی خویش شد فراموش
یاران بنصیحتم چه گویند	۸	بنشین و صبور باش و مخروش
ای خام من اینچنین در آتش	۹	عیبم مکن ار بر آورم جوش
تا جهد بود بجان بکوشم	۱۰	وانگه بضرورت از بن گوش
بنشینم و صبر پیش گیرم	۱۱	دنبالهٔ کار خویش گیرم

۷- ایضاً

یاری بگذر که در فراقت	۱	خون شد دل ریشم از اشتیاقت
بگشای دهن که پاسخ تلخ	۲	گویی شکرست در مذاقت
در کشتهٔ خویشتن نگه کن	۳	یاری اگر افتد اتفاقت
تو خنده زنان چو شمع و خلقی	۴	پروانه صفت در احتراقت

ما خود ز کدام خیل باشیم	۵	تا خیمه زنیم در وثاقت
ما خرت صباحتی و لکن	۶	عینی نظرت و ما اطاقت
بس دیده که شد در اشتیاقت	۷	دریا و نمی رسد لیاقت
تو مست شراب خواب ما را	۸	بی خوابی کشت ز اشتیاقت
نه قدرت با تو بودنم هست	۹	نه طاقت آنکه در فراقت
بنشینم و صبر پیش گیرم	۱۰	دنباله کار خویش گیرم

منتخب از کلیات سلمان ساوجی

(۱) در حمد باری تعالی تقدس شانه

هر دل که در هوای جلالش مجال یافت	۱	عنقای همتش دو جهان زیر بال یافت
هر جان که با بلای ولایش گرفت انس	۲	از نعمت و نعیم دو عالم ملال یافت
آداب خدمت درش آن را میسر است	۳	کو از ادیب و با ادب گوشمال یافت
هر مدرکی که زد در درک کمال او	۴	خود را مقید درکات ضلال یافت
عقل عنان کشیده چو سوزن درین طلب	۵	عمری بسر دوید و بآخر خیال یافت
جبریل را تجلی شمع جمال او	۶	پروانه وار سوخته بی پر و بال یافت
ای منعمی که ناطقه خوش سرای را	۷	در حصر نعمت تو خرد گنگ و لال یافت
یک ذره از لوامع نورت غزاله برد	۸	یک شمه از روائح خلقت غزال یافت
گر نحل را جلال تو تشریف وحی داد	۹	که نحل بر بساط تو منشور قال یافت
بوی ز گرد دامن لطفت دماغ باغ	۱۰	در جیب و آستین صبا و شمال یافت
هر آفتاب کز شرق عزت تو تافت	۱۱	نی ذل کسفت دید و نه نقص زوال یافت
بر طور طاعت ارنی گفت آفتاب	۱۲	یک ذره از تجلی حسن و جمال یافت
در ملک رحمت و صیب لی نزد آسمان	۱۳	یک گوشه از ولایت جاه و جلال یافت

یوسف ذلیل چاه بلای تو شد ازان	۱۳	چاه عزیز مصر بدو انتقال یافت
چون زلف شاهدان ز تو هر کس که سر بتافت	۱۴	خود را سیه گلیم و پراگنده حال یافت
در حضرت تو روی سفید آمد آن که او	۱۵	بر روی دل ز فقر سیه روی خال یافت
فکرم نمی رسد بصفاتت که وصف تو	۱۶	بر دست و پای عقل ز حیرت عقال یافت
فکر هوا و ذکر بشر تا کجا رسد کی	۱۷	در بارگاه وصف کمالت مجال یافت
نیک اختری بمنزل وصلت رسد که او	۱۸	با بدر قدر و صدر شرف اتصال یافت
سلطان هر دو کون که کونین در ازل	۱۹	بر سفره نواله جودش نوال یافت
ادنی مقام او شب معراج روح قدس	۲۰	اعلی مراتب درجات کمال یافت
خلقش بهار عالم لطف الهی است	۲۱	زان رو مزاج عالم ازان اعتدال یافت
جز در ثنای احمد بیچون حرام گشت	۲۲	شعری که رونق سحر حلال یافت
یارب بصاحب سر اسری که با حبیب	۲۳	در خلوت دنی فتدلی وصال یافت
کن حال این شکسته درویش دستگیر	۲۴	آن یک نظر که هر دو جهان زان جمال یافت

۳ در نعت نبی صلی الله علیه و آله و صحبه و سلم

ای ذره لامکان بمکانت	۱	معراج ملائک آستانت
سلطانی و عرش تکیه گاهت	۲	خورشیدی و ابر سایبانت
کوثر عرقی ست از جبینت	۳	طوبی ورقی ز بوستانت

هر چند که پرورید تقدیر	۴	در دامن خسر الهیاتت	
فرزند نخست فطرتی تو	۵	طفلیست طفیل امهاتت	
آن خوط مه که چارده شب	۶	خوردوخت شگافت یک بنانت	
تو گنج دو عالمی از آن روی	۷	کردند بخاک در نهانت	
از تست صلات در حق ما	۸	وز ما صلوات بر روانت	

۹	یا قوم علی النبی صلوا توبوا و تضرعوا و ذلوا

یا باب شفیق هر دو عالم	۱	فرزند خلف ترین آدم	
او خاتم انبیاست زان شکل	۲	بر سینه به پشت هست خاتم	
ای پیرو تو کلیم عمران	۳	دی پیش روت مسیح مریم	
در ذیل محمدی زد این دست	۴	از دولت احمدی زد آن دم	
زین شد دم آنچنان مبارک	۵	زان شد کف این چنین مکرم	
از عیسی مریمی مؤخر	۶	بر عالم و آدمی مقدم	
سلطان دو عالمی و هست	۷	ملک ازل و ابد مسلم	
عقلی تو بلی ولی معصوم	۸	روحی تو بلی ولی مجسم	

۹	ای نام تو بهترین محامد خوشنده به اسمایت احمد

۱	تو بحری و هر دو کون خاشاک	خاشاک درون بحر حاشاک
۲	زد معجزات شب ولادت	بر طاق سرای کسروی چاک
۳	در دیده همت نبی الله	دریای جهان به نیم خاشاک
۴	تو بحر حقیقتی از آن روی	داری لب خشک و چشم نمناک
۵	یا سیر براق تو چو صخره	سنگین شده پای برق چالاک
۶	از طبع تو زاده است دریا	در نسبت تست گوهرش پاک
۷	این دلق هزار میخ ورنه تو	پوشیده بجا نقاهت افلاک
۸	هر دو تو شد نبیره رز	زان است سرشک دیده تاک

۹	سردار رسل امام کونین سلطان سریر قاب قوسین

۱	ای سدره ستون بارگاهت	کونین غبار خاک راهت
۲	نه چرخ هزار دانه گردان	در حلقهٔ ذکر حق نقاهت
۳	مهر و فلک است از سپاهت	ملک و ملک است در پناهت
۴	در چشم محققان خیالی است	نقش دو جهان ز کارگاهت
۵	از منزلت سپهر نازل	در مسکن تست اوج جاهت
۶	وی جنبش لشکر جناحت	قلب قمر ابود سپاهت
۷	احسن هم و عالمیم و دارم	امید بلطف عذر خواهت

باآنکه هزار کوه کاهی است	۸	با صرصر قهر کوه کاهست

سلطان رسل سراج ملت
هادی سبل شفیع امت

۳ در مدح سلطان اویس

ای غبار موکبت چشم فلک را توتیا	۱	خیر مقدم مرحبا اهلاً و سهلاً مرحبا
رایت رایت بفیروزی چو چتر آفتاب	۲	سایه بر ربع ربیع انداخت از بیت الشتا
باز چترت سایه بر نسرین چرخ انداخته	۳	فرخ و میمون شده فی ظله بال هما
آفتابت در رکاب و مشتری در کوکبه	۴	آسمان زیر علم ماه علم خورشید سا
شهر تبریز از قدوم موکب سلطان اویس	۵	چون مقام مکه از پیغمبر آمد با صفا
این بشارت در چمن هر دم که می آرد نسیم	۶	می نهد اشجار سرها بر زمین شکرانه را
می نهد بر خوان دو تحفه گل صد گونه برگ	۷	می زند بر روی مهران رود بلبل صد نوا
ای فیض خاطرت بحر سخن کوثر زهاب	۸	وی ز ابر همتت شاخ امل طوبی نما
سایه لطف خدائی تا جهان پاینده است	۹	بر جهان پاینده باد این سایه لطف خدا
ملک لطفت رست آن فسحت که در ایران زمین	۱۰	عفو ذیل عاطفت می گستراند بر خطا
وصف لطفت در چمن میکرد ابر نوبهار	۱۱	سوسن و گل را عرق بر چهره افتاد از حیا
در افق مهر از نهیبت رو نتابد بعد ازین	۱۲	باز گردانی افق را نیز بنماید قفا

رود خندان

دور رای استوایت کافتابش نقطه ایست	۱۳	درکشید از استقامت خط بخط استوا
دشمنت بیمار و شمشیرت طبیب حاذق است	۱۴	بر سرش می آید و می سازدش در دم دوا
غنچه بودی نسبت بر درخت همتت	۱۵	گنبد نیلوفری گر داشتی بوی وفا
رایت عزم شریفت دولت بی انقلاب	۱۶	شد ز قدر رفعتت سدرهٔ بی منتها
در شب هیجا سپاه فتح را تیغت دلیل	۱۷	در ره تدبیر پیر عقل را کلکت عصا
آفتاب از عکس شمشیر تو می گیرد فروغ	۱۸	آسمان از بار احسان تو می گردد دوتا
در جهان داری دو آیت داری از تیغ و قلم	۱۹	کاسمان خواند همی آنرا صباح این را مسا
گرد نعلی سپاهت بر فلک رفت آفتاب	۲۰	کردش استقبال و گفت ای روشنائی مرحبا
ابر اگر آموزد از طبع تو رسم مردمی	۲۱	در زمین دیگر نروید جز مردم گیا
هر کجا تیغت همی گرید همی خندد اجل	۲۲	هر کجا کلکت همی نالد همی بالد سخا
تا قضا با حکم او ابد همی گردد همین از زوال	۲۳	گر بحیرت می کند چون سایه خورشید التجا
هر سرائی را که یکره نعل اسپت کرده طی	۲۴	گفته الامان و میلا مثل آن از توتیا
طبع گیتی راست شد در عهد تو زانسان که باز	۲۵	نشنود صوت مخالف هیچکس زین چارتا
گاه از ملکت نیارد بر خصمت گر خطا	۲۶	از نهیب تیغ تو بیاند رنگ کهربا
هر که رو بر درگهت بنهاد کارش شد چو زر	۲۷	خاک درگاهت مگر دارد خواص کیمیا
هر که چون دل در درون دارد هوای حضرتت	۲۸	در پیاسست او همه وقتی و دارد صدر جا
هست مستغنی چو بدر الله زاحوال تو بیت	۲۹	گر بدرگاهت نیاید شعر سخنی گو بیا

خویش را بیگانه می داند ز مدحت طبع من	۳۵	زانکه دریا نیست در قدر مساح آشنا

۴ در مدح سلطان جلال الدین حسن شاه

ای سران ملک را شمشیر تو مالک رقاب	۱	باغ عدل از جویبار تیغ سبزت خورده آب
با شکوه کوه حلمت ابر گریان بر جبال	۲	با وجود جود دستت برق خندان بر سحاب
می خورد تیهو بعهدت طعمه از منقار باز	۳	می زند روبه بعونت پنجه با شیران غاب
شام قهرت گر شبیخون آورد بر خیل روز	۴	تا بروز حشر ماند تیغ صبح اندر قراب
ور مدار چرخ جز بر آب شمشیرت بود	۵	آسیای آسمان یکبارگی گردد خراب
گوهر تیغ تو گر عکس افگند بر جرم کوه	۶	روی خارا را بچون لعل گرداند خضاب
ساقی بزمت اگر بر خاک ریزد جرعهٔ	۷	زهره گوید با فلک یا لیتنی کنت تراب
اعتدال نوبهار خلقت اندر مهرجان	۸	سبزه از آتش دماند آب حیوان از سراب
خسروا در روضهٔ بزمت که رشک جنت است	۹	مدتی شد تا رهی نیست ره از هیچ باب
من ز اهل جنت بزم تو بودم پیش ازین	۱۰	چون شدم بی موجبی مستوجب چندین عذاب
گوئی آن دولت کجا شد کز سر لطف و کرم	۱۱	با منت هر ساعتی بودی خطاب مستطاب
آنچه من دیدم تصور بود آیا یا خیال	۱۲	وین که می بینم به بیداریست یا رب یا بخواب
آفتاب عالم افروزی و من آن ذره ام	۱۳	کز فروغ طلعت خورشید مانده در حجاب
آفتابا گر گناهی دیده از من بپوش	۱۴	ور بتیغم می کشی سهل است رو از من متاب

خرده گر در وجود آمد ز من بر من مگیر	۱۵	خرده‌های ذره کی خورشید گیرد در حساب
آسمان رحمتی دارم ز رایت چشم مهر	۱۶	حاش لله کآسمان با خاک فرماید عتاب
آفتاب مهرگان چون گرم گردد در عتاب	۱۷	ای دل مجرم کجا داری تو تاب آفتاب
هم به لطفش التجا کن کز تف خورشید قهر	۱۸	عاصیان را نیست الا سایهٔ یزدان مآب
گر گناهی کرده‌ام الاعتذار الاعتذار	۱۹	گر خطایی رفت از آن الاجتناب الاجتناب
من حوالت می‌کنم خشم ترا با لطف تو	۲۰	خود که جز لطفت تواند گفت خشمت را جواب
در جهان رسم قدیم است از بزرگان مرحمت	۲۱	وز فرودستان خطا والله اعلم بالصواب
تا بر این سایبان روز فراش قدر	۲۲	می دهد خیط شعاع شمس را هر روز تاب
خیمهٔ عمر ترا اوتاد عالم باد میخ	۲۳	محور گردون ستون مدت گیتی طناب

۵ وله ایضاً

باد سحر گهی بهوای تو جان دهد	۱	آب حیات را لب لعلت امان دهد
در بوستان بیاد دهان تو غنچه را	۲	هر دم هزار بوسه صبا بر دهان دهد
ز آنسان که عکس ماه دهد حسن روی گل	۳	رویت بعکس حسن به آسمان دهد
گلگونه از جمال تو خواهد بعاریت	۴	باد صبا چو عرض گل گلستان دهد
بردم گمان که نیست میانی مگر ترا	۵	اما کجا میان تو تن در گمان دهد
در سینهٔ جمال تو هر دل که عاشقست	۶	جانی بیک نظر دهد و بس گران دهد

از حلقهٔ دو زلف تو عطار باد صبح	۷	بوی بعالمی دهد و رایگان دهد
تا چند در هوای جمالت بآب چشم	۸	بر چهره لاله کارم و بر زعفران دهد
صفرای چهره را چو علاجی کنم سوال	۹	از دیده در جواب مرا ناردان دهد
ماند بپسته تو دهن طفل غنچه را	۱۰	گر دایهٔ صبا شکرینش لبان دهد
دندان فرو مبر بامید ای دل ار ترا	۱۱	روزی لب نگار بگاهی زبان دهد
دانی که خال در چه چین او چراست	۱۲	کان سیم اگر دهد بتو شب در میان دهد
ما بیدلیم و را همت چه خطر بگو	۱۳	با زلف پر دلت که دل بیدلان دهد
دادم دل ضعیف بدست ستمگری	۱۴	کس چون چنین دلی بچنان دلستان دهد
خود دل کرا دهد که دهد دل به بیوفا	۱۵	باری چو دل دهد بیکی مهربان دهد
چشمت بخنجر مژه عالم خراب کرد	۱۶	کس خنجر کشیده بمستی چنان دهد
هر ناوک بلا که گشاید فلک ز چرخ	۱۷	چشم تو استمش بدل من نشان دهد
گردد بعینه لب من چشمهٔ حیات	۱۸	هرگه که شرح آن لب شکرفشان دهد
چون تیغ حیات نگردد بخاصیت	۱۹	آن لب که بوسه بر در شاه جهان دهد
سلطان معز دنیا و دین کز نسیم عدل	۲۰	نوشین روان بقالب نوشیروان دهد
دریای جود شیخ اویس آنکه دولتش	۲۱	آب نهال عدل ز تیغ بیان دهد
شاهی که دفتر جم و دارا بصیت او	۲۲	گاهی بباد و گاه به آب روان دهد
کیوان بیک دقیقهٔ فکرش کجا رسد	۲۳	چرخش گر از هزار درج نردبان دهد

۲۴ بر قامت بزرگی او اطلس فلک — می‌زیبد ار بزرگی او تن بدان دهد
۲۵ در مملکت دستیار قلم گشت عدل او — تا تاب گوشمال کمند و کمان دهد
۲۶ یک ذره صرف خرج دل و دست او بود — هر دُر که بحر بخشد و هر زر که کان دهد
۲۷ هر روز سروران همه گر داغ او نهند — بس بوسه‌ها که شیر بحرمت بر آن دهد
۲۸ پروانه لشکرها بر چرخ انجم و بشکست — زین آستان بحضرت بخت آشیان دهد
۲۹ ای سروری که رای تو در ضبط مملکت — پیر هرم خجالت خرد خرده‌دان دهد
۳۰ چون چرخ پیر طلعت بخت ترا بدید — گفت ار دو صد هزار دو آن نوجوان دهد
۳۱ بست آستان حضرت اقبال احترم — مقبل کسی که بوسه بر آن آستان دهد
۳۲ صد پایه گر بپایش خورشید سر نهد — تا شاه زیردست خود او را مکان دهد
۳۳ از هیبت تو شمسه ندارد سپهر دون — کز صبح تا بشام جهان را دو نان دهد
۳۴ انگشت پای یار شرف بیست تو — بر پای خویش بوسه پیاپی ازان دهد
۳۵ چتر تو مظله‌ایست که سکان خاک را — از تاب آفتاب حوادث امان دهد
۳۶ مشکل رسد بخاک درت چشمهٔ حیات — در خود بدین امید همه عمر جان دهد
۳۷ شمشیر گشت تشنه بخون عدو ازو — آبش ز هر زمانه بنوک سنان دهد
۳۸ روزی که گرد لشکر تیغ رزم شاه — بر جبهه‌اش ز شعشعه طیلسان دهد
۳۹ بر چهره‌دار آسمان سیاه و نیز سا — عارض چو عرض چو قمر گستوان دهد
۴۰ با صولت تو آلت تیر و برکاب — دست قضا الف قد به تاب عنان دهد

ز محنت میان بسته نه بهر دام و دد	۴۱	یک خوان که شرح رزمگه هفتخوان دهد
خصم زمانه باد خدا گر از این سپس	۴۲	خصم ترا زمانه زمانی ضمان دهد
شاها اگر چه گفت ظهیر از سر طمع	۴۳	این بیت را ز حرص و طمع به بهان دهد
شاید که بعد خدمت سی ساله در عراق	۴۴	تا کم هنوز خسرو مازندران دهد
داری تو جای آنکه کمین مدح خوان تو	۴۵	صد سال نان صد چو قزل ارسلان دهد
روح ظهیر گر شنود این قصیده را	۴۶	صد بار بوسه بیش هما بر دهان دهد
تا صبح نو عروس زمرد حجاب را	۴۷	هر روز جلوه از افق خاوران دهد
بادا عروس بخت ترا زینتی که چرخ	۴۸	هر ساعتش بروی نما صد جهان دهد

(۶) وله ایضاً

در درج در عقیق لبت نقد جان نهاد	۱	جنسی عزیز یافت بجای نهان نهاد
قفلی ز لعل بر در آن درج زد لبت	۲	خالت ز عنبر آمد و مهری بر آن نهاد
باریک‌تر ز مو کمرت را قیمتی	۳	ناگاه در درون آمد و نامش میان نهاد
شیرین‌تر از شکر سخنی در لطیفه	۴	رو بیت نمود لعل تو اسمش دهان نهاد
از قامت خیال مثالی نمود و باز	۵	در کسوت لطیف دل آنرا روان نهاد
تا کی چو شمع سوخته را کشتنی بدم	۶	گویا تو در میان سر و جان انجمن نهاد
ای دل مجوی سود ز سودای او که عشق	۷	بنیاد این معامله بر سر زیان نهاد
امید هوای خاک در دوست بیش از آن	۸	در جان من نهاد که در خاک جان نهاد

جانم حیلتی از نظر دوست وام کرد ۹ دل پیش تیر غمزه برسم نشان نهاد
هرگه که گرد سنبل خود شانه موبو ۱۰ آورد جمع و بر طرف ارغوان نهاد
خط را بروی کار بر آورد عاقبت ۱۱ سرگشته زلف را همگی بر کران نهاد
رویش نشان غالیه دارد مگر که روی ۱۲ بر خاک پای پادشه کامران نهاد
سلطان اویس داور دین کز کمال عدل ۱۳ در سلطنت قواعد نوشیروان نهاد
از کیسه فواضل انعام عام اوست ۱۴ هر گوهر نفیس که کان بر دکان نهاد
عمری عنان توسن ایام چرخ داشت ۱۵ چون پیر گشت در کف این نوجوان نهاد
در عهد او لعیبه ترازوی بارکش ۱۶ ایام بر که بود که بار گران نهاد
تا نوآمان دوات زرش سمت آفتاب ۱۷ بس طرفها که بر طرف توامان نهاد
تا دید کهکشان بطریق رهش فلک ۱۸ بس چشمها که بر طرف کهکشان نهاد
نصرت که مرغ بیضهٔ فولاد تیغ اوست ۱۹ بر شاخسار رایت او آشیان نهاد
چون سد آهنین حسامش کشیده دید ۲۰ چرخش لقب سکندر گیتی ستان نهاد
چون دست درفشان جودش گشاده یافت ۲۱ نامش زمانه موسی دریا بنان نهاد
ای وارث نگین سلیمان کز اعتقاد ۲۲ سر بر خط متابعت انس و جان نهاد
شبدیز خسروی ز مه نو رکاب یافت ۲۳ تا شهسوار قدر تو پا در میان نهاد
قدر تو با سماک سنان در سنان فکند ۲۴ خدنگ تو با شمال عنان در عنان نهاد
بنای روزگار که این خشت زرنگار ۲۵ بر طاق چار چین بلند آسمان نهاد

چون اوج بارگاه جلال ترا بدید	۲۶	برکند مهر از دو برین آستان نهاد
در کام طفل خصم تو چون دایه شیر کرد	۲۷	گردون لعاب عقربیش در لبان نهاد
از پشت دشمن تو نیاید برون یکی	۲۸	غیر از سنان که گوهرش هیتوان نهاد
ذات تو گشت واسطهٔ عقد گوهری	۲۹	کانشار صنع در صدف کن فکان نهاد
در قبضهٔ تصرف تیغ تو آسمان	۳۰	تنهانه کار و بار زمین و زمان نهاد
ایزد مدار فلک و آسیای چرخ	۳۱	بر آب این پلارک آتش فشان نهاد
هر بره را که بره بدور تو باز یافت	۳۲	در دم گرفت و برد به پیش شبان نهاد
از حرف ملک و دین خرد انگشت برگرفت	۳۳	در روزگار امن تو بر دیدگان نهاد
در دور همت تو ز افلاس محضری	۳۴	بنوشت چرخ سعد و در دست کان نهاد
در خاک درگه تو که با مشک همدم است	۳۵	طبع زمانه خاصیت زعفران نهاد
هر حرب را که مرکب تو یکدو پی سپرد	۳۶	صد ساله مهر قوت هما استخوان نهاد
بنمود خنجر تو در آن عرصه هفتخوان	۳۷	بس کاسه های سر که در آن هفتخوان نهاد
قدرت مکان و پایهٔ خود چون قیاس کرد	۳۸	دست جلال و مرتبه بر لامکان نهاد
بی دست و مسند تو تزلزل نهاده بود	۳۹	اوضاع تخت و بخت تو دستی بر آن نهاد
از خاوری همیشه بگردون زر آورند	۴۰	خیرات این خراج که بر خاوران نهاد
شاها سزای آن کسم که خرد در سخن مرا	۴۱	شیر صفت فصاحت و بیر بیان نهاد
بس در آبدار که طبعم بدولتت	۴۲	در آستین و دامن آخر زمان نهاد

۴۳ بس شمع تابدار که شد کز من از بیان — در مجمع مجالس کروبیان نهاد
۴۴ آن نظمها بمدح تو کردم که عقل از آن — هر نکته در مقابله یک جهان نهاد
۴۵ در دور دولت تو که باد دوام آسمان — هر وضع را که گفت چنین نه چنان نهاد
۴۶ او وضع مملکت همه نیکو نهاده است — جز وضع من که بهتر ازین میتوان نهاد
۴۷ ایطا درین قصیده شد از دست این طریق — رسمیست پس قدیم نگوئی فلان نهاد
۴۸ تا میکشد سپهر زر آفتاب صبح — کش روزگار پیل سپیده دمان نهاد
۴۹ بادا مطیع هندوی تو پیل صبح کو — سر در سواد لشکر هندوستان نهاد
۵۰ جاوید حکمران که بنام تو در ازل — ایزد اساس سلطنت جاودان نهاد

(۷) در مدح شاه شیخ حسن گفته

۱ بچشم و غمزه و رخسار و ابروی سیه دلبر — قرار از جسم و خواب از چشم و هوش از عقل و عقل از سر
۲ سر زلف و رخ خوب و خط سبز و لب لعلش — سمن سای و مه آسای و گل آرای و گهر پرور
۳ عذار و خط و رخسار و لب و دندان گفتارش — بهار و سبزه و صبح و شراب و شاهد و شکر
۴ نباشد خالی از فکر و خیال و ذکر نام او — روان در تن خرد در سر سخن در لب نفس در بر
۵ نثار خاک پایت را بجسم و شخص و چشم و رخ — برآرم جان بیارم سر بیارم در بریزم زر
۶ ببوی و رنگ و زیب و فر چو بلبل روید و تابد — گل از گلشن می از ساغر مه از گردون خور از خاور
۷ فلک قدری ملک صدری امیر خسرو کامل — سعادت بخش و دولت یار و ملک آرای و دین پرور
۸ قدر قدرت قضا فرمان شهنشه شیخ حسن نویان — جهانگیر و جهان بخش و جهاندار و جهان داور

۹ بقدر و حشمت و تمکین و عدل و داد عالم را / فریدون جم و پرویز و نوشیروان و اسکندر
۱۰ ز رای و طلعت و احسان و انصافش بود روشن / چراغ مهر و چشم ماه و آب بحر و روی بر
۱۱ ز فیض لفظ و کلک و دست و طبعش زله میبندد / مگس شهد و قصب قند و صدف در و حجر گوهر
۱۲ بامر و رای و تدبیر و مراد اوست گردون را / ثبات و سیر و حل عقد و امر و نهی و خیر و شر
۱۳ ز عدل و داد و جودش غنچه دهن دارد کجا دارد / دماغ از عقل و عقل از روح و روح از طبع و طبع از خو
۱۴ زهی آراسته تخت و سپاه و ملک و دین و ذاتت / چه دین عقل و روان جسم و حسب نفس و شرف گوهر
۱۵ ز اقبال و جلال و عز و تمکین تو میبخشد / سریر افسر شرف مسند امان خاتم طرب ساغر
۱۶ تذرو و تیهو و دراج و کبک از پشت عدلت / همایون فال و فارغبال و طغرل صید شاهین پر
۱۷ ز غال علم و تدبیر و باب مدحی ست ذاتت را / کمال نفس و حسن خلق و عز و جاه و زیب و فر
۱۸ بکید و مکر و تنبیه و حیل نتوان جدا کردن / نسیم از مشک و رنگ از لعل و تاب از نار و نور از خور
۱۹ نمی بینم بدور عدل و داد و لطف طبعت تر / قدح گریان و دف نالان و می بی آب و بی ساغر
۲۰ در آن ساعت که از پیکار و حرب و بهم و کین گردد / اجل بالک روان ملک مکان و فرخ زمین محشر
۲۱ ز سم تیر و عکس تیغ گرد و خاک و خون یابی / وجه اصفر جبال اخضر سپهر اسود زمین احمر
۲۲ ز اوج گرد و موج خون آشوب فتن گردد / زمین گردون جهان دریا فرس کشتی بلا لنگر
۲۳ گهی گردی و نصر و گهی حیه گهی ازدر / سر مرد و علم اسپ و تن رمح و دل خنجر
۲۴ تو بر قلب عدو خیل سپاه دشمنان تازی / ظفر قاید قضا تابع ولی غالب عدو مضطر
۲۵ روان سوی عدو تیغ و سنان و ناوک تیرت / عدو هم در و هم بلا از سر اجل در پی قضا در بر

۲۶	ببینداند و بهنهند و گیرند و بردارند	یلان سپر سران گردن جهان مغفر شهان افسر
۲۷	بزیرت یاد پا اسپ جهان پیمای آتش رو	جوان دولت مبارک پی قوی طالع بلند اختر
۲۸	بوقت صید سبق و عزم رزم ازو فرو ماند	بسرعت هم جستن برق و رفتن سیل و تگ صرصر
۲۹	تو گوئی کز سکون سپهر خوی و طبع او وارد	تحمل خاک و رفتن آب تند باد و تاب آذر
۳۰	بسیر و سرعت رفتار و رفتن نگذرد چون او	نسیم از بر و باد از بحر و پر از کوه و سیل از در
۳۱	امیرا خسروا شاها نوشتن وصف تو نتوان	بصد قرن و بصد دست و بصد کلک و بصد دفتر
۳۲	بقای و فعل و تاثیر و مدار و سیر تا دارد	نفوس و عنصر و ارواح و چرخ و گردش اختر
۳۳	نفوس و عنصر و ارواح و چرخ و اخترت بادا	مطیع و تابع و محکوم و خدمتگار و فرمان بر
۳۴	خداوندت همه ساله شب و روز و گه و بیگه	معین و ناصر و هادی و یار و حافظ و یاور

ولہ ایضا (۸)

۱	بدل رسید سحرگاه در مقام حضور	ندای آیت استغفروا از رب غفور
۲	مجاوری ز زوایای عالم ملکوت	که بود چون خرد از دیده ذات او مستور
۳	خطاب کرد که ای کدخدای خانه کن	مکن اساس اقامت درین سرای غرور
۴	روا بود که بکلی حریم کعبهٔ دل	بود خراب و خرابات آب و گل معمور
۵	هوای حور و قصور از قصور همت تست	دریغ نیست که همتی تو بیت ما هم قصور
۶	حکیم عقل که استاد کارگاه دل است	روا مدار که در کار گل بود مزدور
۷	مراد دل نشود دیک بگه ز دل الفت	ولی چه سود که هستی بغایت از دل دور

اگرت ز آئینه زنگار ریب برخیزد ۸ هر آئینه نظر لطف را شوی منظور

اگر خزینهٔ دل را بمهر سر کنی ۹ شوی خزائن اسرار غیب را گنجور

و گر ز خوابگه غیبتت شود روزی ۱۰ جهان چو صبح منور کنی به نور حضور

بصورتی که تو در خواب غفلتی ایندم ۱۱ عجب که در تو قیامت اثر کند دم صور

بجز خیال غروری نمی‌پزی که ترا ۱۲ شد این هوای مخالف مزاج دل رنجور

اگر قسم آنکه ز دیوان دولت ازلت ۱۳ نوشته اند بتوقیع لم یزل منشور

بسیط روی زمین در تصرف آمده گیر ۱۴ پس از تصرف آن ساز عقل را دستور

که جمع مظلمه و خرج عمر بی حاصل ۱۵ چو هست در ورق روزنامه‌ات مذکور

ق

بحضرت ملک باقی آن محاسبه را ۱۶ چه گونه عرض کنی در حساب گاه نشور

سعادت ازلی و شقاوت ابدی ۱۷ دو آیت اند بر اوراق آسمان مسطور

مقدر است نصیب ار هزار سعی کنی ۱۸ بهیچ وجه تغیر نمی شود مقدور

تو خود نمی کنی اندیشه کین بدایع صنع ۱۹ ز کتم غیب که می آورد بعهد ظهور

که می کشد بجناب جنوب صوب هوا ۲۰ عنان عزم شمال و زمام سیر دبور

که بافت آن قصب شکری بقامت نی ۲۱ که دوخت این عسلی خرقه بر قد زنبور

که آفرید و که پرورد در مشیمهٔ بحر ۲۲ ز آب پاک وجودی چو لولوی منثور

برین حدیقه که آن بر دوازده چمن است ۲۳ که کرده است روان صد هزار چشمهٔ نور

ز مهرهای سیاه و سپید لیل و نهار ۲۴ که نظم داد عقود سنین و سلک شهور

که داده است قرار و نظام ملک و دول	۲۵	بیمن سایهٔ شاه مظفر و منصور
که برگزید مرا این پادشاه عادل را	۲۶	ز کائنات برای مصالح جمهور
صفات عصمت ذاتش که علی حد علیست	۲۷	سواد کرده ملک بر بیاض دیدهٔ حور
بخاکپایش اگر حور دسترس یابد	۲۸	بآب توبه بشوید لب از شراب طهور
ز شام پرچم او روز خصم را ماتم	۲۹	ز عدل شامل او مصر مملکت را سور
زهی نقود کلام ترا عیار گهر	۳۰	زهی عیار سمند ترا خواص ذرور
توئی که بر صفحات فلک بخط غبار	۳۱	بود مآثر لفظ مواکبت مسطور
زیک اشارت عزم تو عرض داده فلک	۳۲	هزار کوکبه در دفع حادثات دهور
زیک عبارت رای تو فهم کرده خرد	۳۳	هزار ضابطه در حل مشکلات امور
زخاک رقص کنان همچو باد برخیزند	۳۴	اگر روائح خلقت رسد باهل قبور
ز احتمال بیان تو عاجزند حروف	۳۵	ز امتداد صفات تو قاصراند سطور
سحاب فضل تو آلودگان عصیان را	۳۶	بآب توبه فرو شست تن ز گرد شرور
ز روی عدل تو چشم بتان سیه روییست	۳۷	ازان سبب که بمستی است در جهان مشهور
بهشت عدن سراپرده جلالت تست	۳۸	شقی کسیکه زباب بهشت شد مهجور
ظهیر پرده سرایت ندیده چون میگفت	۳۹	سپیده دم که شدم محرم سرای سرور
هر آنکه بدست تو تا هم گفتن	۴۰	شنیدم آیت توبوا الی الله از لب حور
همیشه تا چمن گلرخان را ز سبب	۴۱	بود ز سنبل سیراب و نرگس مخمور
جمال جاه تو چون لاله باد در بستان	۴۲	دل حسود تو چون غنچه باد در باجور

بیان قواعد کلیه و فوائد جزئیه

قاعده ماقبل الف ساکن همیشه مفتوح باشد و در رسم الخط با مابعد هرگز متصل نشود و ماقبل واو معروف و مجهول ضم بود و همچنین ماقبل یا را کسره بود و همچنین متصل نشود با مابعد خود دال و ذال و را و زا و واو در کتابت **قاعده** هرگاه بر اول لغتے که مصدر با الف باشد بای زائده و میم نهی و نون نفی در آرند الف را بیا بدل کنند چون بیفگن و میفگن و نیفگند و گاهے این الف را حذف کنند چون بفگن و مفگن و نفگند **قاعده** چون بر الف ممدوده که در حقیقت دو الف است بای زائده یا میم نهی یا نون نفی در آرند الف اول را بیا بدل کنند و حذف نکنند مگر بضرورت شعر چون بیار است نیاز ما د نیازمود که نمی توان گفت در وسعت کلام بار است ما نه ما و نازمود و همچنین اگر کلمه دیگر بر الف ممدوده در آرند بیا بدل کنند چون آسیاب که در اصل آس آب بود **قاعده** بای زائده که در اول امر یا ماضی داخل شود حکم همزه وصل دارد که در کلام عرب است یعنی بای و او که بجای فا کلمه است اگر متحرک مفتوح یا مکسور باشد بای مکسور در اول او در آرند چنانچه و بدید و بدار و بگیر که در اصل دو دید و دار و گیر بود و اگر مضموم بود بای مضموم در اول او در آرند چون بخور و بکن که در اصل خور و کن بود و اگر ساکن بود با مابعد او نظر کرده همین دستور عمل نمایند چنانچه بستان و بستیز و بسپر و بگذشت و بگرفت و بسپرد و این حکم باستقرا ناقص معلوم است کلیه نیاید و اگر کلیه نباشد اکثریه خواهد بود والله اعلم **قاعده** اشباع در لغت بمعنی سیر کردن است و در اصطلاح

عبارت ست ازانکه هر واحد حرکات ثلثه را که فتحه و ضمه و کسره باشد پر بخوانند بحدی که حرفی
از حروف علت که مناسب آن حرکت ست بظهور آید یعنی الف از اشباع فتحه و واو از اشباع
ضمه و یا از اشباع کسره چنانچه اماده و آماده و اچار و آچار و افتاده و اوفتاده و آتش و آتیش
و سایس و سائیس سعدی گوید **بیت** اوفتادست در جهان بسیار ٭ بی تمیز ارجمند
و عاقل خوار ٭ شاعری گوید **بیت** از بسکه تنم سوخته شد ز آتش فرقت ٭ در خرقه بجز
شعلهٔ آتیش ندارم ٭ و ازین قبیل ست چنان و چونان انوری گوید **بیت** دی یکی
چونانکه وا می پخته است ٭ هیچو دیگر کارهای ما قصیر ٭ **قاعده** اماله عبارت ست ازانکه
فتح ماقبل الف را بکسره میل دهند بطرزی که الف صورت یای مجهول پیدا کند در تلفظ و آن
الف در کتابت هم بصورت یا نویسند چون کتاب کتیب و رکاب رکیب سعدی گوید **بیت**
نه هر جا که بینی خطی دلفریب ٭ توانی طمع کرد نقش رکیب - و این در کلام قدما شایع ست و
همچنین امین بکسر اماله آمن است یعنی بی بیم و بعضی گفته اند که امین بفتح اول و کسر میم صفت
مشبه ست از امن برین تقدیر از ما نحن فیه نخواهد بود **قاعده** چون دو کلمه را ترکیب کنند
و آخر کلمهٔ اول و اول کلمهٔ آخر از یک جنس باشد یا قریب المخرج آخر کلمهٔ اول را حذف کنند چون
سپیدو که در اصل سپید رو بود شرف گوید **بیت** درو غنو کن بهم استغنا ٭ دار درست
درو ستمهن را ٭ یعنی سیم من را در مصرع ثانی این بیت تعقید لفظی ست کما لا یخفی و تبرو
که در اصل تبر رو بود و ترجا قذا گوید **بیت** همه کس روز بهی می طلبد از ایام ٭ مشکل
این است که هر روز بتری بینم ٭ و همچنین شرمنده و غمنده که در اصل شرم منده و غم منده بود و همچنین
سهمناک که در اصل سهم ناک بود و همچنین یگانه که در اصل یک گانه و گاهی از عام کنند چون
شبرو و فرخ که در اصل شب رو و فرخ بود و ازین قبیل ست شبرات **قاعده** چون خواهند

که عددے را با عددے ترکیب دہند حرف عطف را حذف کنند و لفظ از بجاے او آرند
پس بحسب حرکت ماقبل الف را گاہے بیا بدل کنند چون سیزدہ که در اصل سہ وزدہ بود
بعد حذف حرف عطف لفظ از را قائم مقام کردہ نظر بکسرۂ ماقبل الف را بیا بدل کردند
و گاہے بواو چون نوزدہ و دوازدہ و پانزدہ و شانزدہ و ہفدہ و ہژدہ حرف آخر کلمہ اول
را حذف کنند براے تخفیف **قاعدہ** چون در اول کلمہ یا و نون مقارن شود یا را بر نون
مقدم باید کرد چرا که یا زائدہ است و حرف زائدہ درمیان کلمہ معمول نیست چون بنماید و بنگارد
بتقدیم یاے زائدہ بر نون و تقدیم نون بر یا غلط است حکیم سنائی گوید بیت جان
و انا زدین غذا سازد و ورنیابد غذا بنگذارد۔ **قاعدہ** چون در کلمہ با و نون مقارن شود
ہر دو را بمیم مشدد بدل کنند بشرطے که در اول کلمہ نباشد چون کنبلے و کملے و خنب و خم
و خنبرہ و خمرہ و دنبل و دمل و انبلے و املی و دنب و دم و شنب و شم و کنب و کم نام شہرے
ست که بعربی قم بقلب کاف بقاف چنانچه کنند و قند **قاعدہ** در املاے فارسی بعد
از ضمہ واو نگاشتن و پس کسرہ یا نوشتن در بعضی مواضع ست و در ترکی اکثر چنانچه
مغل و خش که در رسم الخط مغول بزیادت واو و بعضے وخوش بزیادت آن بعد خاے نویسند
قاعدہ در فارسی ترکیب توصیفی و ترکیب اضافی بیک وتیرہ آید چنانچه غلام عاقل
که ہم میتوان گفت موصوف و صفت یعنی غلام چه طور غلامی که خودش عاقل است
و ہم مضاف و مضاف الیہ یعنی غلام کسے که او عاقل است یا عاقل نام دارد لہذا
متقدمین از جہت تفرقہ در آخر موصوف یا زیادہ میکردند و میگفتند بتقدیر صفت غلامی
عاقل سعدی گوید بیت تو که در بند خویشتن باشی عشقبازی دروغ زن باشی
قاعدہ ہرگاہ موصوف بر صفت مقدم باشد حرف آخر موصوف را مکسور خوانند چون

مرد نیک و اسپ کبود و هرگاه صفت بر موصوف مقدم باشد حرف آخر صفت را
موقوف خوانند چون نیک مرد و کبود اسپ و همچنین مضاف اگر بر مضاف الیه مقدم باشد
حرف آخر مضاف را مکسور خوانند چون اسپ زید و نقد عمرو و اگر مضاف الیه مقدم باشد
حرف آخر مضاف الیه را موقوف خوانند چون زید اسپ و عمرو نقد یعنی اسپ زید و
نقد عمرو و همچنین جهان پادشاه و تیرانداز یعنی پادشاه جهان و انداز تیر **قاعده** صفت
چنانچه برای بیان حال موصوف بالذات باشد و آنرا صفت بحال موصوف گویند
چون مرد خوش و همچنین گاهی برای بیان حال موصوف باعتبار متعلق باشد چنانچه مرد
خوشخو که لفظ خوش بالذات صفت روی است لیکن باعتبار آنکه روی مرد است
صفت مرد شده و این صفت بر موصوف حقیقی خود همیشه مقدم باشد و آخر او موقوف چنانچه
جامه لعل فام و اسپ خوش رفتار و مرد سلیم طبع **قاعده** کلمه عربی که در آخر آن تای تانیث
باشد و در املای عربی بصورت ها نویسند اگر التباس بجمع در نیاید در فارسی دراز باید نوشت
گرد نوشتن سبب املاست چون دولت و سعادت و نعمت و شجاعت و شوکت بخلاف
صلوٰة و زکوٰة که در فارسی هم تای گرد باید نوشت **قاعده** چون انشاء الله تعالی
در عبارت عربی نویسند منفصل باید نوشت و در عبارت فارسی نون ان با شین شاء متصل
بسبب آنکه در فارسی یک کلمه دانند و قواعد عربی منظور ندارند و همچنین عنقریب و علیحده وغیره
آن از ترکیب حرف با فعل یا اسم که در فارسی بعنوان فارسی مذکور شود یکجا نوشتن درست
است اما مرکب از دو اسم یا مرکب از فعل و اسم را در فارسی هم منفصل باید نوشت متصل
نوشتن خطاست چنانچه حق سبحانه و حق تعالی **قاعده** یائی که در آخر کلمات عربی
بالف بدل شده باشد آنرا در عربی بیا نویسند و بالف خوانند در فارسی بالف نوشتن

جایز است چنانچه ماجرا و مصفا و همچنین یاے ماقبل مکسور در آخر مصادر که در عربی بالف
تبدیل نیافته در فارسی اگر بعنوان فارسی مذکور شود بالف نوشتن و خواندن درست
است چون تمنا و تولا و تماشا و ترجا که در عربی تمنی و تولی و تماشی و ترجی ست کما لایخفی
علی اهل العربیة و عوام را این قاعده محل تردد و تامل ست قاعده الف ممدوده که در
آخر جمع یا مصدر یا غیر آن واقع شود در کلام عرب خط منحنی که آنرا همزه گویند برای اظهار
مد نویسند در فارسی بے همزه باید نوشت چون فقرا و ضعفا و استغنا و املا و صحرا و بیدا مگر در صورت
وصفیت یا اضافت که همزه مکسور در آخر زاید کنند چون فقراے شهر و ضعفاے دهر و استغناے
مسئله و املاے پاکیزه و صحراے فراخ و بیداے واسع و همچنین در صورت وصفیت و اضافت آخر
الف مقصوره هم زیاده کنند چون عصاے موسی و بناے فرعون و گاهے این همزه را بیا بدل
کنند چون صفاے وقت و رضاے خاطر قاعده ذی روح را از انسان و حیوان بالف
و نون جمع کنند چون اسپان و شتران و مردمان و غیر ذی روح را بها و الف چون سنگها و
گوهرها و گاهے برعکس هم می آید چون ستان و مارها اما در غیر ذی روح هاے بیان فتحه را
حذف کنند چون جامها و نامها و هاے ملفوظ را بحال بگذارند چون گردها و زرهها و در
ذی روح بکاف فارسی بدل کرده بالف و نون جمع کنند چون فسردگان و بندگان قاعده
چون اشارت به انسان کنند او و وے گویند و چون بغیر انسان کنند این و آن و چون
کلمه دیگر بے لفظ او و وے آرند بغیر انسان نیز راجع سازند لیکن جز در نظم نیامده شاعر گوید
بیت شهرے که در و غربت پیران نشود ⁂ آن شهر بجا لست که ویران نشود
لفظ آن و این در افراد انسان نیز شایع است قاعده چون اشارت بمشار الیه قریب
کنند این گویند و اگر اشارت بمشار الیه بعید کنند آن گویند شاعر گوید بیت آدمی

زاده طرفه معجونے است ⁂ کز فرشته سرشته و ز حیوان ⁂ گر کند میل این شود به از این ⁂
ور کند میل آن شود به از آن ⁂ باید دانست که چنانچه اشارت بمشار الیه محسوس در خارج
کنند همچنین گاہے اشارت بمشار الیه معقول متصور ذہن نیز کنند خواجه حافظ فرماید
بیت اینکه میگویند آن بهتر ز حسن ⁂ یار ما این دارد و آن نیز هم ⁂ یعنی اینکه مردم
میگویند که آن یعنی ملاحت دارد و از حسن بهتر ست یار ما هر دو دارد چون امر معقول نسبت
بامر محسوس یک گونه بعدے دارد و لهذا بلفظ آن که موضوع برائے بعید ست اشارت
کرده و هم او فرماید **بیت** یار وے تو آفتاب دیدم ⁂ خوبست ولیکن آن ندارد ⁂
و بعضی گویند که آن بمعنی آنست اما در کتب لغت بنظر در نیامده است و بیت حضرت
خواجه حافظ **بیت** شاہد آن نیست که موے و میانے دارد ⁂ بنده طلعت
آن باش که آنے دارد ⁂ مؤید قول بعضی ست کما لایخفی علی من له ادنی درایة یوسفی گوید
بیت این نامه کز وست فن انشا بنظام ⁂ کرده خردش بدائع الانشا نام ⁂ بر
تقدیرے که خطبه الحاقیه نباشد یعنی این نامه که در ذہن معقول و متصور ست تا حال
بوجود نیامده و برائے اشارت تثنیه و جمع اینان و آنان گویند خواجه حافظ گوید **بیت**
شراب لعل کش و روی مه جبینان بین ⁂ خلاف مذہب آنان جمال اینان بین ⁂
یعنی خلاف مذہب زاہدان **قاعده** مخفی نماند که از غیر ذوی العقول خواه جان دار باشد
یا غیر جان دار بلفظ چیز و چه و چیست تعبیر کنند و بلفظ کدام و کس و که و کیست از ذوی العقول
سعدی گوید **بیت** نباید بستن اندر چیز و کس دل ⁂ که دل برداشتن کاریست مشکل ⁂
یعنی نباید بست در غیر ذوی العقول و ذوی العقول دل را **قاعده** چنانچه در عربی
بعضی کلمات برائے تاکید می آید و علیحده معنی ندارد چون حسن بسن همچنین بعضی لفظ

در فارسی براے تاکید آید و معنی جدا ندارد چون سیب و تیب بمعنی سرگشته و داس و دیوس بمعنی سفله و ترت و مرت بالفتح و تال و مال و تار و مار بمعنی پریشان حکیم سنائی گوید

بیت ای بسا باده نوش بگتییان ٭ ترت و مرت از دعای مسکینان ٭ ای بسا نیزہاے جباران ٭ تال و مال از دعاے غمخواران ٭

لیکن فرق اینست که در عربی بے واو عطف آید و در فارسی بواو عطف

قاعده چنانکه در عربی متصرف و جامد باشد در فارسی نیز متصرف می باشد و جامد۔ جامد چون نماز و اوگار که نمی توان گفت می نمازد و می اوگارد و متصرف چون شگافت و نواخت که میتوان گفت می شگافد و می نوازد و علامت امتیاز آنکه ہر صیغه که مصدرش بانضمام لفظ کردن و شدن آید جامد ست چون نماز کردن و اوگار کردن و ہر صیغه که مصدرش بے انضمام کردن و شدن از اصل صیغه آید متصرف است چون شگافتن و نواختن

قاعده گاہے صیغه ماضی را بجاے مصدر و حاصل بالمصدر استعمال کنند چون کرد بمعنی کردن و کردار و گفت بمعنی گفتن و گفتار سعدی گوید

بیت گفت عالم بگوش جان بشنو ٭ ور نماند بگفتنش کردار ٭ یعنی گفتار عالم بگوش جان بشنو

قاعده کلمه که در آخر او الف یا یا یا ہا باشد در حالت نسبت آن الف و یا و ہا را بواو بدل کنند چون مصطفے و مصطفوی و مرتضے و مرتضوی و دہلی و دہلوی و سما و سماوی و گاہے حذف ہم کنند چون مکه و مکی و بنگاله و بنگالے و گاہے بکاف فارسی بدل نمایند چون خانه و خانگی و پرده و پردگی و گاہے حرف ثالث اگر یا باشد حذف کنند چون مدنی نسبت بمدینه و قرشی نسبت بقریش و گاہے الف و نون زیاده کنند چو حقانی نسبت بحق و ربانی نسبت برب و گاہے تاے مجہول زیاده کنند

نسبت بری و مرو نسبے نسبت بمو **قاعدہ** ایجاز و اختصار عبارت ست ازانکہ بعض حروف کلمہ را بقصد تخفیف یا بضرورت شعر حذف کنند خواہ از اول چون نوز مخفف ہنوز و نون مخفف اکنون و خواہ از میان چون بغداد نام شہری کہ او را باغ داد می گفتند از انکہ ہر ہفتہ نوشیروان عادل دران باغ بار عام دادے و بداد مظلومان رسیدے استعمال الف را ساقط کردہ بغداد میگویند و نہاوند بضم نون نام شہرے کہ در اصل نوح آوند بود یعنی بنا کردہ حضرت نوح بعد از قلب حاے حطی بہاے ہوز و او را حذف ساختند براے تخفیف خواہ از آخر و این را باسم ترخیم نامند چون لاش مرخم لاشئے و مان مرخم مانند چون آسمان و مسلمان یعنی مانند آس و مانند مسلم و در تحقیق لفظ مسلمان کہ مفرد ست یا جمع عربی ست یا فارسی گفتگوی طویل الذیل ست کہ این مختصر گنجایش آن ندارد و ہمچنین گوز بکاف فارسی و واو مفتوحین مرخم گوزن ست مولانا شہاب الدین عبد الرحمن کہ در سلک مقربان میرزا شاہرخ انتظام داشت در مرثیہ امیر شاہ ملک نظم آوردہ **بیت** گر آید خبر تعزیت میر کیہ ❊ آنکہ در جنگ بچنگش چو گوز بود پلنگ ❊ و گاہے نیم کلمہ را حذف کنند چون خورشید و خور دیجور رود خواجہ حافظ فرماید **فرد** حسبے ہمہ ہر اسانی کہ ہر شب ❊ ز زلف و رخ نمودی شمس ودی را ❊ یعنی آفتاب و شب دیجور را و گاہے تمام کلمہ را حذف نماید سعدی گوید **بیت** شب چو عقد نماز مے بندم ❊ چہ خورد بامداد فرزندم ❊ یعنی بوقت شب چون عقد نماز می بندم این خطرہ بخاطر میگذرد چہ خورد بامداد فرزندم ہم او گوید **بیت** گر از نیستی دیگرے شد ہلاک ❊ ترا ہست کشتی ز طوفان چہ باک ❊ یعنی گر از نیستی دیگرے ہلاک شد شدہ باشد چہ اگر ترا ہست کشتی ز طوفان چہ باک و در بعضی نسخ ❊ ترا ہست بط را ز طوفان چہ باک ❊ واقع شدہ

برین تقدیر از ما نحن فیه نخواهد بود امیر خسرو گوید **بیت** کس نبرد راه تحقیق او ٭ ور برد
الا که بتوفیق او ٭ یعنی اگر راه تحقیق او برد نخواهد برد مگر بتوفیق او **قاعده** چنانچه در عربی
تعریب می باشد که عبارت ست از گردانیدن کلمهٔ فارسی را بهیئت عربی خواه بتبدیل
بعضی حروف که در کلام عرب مستعمل نشود چنانچه بنگ و بنج بقلب کاف فارسی بجیم و
سرقین و سرگین به تبدیل کاف فارسی بقاف و جص و گچ با بدال کاف فارسی بجیم و
قلب جیم فارسی بصاد مهمله و روفیه و روپیه و فستق و پسته و صنج و چنگ و باشق و باشه
و طابق و تابه و غیر ذلک خواه بتغییر اعراب چو میدان بیای معروف بر وزن
میزان معرب میدان بر وزن شیطان و دستور و زنبور بضم اول معرب دستور
و زنبور بفتح اول زیرا که وزن فعلول بفتح فای کلمه در کلام عرب نیامده و دیوان بیای
معروف معرب دیوان بیای مجهول بمعنی دفتر چرا که یای مجهول در کلمهٔ تازی یافته
نیامده و همچنین در پارسی تفریس جاری میشود و آن عبارت ست از آنکه لفظ هندی
را بصورت لفظ پارسی تغییر داده در عبارت فرس استعمال کنند چنانچه ڈال بمعنی شاخ
که بدال هندی ست فارسیان دال بدال مهمله خوانند و همچنین ٹنگه و تنکه بقلب تای
هندی بتای مثناة فوقانیه و زیادت نون و ٹله و تله بقلب تای
هندی مکسور بتای مفتوحه همچنین ڑای هندی را در کلمهٔ فارسی برای فارسی تغییر دهند
چون گھڑی بمعنی ساعت را گهری خوانند قاسم دیوانه گوید **بیت** جان بنوشتم
پیش آن دو لب ٭ یک گهری کن مجابه ایام را ٭ و گاهی لفظ هندی را بلا تغییر
در پارسی استعمال کنند حکیم سنائی گوید **بیت** تنگ تنگست گر ترا کند فربه ٭ سیر خوردن
ترا ز لنگی به حیرت گوید **بیت** آفتاب از آتشم انگاره ٭ هیچ از چاک گریبان پاره ٭ عرفی گوید

بیت گیت خوانت زهره بادا و نگس رانت زحل * آبدارت ابر نیسان و خواصت
آفتاب **قاعده** در فارسی بعضے الفاظ بمعنی اضداد باشد چون سپوختن بمعنی
بر آوردن و فرو بردن و فراز بمعنی بستن و کشادن سعدی گوید **بیت** بروی خود
در طلع باز نتوان کرد * چو باز شد بدرشتی فراز نتوان کرد * یعنی بروی خود در سخاوت
و بخشش باز نباید کرد و اگر باز شد بدرشتی بند نتوان کرد یعنی بعد از انکه نام کرم در
مردم فاش و عیان شد بخل کردن و امساک پیشه نمودن مشکل چنانچه جاے
دیگر می فرماید **بیت** نام نکوی چو برون شد بکوے * در نتوانی که ببندی بروے
همچنین پرداختن بمعنی پر کردن و خالی ساختن سعدی گوید **بیت** هر که آمد عمارت
نو ساخت * رفت و منزل بدیگرے پرداخت * یعنی رفت و منزل براے دیگرے
خالی کرد همچنین توختن بمعنی خواستن و گزاردن حکیم سنائی گوید **بیت** به تیغ و سنان
هر کجا کینه توخت * بسے دل دریده بسے سینه دوخت * یعنی به تیغ و سنان هر کجا
کینه خواست صفی الدین نیشاپوری گوید **بیت** ایا ستوده بزرگے که دام شکر ترا
زبان بنده تو توختن همی داند * یعنی ادا کردن همی داند **قاعده** یک لفظ گاهے
مفرد و جمع هر دو آید چون مردم و دشمن سعدی گوید **بیت** سگ اصحاب کهف
روزے چند * پے نیکان گرفت و مردم شد * غیرے گوید **بیت** از بهر چه
بیابان زاهد کجا نشیند * او بنده زهد و تقوی ما مردم قلندر * سعدی گوید **بیت**
کو دشمن شوخ چشم و بے باک * تا عیب مرا بمن نماید * و کسانیکه ازین تحقیق
خبر ندارند در بیت سابق بازینکه **بیت** از صحبت دوستان برنجم * که اخلاق
بدم حسن نماید * باشد لفظ دوستان را که بصیغه جمع است دوستی بصیغه مفرد می خوا

و لفظ نمایند را نماید تغییر دهند با آنکه در نسخهٔ معتبره یافته نشده است و همچنین لفظ حور را
که در عربی جمع حوراست پارسیان گاهے مفرد استعمال کنند لهذا شیخ سعدی
قدس الله سره بالف و نون جمع نموده می فرماید **بیت** حوران بهشتی را دوزخ بود
اعراف ٭ از دوزخیان پرس که اعراف بهشت ست ٭ و گاهے جمع آید چنانچه مولف
در تکملهٔ قصائد عرفی گوید **بیت** شگفته باد گلستان عیش تو ز انسان ٭ که حور خلد تماشا
کنند زان نرگس **قاعده** فعل دو قسم ست لازم و متعدی لازم آنرا گویند که معنی
آن بفاعل تمام شود و مفعول را نخواهد چون نشستن و استادن که میتوان گفت
نشست زید و استاد عمرو متعدی آنرا گویند که معنی آن از فاعل تجاوز کرده بمفعول
تعلق گیرد چون زدن و خوردن که می توان گفت زد فلان بهمان را و خورد بهمان نان را
قاعده بعضی افعال لازم و متعدی هر دو می آیند چون سوختن و پیوستن
و افروختن و پوشیدن و آمیختن و آموختن و پیچیدن و شکستن و غیر ذلک فردوسی گوید
بیت درید و برید و شکست و ببست ٭ یلان را سر و سینه و پا و دست ٭ فرخی گوید
بیت شکسته رنگ رخت حسن در رسیده نهاست ٭ بلے چو پر شکند مرغ پر پریده
نهاست **قاعده** چون خواهند که فعل لازم را متعدی کنند صیغهٔ حال را از ان
فعل بر آورده الف و نون ما قبل آخر او زیاده نمایند و بهمان دستور ماضی و مستقبل
و امر و نهی ازو اشتقاق کنند چون نشستن و نشاندن و سائیدن و سایاندن
و خفتن و خسپاندن و رمیدن و رماندن و دانستن و داناندن و خواندن و خواناندن
و نوشتن و نویساندن و بیختن و بیزاندن و رفتن و رویاندن و غیر ذلک اما آوردن
متعدی آمدن نیست برای خود فعل علیحده است **قاعده** چهار ده صیغهٔ ماضی

ومضارع که نزد عرب متداول و متعارف ست شش صیغهٔ در کلام فارسی مقرر شده
باین نمط که شش صیغه مونث غائب و حاضر بالتمام ترک شده چه در فارسی مذکر و
مونث یکسان ست و از شش صیغه مذکر غائب و حاضر دو صیغهٔ تثنیه ترک شده چه
در فارسی هرچه از واحد زیاده باشد در اعداد جمع ست و دو صیغه واحد متکلم و متکلم مع الغیر
بحال خود مانده و آن شش صیغه این ست کرد و میکند و خواهد کرد واحد مذکر و مونث
غائب کردند و می کنند و خواهند کرد تثنیه و جمع مذکر و مونث غائب کردی و میکنی و خواهی
کرد واحد مذکر و مونث حاضر کردید و میکنید و خواهید کرد تثنیه و جمع مذکر و مونث حاضر
کردم و میکنم و خواهم کرد واحد متکلم مذکر و مونث کردیم و میکنیم و خواهیم کرد تثنیه و جمع متکلم
مذکر و مونث **قاعده** پوشیده نماند که جمیع افعال متصرفه بر پنج گونه است ماضی و مستقبل و
حال و امر و نهی ماضی آنرا گویند که بزمانه گذشته تعلق دارد چون کرد یعنی در زمان گذشته
و ماقبل آخر او همیشه ساکن باشد مگر در بعضی جا که متعذر ست چون زد و مستقبل آنرا گویند که
بزمان آینده تعلق دارد چون خواهد کرد یعنی در وقت آینده و علامت آن لفظ خواهد ست
بر صیغهٔ ماضی که مختلف می شود بحسب اختلاف فاعل و حال آنرا گویند که بوقت موجود تعلق
دارد چون میکند یعنی درین وقت و علامت آن دال ساکن ست ماقبل مفتوح در آخر
آن و این سه قسم فعل را اخبار گویند و امر فرمودن باشد کسے را کارے چون بکن و نهی
باز داشتن از کارے چون مکن و علامت آن میم ست در اول امر و این دو قسم را
انشا گویند **قاعده** در لغت فرس سه حرف برائے ضمیر واحد متصل است س ش
ت م شین برائے واحد غائب تا برائے واحد حاضر میم برائے واحد متکلم و
سه از برائے تثنیه و جمع تند یند یم اول برائے تثنیه و جمع غائب دوم برائے

تثنیه و جمع حاضر سوم برای تثنیه و جمع متکلم همچنین ضمائر منفصل نیز شش ست سه برای
مفرد و سه برای غیر مفرد برای مفرد غائب او و برای مفرد مخاطب **تو** و برای
مفرد متکلم **من** و برای غیر مفرد غائب **ایشان** و برای حاضر **شما** و برای متکلم
ما و باید دانست که شین اکثر در آخر اسما فائده ضمیر غائب دهد چون اسپش و غلامش
یعنی اسپ او و غلام او و در آخر افعال بمعنی او را باشد چون زدش و گفتش یعنی زد او را
و گفت او را و همچنین تا در آخر اسما بمعنی تو چون اسپت و غلامت یعنی اسپ تو
و غلام تو و در آخر افعال بمعنی ترا چنانچه میگویدت و میدهدت یعنی میگوید ترا و میدهد
ترا و میم در آخر اسما و افعال فائده ضمیر متکلم دهد چون زرم و گوهرم و گفتم و کردم و گاهی
بمعنی مرا باشد چنانچه خواندم یعنی خواند مرا و هرگاه بر فعل مقدم باشد افاده معنی
مفعول کند چنانچه زرش داد و گوهرش بخشید و اسپت داد و غلامت بخشید و لطفم کرد و
انعامم فرمود و هرگاه این شش ضمیر متصل را بلفظی که در آخرش ها باشد ملحق کنند
همزه مفتوحه میانش در آرند تا اجتماع ساکنین لازم نیاید چون جامه اش و گفته اش و
جامه ات و گفته ات و جامه ام و گفته ام و همچنین لفظ است که برای ربط کلام
و افاده حکم کند همزه مفتوحه در اول آن در آرند چون کرده است و زده است و گاهی
بسبب کسره ماقبل همزه بیا بدل شود چون کیست و چیست که در اصل که است و چه است
بود و هرگاه با ضمیر شین و تا و میم الف و نون ملحق گردد افاده جمع کند چون **شان**
برای جمع غائب حاضر مولوی گوید **بیت** چونکه استثنا نگفتند از بطر پس
خدا بنمودشان عجز بشر **تان** برای جمع حاضر سنائی گوید **بیت** گر زان قوم میر عدل
سوال ... کیا ... تان احوال ... **مان** برای جمع متکلم سعدی گوید

بیت از دست تو مشت بر دهان من خوردن ٭ خوشتر که بدست خویشتن نان خوردن
وگاهی برای جمع غائب اوشان و برای حاضر تانان و برای متکلم
مایان نیز گویند **قاعده** برای غیر ذی روح اگرچه تثنیه و جمع باشد صیغهٔ مفرد استعمال
کردن و ضمیر مفرد بجانب آن راجع نمودن هم درست است چنانچه گوئی ده درهم نزد
فلان امانت است و آن همه جید است خواجه حافظ فرماید **بیت** مقام امن و می
بیغش و رفیق شفیق ٭ گرت مدام میسر شود زهی توفیق ٭ و برای ذی روح صیغهٔ جمع
استعمال نمودن واجب چنانچه زید و عمرو و بکر نشسته‌اند و ایشان در مناظره مشغول‌اند
و زید و عمرو و بکر نشسته است و آن در مناظره مشغول است گفتن غلط و خطا است
لیکن در ذوی العقول برای مفرد ضمیر و صیغهٔ جمع از راه تعظیم استعمال کردن جائز
و روا است چنانچه گوئی مخدومی همچو افاده کردند و شما همچو عنایت فرمودید و ما همچو گفتیم
قاعده باید دانست که ضمیر را مرجع لازم است یعنی چیزی که ضمیر بسوی آن عائد گردد
و این مرجع اکثر بر ضمیر مقدم باشد و گاهی ضمیر غائب راجع کنند بسوی چیزی
که آن در لفظ از ضمیر مؤخر است و آنرا اضمار قبل الذکر گویند چنانچه درین بیت
بیت خمار مستی خود را بغمزهٔ تو فروخت ٭ دگر نماند متاعش در دکان نرگس ٭
که ضمیر شین متاعش راجع است بسوی نرگس که آن در لفظ از ضمیر مؤخر است
یعنی دیگر نماند متاع آن نرگس را در دکان ٭

حكاية

يقال ان هبنقة كان يرعى غنم اهله فيرعى السمان في العشب ويُنحي المهازيل فقيل له: ويحك ما تصنع قال: لا اصلح ما افسد الله ولا افسد ما اصلح الله-

حكاية

سرق رجل صرة من الدراهم ومضى حتى اتى الى المسجد فدخل يصلي فقرأ الامام وما تلك بيمينك يا موسى- وكان اسم الاعرابي موسى- فقال لا شك انك ساحر

ثُمَّ رَمَى الصُّرَّةَ وَخَرَجَ هَارِبًا -

عُمَرُ بنُ الخَطَّابِ وَالصَّمْصَامَةُ

بَعَثَ عُمَرُ بْنُ الخَطَّابِ إِلَى عَمْرِو بْنِ مَعْدِي كَرِبَ أَنْ يَبْعَثَ إِلَيْهِ بِسَيْفِهِ الْمَعْرُوفِ بِالصَّمْصَامَةِ فَبَعَثَ بِهِ إِلَيْهِ فَلَمَّا ضَرَبَ بِهِ وَجَدَهُ دُونَ مَا كَانَ يَبْلُغُهُ عَنْهُ - فَكَتَبَ إِلَيْهِ فِي ذٰلِكَ - فَرَدَّ عَلَيْهِ: إِنَّمَا بَعَثْتُ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ بِالسَّيْفِ وَلَمْ أَبْعَثْ بِالسَّاعِدِ الَّذِي يَضْرِبُ بِهِ -

فِي الوَصْفِ

وَصَفَ الْيُوسُفِيُّ غُلَامًا فَقَالَ يَعْرِفُ الْمُرَادَ بِاللَّحْظِ كَمَا يَفْهَمُهُ بِاللَّفْظِ

وَيُعَايِنُ فِي النَّاظِرِ مَا يَجْرِي فِي الْخَاطِرِ
يَرَى النُّصْحَ فَرْضًا يَجِبُ أَدَاؤُهُ - وَالْإِحْسَانَ
حَتْمًا يَلْزَمُ قَضَاؤُهُ - إِنِ اسْتَفْرَغَ فِي الْخِدْمَةِ
جُهْدَهُ - خُيِّلَ إِلَيْهِ أَنَّهُ بَذَلَ عَفْوَهُ - أَثْبَتُ
مِنَ الْجَبَلِ إِذَا اسْتُمْهِلَ - وَأَسْرَعُ مِنَ
الْبَرْقِ إِذَا اسْتُعْجِلَ -

حِكَايَةٌ

تَظَلَّمَ رَجُلٌ لِلْمَأْمُونِ مِنْ عَامِلٍ لَهُ فَقَالَ
لَهُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَا تَرَكَ لَنَا فِضَّةً
إِلَّا فَضَّهَا - وَلَا ذَهَبًا إِلَّا ذَهَبَ بِهِ - وَلَا
مَاشِيَةً إِلَّا امْتَشَى بِهَا - وَلَا غَلَّةً إِلَّا أَغَلَّهَا
وَلَا ضَيْعَةً إِلَّا أَضَاعَهَا - وَلَا عَقْلًا إِلَّا
عَقَلَهُ - وَلَا عَرَضًا إِلَّا عَرَضَ لَهُ - وَلَا

جليداً إلا أجلّه ولا دقيقاً إلا أدقّه - فعجب المأمون من فصاحته وقضى حاجته -

الأعرابي والقمر

حُكي أنّ أعرابيًّا أضلّ الطريق فمات جزعاً وأيقن بالهلاك فلما طلع القمر اهتدى ووجد الطريق فرفع إليه رأسه ليشكره فقال له والله ما أدري ما أقول فيك - أقول رفعك الله فالله قد رفعك - أم أقول نوّرك الله فالله قد نوّرك - أم أقول حسّنك الله فالله قد حسّنك - ولكن ما بقي إلا الدعاء أن يُنسي الله في أجلك

وَاَنْ يَجْعَلَنِىْ مِنَ السُّوْءِ فِدَاكَ۔

حِكَايَةٌ

حُكِىَ عَنْ حَاتِمِ الطَّائِىِّ اَنَّهٗ مَرَّ بِمَحَلَّةِ
بَنِىْ عَنَزَةَ۔ فَاجْتَازَ بِاَسِيْرٍ عِنْدَهُمْ وَكَانَ
الْاَسِيْرُ صُعْلُوْكًا لَا يَمْلِكُ الْفِدٰى۔
فَلَمَّا رَاٰى حَاتِمًا صَاحَ اَغِثْنِىْ يَا اَبَا سَفَّانَةَ
وَلَمْ يَكُنْ مَعَ حَاتِمٍ مَا يَفْدِيْهِ بِهٖ۔ فَضَمِنَ
الْفِدَاءَ لِلْاَمِيْرِ اَلْحِلَّةِ فَاَبٰى اِلَّا اَنْ يَقْبِضَهٗ قَبْلَ
اِطْلَاقِ الْاَسِيْرِ فَاَقَامَ حَاتِمٌ مَكَانَهٗ فِى الْاَسْرِ
وَاَرْسَلَ اِلٰى قَوْمِهٖ فِىْ اَحْيَاءِ طَيِّئٍ
بِعَلَامَةٍ مِنْهُ حَتّٰى يَاتُوْا بِالْفِدٰى۔ فَدَفَعَهٗ
اِلَى الْقَوْمِ وَاَطْلَقَ نَفْسَهٗ مِنْ اَسْرِهِمْ

الحجاج والشيخ

حكى ان الحجاج خرج في بعض الايام
للتنزه فصرف عنه اصحابه وانفرد
بنفسه فلاقى شيخا من بني عجل فقال
له: من اين انت يا شيخ - قال: من هذه
القرية: قال: ما رأيكم بحكام البلاد
قال: كلهم اشرار يظلمون الناس و
يختلسون اموالهم - قال: وما قولك
في الحجاج - قال: هذا انجس الكل سود الله
وجهه ووجه من استعمله على هذه البلاد
فقال الحجاج: تعرف من انا - قال: لا
والله - قال: انا الحجاج - قال: انا فداك - و

أنت تعرف من أنا۔ قال: لا۔ قال: أنا زيد بن عامر مجنون بني عجل أصرع كل يوم مرة في مثل هذه الساعة فضحك الحجاج وأجازه۔

العليل والناسك

نزل رجل بصومعة ناسك فقدم إليه الناسك أربعة أرغفة وذهب ليحضر إليه العدس فحمله وجاء فوجده قد أكل الخبز فذهب فأتى بغيره فوجده قد أكل العدس ففعل معه ذلك عشر مرات۔ فسأله الناسك أين مقصده۔ قال: إلى الأردن۔ قال لماذا۔ قال بلغني أن بها طبيبا حاذقا فأسأله عما يصلح معدتي فإني قليل الشهوة للطعام۔

فَقَالَ لَهُ النَّاسِكُ إِنَّ لِيْ إِلَيْكَ حَاجَةً قَالَ: وَمَا هِيَ قَالَ
إِذَا ذَهَبْتَ وَأَصْلَحْتَ مَعِدَتَكَ فَلَا تَجْعَلْ
رُجُوْعَكَ عَلَيَّ وَقَالَ:

يَا ضَيْفَنَا لَوْ زُرْتَنَا لَوَجَدْتَنَا
نَحْنُ الضُّيُوْفُ وَأَنْتَ رَبُّ الْمَنْزِلِ

الأعرابيان

قِيْلَ خَرَجَ أَعْرَابِيٌّ قَدْ وَلَّاهُ الْحَجَّاجُ بَعْضَ
النَّوَاحِيْ فَأَقَامَ بِهَا مُدَّةً طَوِيْلَةً فَلَمَّا كَانَ
فِيْ بَعْضِ الْأَيَّامِ وَرَدَ عَلَيْهِ أَعْرَابِيٌّ مِنْ
حَيِّهِ فَقَدَّمَ إِلَيْهِ الطَّعَامَ وَكَانَ إِذْ
ذَاكَ جَائِعًا فَسَأَلَهُ عَنْ أَهْلِهِ وَقَالَ: مَا حَالُ
ابْنِيْ عُمَيْرٍ قَالَ: عَلَى مَا تُحِبُّ قَدْ مَلَأَ

الارض والحى رجالاً ونساءً۔ قال: فما حال
ام عمير۔ قال: صالحة ايضاً۔ قال: فما
حال الدار۔ قال: عامرة باهلها قال:
وكلبنا ايقاع۔ قال: قد ملأ الحى نبحاً
قال: فما حال جملى زريق۔ قال: على
ما يسرك۔ قال: فالتفت الى خادمه
وقال۔ ارفع الطعام۔ فرفعه ولم يشبع
الاعرابى ثم اقبل عليه يسأله وقال يا مبارك
الناصية اعد على ما ذكرت قال: سل
عما بدالك۔ قال: فما حال كلبى ايقاع۔
قال: مات۔ قال: وما الذى اماته۔ قال:
اختنق بعظمة من عظام جملك زريق
فمات۔ قال: اومات جملى زريق۔ قال:

نَعَم۔ قَالَ: وَمَا الَّذِي أَمَاتَهُ۔ قَالَ: كَثْرَةُ نَقْلِ الْمَاءِ إِلَى قَبْرِ أُمِّ عُمَيْرٍ۔ قَالَ: أَوَ مَاتَتْ أُمُّ عُمَيْرٍ۔ قَالَ: نَعَمْ: قَالَ: وَمَا الَّذِي أَمَاتَهَا قَالَ: كَثْرَةُ بُكَائِهَا عَلَى عُمَيْرٍ قَالَ: أَوَمَاتَ عُمَيْرٌ۔ قَالَ: نَعَمْ۔ قَالَ: وَمَا الَّذِي أَمَاتَهُ قَالَ: سَقَطَتْ عَلَيْهِ الدَّارُ قَالَ: أَوَسَقَطَتِ الدَّارُ۔ قَالَ: نَعَمْ۔ فَقَامَ لَهُ بِالْعَصَا ضَارِبًا فَوَلَّى مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ هَارِبًا۔

قِصَّةُ أَبِي دُلَامَةَ وَالْخَلِيفَةِ السَّفَّاحِ

قِيلَ إِنَّ أَبَا دُلَامَةَ الشَّاعِرَ كَانَ وَاقِفًا بَيْنَ يَدَيِ السَّفَّاحِ فِي بَعْضِ الْأَيَّامِ فَقَالَ لَهُ الْخَلِيفَةُ: سَلْنِي حَاجَتَكَ فَقَالَ

لهُ ابو دُلامة - أُرِيدُ كلبَ صيدٍ فقال
أعطُوهُ إيَّاهُ - قال: وغلاماً يقودُ الكلبَ و
يصيدُ بهِ - قال: أعطُوهُ غلاماً - قال: و
جاريةً تُصلحُ الصيدَ وتُطعِمُنا مِنهُ - قال
أعطُوهُ جاريةً - قال: هؤلاءِ يا أميرَ
المؤمنينَ عبيدُكَ - فلا بُدَّ لهُم مِن دارٍ
يسكنُونها - فقال: أعطُوهُ داراً تجمعُهُم
قال: وإن لم يكُن لهُم ضيعةٌ فمِن
أينَ يعيشُونَ قال: قد أقطعتُكَ عشرَ
ضِياعٍ عامرةٍ وعشرَ ضِياعٍ غامرةٍ قال: وما الغامرةُ
يا أميرَ المؤمنينَ - قال: ما لا نباتَ فيها - قال:
قد أقطعتُكَ يا أميرَ المؤمنينَ مائةَ ضيعةٍ
غامرةٍ من فيافي بني أسدٍ - فضحِكَ مِنهُ و

قَالَ: اجْعَلُوهَا كُلَّهَا عَامِرَةً -

دِرْوَاسُ بْنُ حَبِيبٍ وَّهِشَامٌ

قَحِطَتِ الْبَادِيَةُ أَيَّامَ هِشَامِ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ
فَوَفَدَ عَلَيْهِ رُؤُسُ الْقَبَائِلِ فَجَلَسَ لَهُمْ وَ
فِيهِمْ صَبِيٌّ ابْنُ أَرْبَعَ عَشْرَةَ سَنَةً يُسَمّٰى
دِرْوَاسَ ابْنَ حَبِيبٍ فِي رَأْسِهِ ذُؤَابَةٌ وَ
عَلَيْهِ بُرْدَةٌ يَمَانِيَّةٌ فَاسْتَصْغَرَهُ هِشَامٌ
وَقَالَ لِحَاجِبِهِ: مَا يَشَاءُ أَحَدٌ أَنْ يَصِلَ إِلَيْنَا
إِلَّا وَصَلَ حَتَّى الصِّبْيَانُ - فَقَالَ دِرْوَاسُ:
يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنَّ دُخُولِي لَمْ يُخِلَّ
بِكَ وَلَا انْتَقَصَكَ وَلٰكِنَّهُ شَرَّفَنِي -
وَإِنَّ هٰؤُلَاءِ قَدِمُوا الْأَمْرَ فَهَابُوكَ
دُونَهُ - وَإِنَّ الْكَلَامَ نَشْرٌ وَالسُّكُوتَ طَيٌّ

لا يُعرَفُ إلّا بِبِشرِهٖ۔ فأعجبه كلامهٗ و
قال: أنشُر لا أمّ لك۔ فقال: إنّا أصابتنا
سِنُونَ ثلاثٌ۔ فسنةٌ أكلتِ اللحمَ و
سنةٌ أذابتِ الشَّحمَ وسنةٌ أنقتِ العظم
وفي يديكم فضول أموالٍ فإن كانت لله
عزّ وجلّ ففرّقوها على عبادِهٖ۔ وإن كانت
لهم فلا تحبسوها عنهم۔ وإن كانت لكم
فتصدّقوا بها عليهم فإنّ الله يجزي
المتصدّقين۔ ولا يضيع أجر المحسنين۔
وإنّ الوالي من الرّعيّة كالرّوح من الجسد
لا حياة له إلّا به۔ فقال هشام: ما ترك الغلام
في واحدةٍ من الثلاث عذرًا۔ وأمر
بمائة ألف دينارٍ ففرّقت في أهل البادية۔

وَاَمَرَ لَهٗ بِمِائَةِ اَلْفِ دِرْهَمٍ فَقَالَ: اُرْدُدْهَا فِیْ جَائِزَةِ الْعَرَبِ فَمَا لِیْ حَاجَةٌ فِیْ خَاصَّةِ نَفْسِیْ دُوْنَ عَامَّةِ النَّاسِ۔

اِبْنُ کَلْدَةَ عِنْدَ کِسْرٰی

وَفَدَ ابْنُ کَلْدَةَ الثَّقَفِیُّ عَلٰی کِسْرٰی فَانْتَصَبَ بَیْنَ یَدَیْهِ۔ فَقَالَ لَهٗ کِسْرٰی: مَنْ اَنْتَ۔ قَالَ: اَنَا الْحَارِثُ بْنُ کَلْدَةَ۔ قَالَ: اَعْرَابِیٌّ اَنْتَ قَالَ: نَعَمْ وَمِنْ صَمِیْمِهَا۔ قَالَ: فَمَا صِنَاعَتُكَ قَالَ طَبِیْبٌ۔ قَالَ: وَمَا تَصْنَعُ الْعَرَبُ بِالطَّبِیْبِ مَعَ جَهْلِهَا وَضُعْفِ عُقُوْلِهَا وَقِلَّةِ قُبُوْلِهَا وَسُوْءِ غِذَائِهَا۔ فَقَالَ: ذٰلِكَ اَجْدَرُ اَیُّهَا الْمَلِكُ اِذَا کَانَتْ بِهٰذِهِ الصِّفَةِ اَنْ تَحْتَاجَ

إلى ما يصلح جهلها ويقيم عوجها - و
يسوس أبدانها - ويعدل أسنانها -
قال الملك: كيف لها بأن تعرف
ما تعهده عليها لو عرفت الحق لم
تنسب إلى الجهل - قال الحارث: أيها
الملك إن الله جل اسمه قسم العقول بين
العباد كما اقتسم الأرزاق وأخذ القوم
نصيبهم - ففيهم ما في الناس من
جاهل وعالم وعاجز وحازم - قال الملك
فما الذي تجد في أخلاقهم وتحفظ من
مذاهبهم - قال الحارث: لهم أنفس
سخية - وقلوب جرية - وعقول صحيحة
مرضية - وأحساب نقية فيمرق الكلام

من أفواههم مروق السهم من الوتر
أعذب من الماء والين من الهواء
يطعمون الطعام ويضربون الهام
وعزهم لا يرام وجارهم لا يضام
ولا يروع إذا نام لا يقرون بفضل
أحد من الأقوام ما خلا الملك الهمام
الذي لا يقاس به أحد من الأنام
قال كسرى: لله درك من عربي لقد
أصبت علما وخصصت به من بين
الحمق فطنة وفهما ثم أمر بإعطائه
وصلته وقضى حوائجه

حكاية

لقي الحجاج أعرابيا فقال له: ما بيدك

فقال: عصاي أركزها لصلاتي وأعدها
لعداتي - وأسوق بها دابتي وأقوى بها
على سفري - وأعتمد عليها في مشيتي
ليتسع خطوي وأثب بها على النهر وتؤمنني
العثر - وألقي عليها كسائي فيقيني الحر
ويجنبني القر - وتدني إلي ما بعد عني -
وهي محمل سفرتي - وعلاقة أدواتي -
أقرع بها الأبواب - وألقي بها عقور
الكلاب وتنوب عن الرمح في الطعان -
وعن السيف عند منازلة الأقران -
ورثتها عن أبي وسأورثها ابني من
بعدي وأهش بها على غنمي - ولي فيها
مآرب أخرى - فبهت الحجاج وانصرف

حكاية

ذمّ اعرابي رجلا فقال ان سأل
الحف - وان سئل سوّف - وان
حدث حلف - واذا وعد اخلف - و
اذا صنع اتلف - واذا طبخ اقرف -
واذا سامر نشف - واذا نام خوّف
واذا همّ بالفعل الجميل توقّف -
ينظر نظر الحسود ويعرض اعراض
الحقود - بينما هو خل ودود - اذا
هو خل ودود - فناؤه شاسع - و
ضيفه جائع - وشرّه شائع وسرّه
ذائع - ولونه فاقع - وجفنه دامع -

وَدِيَارُهُ بَلاقِعُ - رَدِيُّ الْمَنْظَرِ سَيِّئُ الْمَخْبَرِ

يَبْخَلُ إِذَا أَيْسَرَ - وَيَهْلَعُ إِذَا أَعْسَرَ وَ

يُكَذِّبُ إِذَا أَخْبَرَ وَيَكْفُرُ إِذَا كَبِرَ

إِنْ عَاهَدَ غَدَرَ - وَإِنْ خَاصَمَ فَجَرَ - وَ

إِنْ حَمَلَ أَوْقَرَ وَإِنْ خُوطِبَ نَفَرَ -

ابْنُ الزُّبَيْرِ وَمُعَاوِيَةُ

كَانَ لِعَبْدِ اللّٰهِ بْنِ الزُّبَيْرِ أَرْضٌ وَكَانَ

لَهُ فِيهَا عَبِيدٌ يَعْمَلُونَ فِيهَا - وَإِلَى

جَانِبِهَا أَرْضٌ لِمُعَاوِيَةَ وَفِيهَا أَيْضًا عَبِيدٌ

يَعْمَلُونَ فِيهَا - فَدَخَلَ عَبِيدُ مُعَاوِيَةَ

فِي أَرْضِ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ الزُّبَيْرِ فَكَتَبَ عَبْدُ اللّٰهِ

كِتَابًا إِلَى مُعَاوِيَةَ يَقُولُ لَهُ فِيهِ: أَمَّا بَعْدُ

يا معاويةُ فإنّ عبيدَكَ قد دخلوا في
أرضي فانههم عن ذلك وإلّا كان لي و
لك شأنٌ والسلام. فلمّا وقف معاويةُ
على كتابهِ وقرأه دفعه إلى ولدهِ يزيدَ
فلمّا قرأه قال له معاويةُ: يا بنيّ ما ترى
قال: أرى أن تبعث إليه جيشًا يكون
أوّله عنده وآخره عندك يأتونك برأسه
فقال: بل غيرُ ذلك خيرٌ منه يا بنيّ. ثمّ أخذ
ورقةً وكتب فيها جوابَ كتابِ عبدِ اللهِ
بنِ الزبيرِ يقولُ فيه: أمّا بعدُ فقد وقفتُ
على كتابِ ولدِ حواريِّ وساءني ما ساءه.
والدُّنيا بأسرِها هيّنةٌ عندي في جنبِ
رضاه. تركتُ عن أرضي لك فاضفها إلى

إلى أرضك بما فيها من العبيد والأموال
والسلام ـ فلما وقف عبد الله بن الزبير
على كتاب أمير المؤمنين أطال الله بقاءه
ولا أعدمه الرأي الذي أحله من قريش
هذا المحل والسلام ـ فلما وقف معاوية
على كتاب عبد الله بن الزبير وقرأه
رمى به إلى ابنه يزيد فلما قرأه تهلل
وجهه وأسفر فقال له أبوه: يا بني من
عفا ساد ـ ومن حلم عظم ـ ومن تجاوز
استمال إليه القلوب فإذا ابتليت بشيء
من هذه الأدواء فداوه بمثل هذا الدواء

عدل عمر بن الخطاب مع أداء

لعجوز من فقراء عيينة

ذُكِرَ فِي كِتَابِ الْمَغَازِي عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ
الْعَبَّاسِ عَنْ أَبِيْهِ قَالَ: خَرَجْتُ لَيْلَةً
حَالِكَةً قَاصِدًا دَارَ أَمِيْرِ الْمُؤْمِنِيْنَ
عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ - فَمَا
وَصَلْتُ إِلَى نِصْفِ الطَّرِيْقِ إِلَّا وَرَأَيْتُ
شَخْصًا أَعْرَابِيًّا جَذَبَنِي بِثَوْبِي وَقَالَ الْزَمْنِي
يَا عَبَّاسُ فَتَأَمَّلْتُ الْأَعْرَابِيَّ فَإِذَا هُوَ
أَمِيْرُ الْمُؤْمِنِيْنَ عُمَرُ وَهُوَ مُتَنَكِّرٌ فَتَقَدَّمْتُ
إِلَيْهِ وَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ وَقُلْتُ لَهُ: إِلَى أَيْنَ
يَا أَمِيْرَ الْمُؤْمِنِيْنَ - قَالَ أُرِيْدُ جَوْلَةً بَيْنَ
أَحْيَاءِ الْعَرَبِ فِي هٰذَا اللَّيْلِ الدَّامِسِ -

وكانت ليلة قرٍّ ـ فتبعته فسار وأنا وراءه و
جعل يجول بين خيام الأعراب وبيوتهم
ويتأمّلها إلى أن أتينا على جميعها وأوشكنا
أن نخرج منها ـ فنظرنا وإذا هناك
خيمة وفيها امرأة عجوز ـ وحولها
صبية يعولون عليها ويبكون وأمامها
أثافيّ عليها قدر وتحتها النار تشتعل و
هي تقول للصبية: رويدًا رويدًا أبنيّ
قليلًا ـ وينضج الطعام فتأكلون فوقفنا
بعيدًا من هناك وجعل عمر يتأمّل العجوز
تارة وينظر إلى الأولاد أخرى ـ فطال
الوقوف ـ فقلت له: يا أمير المؤمنين ما الذي
يوقفك سر بنا ـ فقال: والله لا أبرح حتى

أراها قد صبت للصبية فأكلوا وأتفوا
فوقفنا وقد طال وقوفنا جداً وملنا المكان
خوفاً أن تسترتيب بنا العيون - والصبية
لا يزالون يصرخون ويبكون والعجوز
تقول لهم مقالتها: رويداً رويداً يا بني فلكم
وينضج الطعام فتأكلون - فقال لي عمرؓ أدخل
بنا عندها لنسألها - فدخل ودخلت وراءه
فقال لها عمرؓ السلام عليك يا خالة - فردّت
عليه السلام أحسن ردٍّ فقال لها: ما بال هؤلاء
الصبية يتصارخون ويبكون - فقالت له:
لما هم فيه من الجوع - فقال لها - ولم
لم تطعميهم مما في القدر - فقالت له - وماذا
في القدر لا طعم لهم ليس هو إلا علالة

فَقَطْ إِلَى أَنْ يَضْجَرُوا مِنَ الْعَوِيلِ فَيَغْلِبُهُمُ النَّوْمُ وَلَيْسَ لِي شَيْءٌ لَا أُطْعِمُهُمْ. فَتَقَدَّمَ عُمَرُ إِلَى الْقِدْرِ وَنَظَرَهَا فَإِذَا فِيهَا حَصْبَاءُ وَعَلَيْهَا الْمَاءُ يَغْلِي. فَتَعَجَّبَ مِنْ ذٰلِكَ وَقَالَ لَهَا. مَا الْمُرَادُ بِذٰلِكَ. فَقَالَتْ أُوهِمُهُمْ أَنَّ فِيهَا شَيْئًا يُطْبَخُ فَيُؤْكَلُ فَأُعَلِّلُهُمْ بِهِ حَتَّى إِذَا ضَجِرُوا أَوْ غَلَبَ النَّوْمُ عُيُونَهُمْ نَامُوا. فَقَالَ لَهَا عُمَرُ وَلِمَاذَا أَنْتِ هٰكَذَا فَقَالَتْ لَهُ: أَنَا مَقْطُوعَةٌ لَا أَخَ لِي وَلَا أَبَ وَلَا زَوْجَ وَلَا قَرَابَةَ. فَقَالَ لَهَا لِمَ لَمْ تَعْرِضِي أَمْرَكِ عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَيَجْعَلَ لَكِ شَيْئًا مِنْ بَيْتِ الْمَالِ. فَقَالَتْ لَهُ: لَا أَحْيَا اللّٰهُ عُمَرَ وَنَكَّسَ اللّٰهُ

أعلامه والله إنه ظلمني۔ فلما سمع عمر
مقالتها ارتاع من ذلك وقال لها: يا خالة
بماذا ظلمك عمر بن الخطاب قالت له:
نعم والله ظلمنا ان الراعي عليه أن يفتش
على حال كل من رعيته۔ لعله يوجد فيها
من هو مثلي ضيق اليد كثير الصبية و
لا معين ولا مساعد له فيتولى لوازمه و
يسمح له من بيت المال بما يقوته وعياله
او صبيته۔ فقال لها عمر ومن اين يعلم
عمر بحالك وما انت به من الفاقة مع كثرة
الصبية۔ كان يجب عليك ان تتقدمي و
تعلميه بأمرك۔ فقالت: لا والله إن الراعي
الحريص عليه أن يفتش على احتياجات

رَعِيَّتِهٖ خُصُوصًا وَعُمُومًا۔ فَلَعَلَّ ذٰلِكَ
الشَّخصَ الفَقِيرَ الحَالِ الضَّيِّقَ اليَدِ غَلَبَهٗ
حَيَاؤُهٗ وَمَنَعَهٗ مِنَ التَّقَدُّمِ اِلٰى رَاعِيْهِ
لِيُعْلِمَهٗ بِحَالِهٖ۔ فَعَلٰى عُمَرَ السُّؤَالُ عَنْ حَالِ
الفُقَرَاءِ مِنْ رَعِيَّتِهٖ اَكْثَرَ مِنْ تَقَدُّمِ
الفَقِيرِ اِلٰى مَوْلَاهُ لِاِعْلَامِهٖ بِحَالِهٖ۔ وَالرَّاعِيْ
عُمَرُ اِذَا اَهْمَلَ ذٰلِكَ فَيَكُونُ هٰذَا
ظُلْمًا مِنْهُ۔ وَهٰذِهٖ سُنَّةُ اللّٰهِ وَمَنْ تَعَدَّاهَا
فَقَدْ ظَلَمَ۔ فَعِنْدَ ذٰلِكَ قَالَ لَهَا عُمَرُ صَدَقْتِ
يَا خَالَةُ وَلٰكِنْ عَلِّلِى الصِّبْيَةَ وَالسَّاعَةَ
اٰتِيكِ۔ ثُمَّ خَرَجَ وَخَرَجْتُ مَعَهٗ وَكَانَ قَدْ
بَقِيَ مِنَ اللَّيْلِ ثُلُثُهُ الْاَخِيرُ فَمَشَيْنَا وَ
الكِلَابُ تَنْبَحُنَا وَاَنَا اَطْرُدُهَا وَاَذُبُّهَا عَنِّىْ

وعنه الی ان انتهینا الی بیت الذخیرة
ففتحه وحده ودخل وامرنی فدخلت
معه فنظر یمینا وشمالا فعمد الی کیس
من الدقیق یحتوی علی مائة رطل ونیف
فقال لی یا عباس حمله علی کتفی فحملته ایاه
ثم قال لی: احمل انت هاتیك جرة السمن
واشار الی جرة هناك فحملتها وخرجنا و
اقفل الباب وسرنا وقد انهار من
الدقیق علی لحیته وعینیه وجبینه فمشینا
الی ان انتصفنا وقد اتعبه الحمل لان
المکان کان بعید المسافة فرضت
نفسی علیه وقلت له بابی وامی یا امیر
المؤمنین حول الکیس عنك

وَدَعْنِي أَحْمِلْهُ - فَقَالَ - لَا وَاللهِ أَنْتَ
لَا تَحْمِلُ عَنِّي جَرَائِمِي وَظُلْمِي يَوْمَ الدِّيْنِ
وَاعْلَمُوْا يَا عَبَّاسُ أَنَّ حَمْلَ جِبَالِ الْحَدِيْدِ وَ
نِقْلِهَا خَيْرٌ مِّنْ حَمْلِ ظُلَامَةٍ كَبُرَتْ أَوْ
صَغُرَتْ - وَلَا سِيَّمَا هٰذِهِ الْعَجُوْزُ تُعَلِّلُ
أَوْلَادَهَا بِالْحَصٰى - يَا لَهُ مِنْ ذَنْبٍ عَظِيْمٍ
عِنْدَ اللهِ سِرْ بِنَا وَأَسْرِعْ يَا عَبَّاسُ قَبْلَ
أَنْ تَضْجَرَ الصِّبْيَةُ مِنَ الْعَوِيْلِ فَبِيْنَا مُوْا
كَمَا قَالَتْ - فَسَارَ وَأَسْرَعَ وَأَنَا مَعَهُ وَهُوَ
يَلْهَثُ لَهْثَ الثَّوْرِ مِنَ التَّعَبِ إِلٰى أَنْ
وَصَلْنَا خَيْمَةَ الْعَجُوْزِ - فَعِنْدَ ذٰلِكَ حَوَّلَ
كِيْسَ الدَّقِيْقِ عَنْ كَتِفِهٖ وَوَضَعَ جَرَّةَ
السَّمْنِ أَمَامَهُ - فَتَقَدَّمَ هُوَ بِذَاتِهٖ وَأَخَذَ

الْقِدْرَ وَكَبَّ مَا فِيهَا وَوَضَعَ فِيهَا السَّمْنَ وَ
جَعَلَ بِجَانِبِهِ الدَّقِيقَ - ثُمَّ نَظَرَ فَإِذَا النَّارُ
قَدْ كَادَتْ تَنْطَفِئُ فَقَالَ لِلْعَجُوزِ - أَعِنْدَكِ
حَطَبٌ قَالَتْ - نَعَمْ يَا ابْنِي - وَأَشَارَتْ
لَهُ إِلَيْهِ - فَقَامَ وَجَاءَ بِقَلِيلٍ مِنْهُ وَكَانَ
الْحَطَبُ أَخْضَرَ فَوَضَعَ مِنْهُ فِي النَّارِ وَوَضَعَ
الْقِدْرَ عَلَى الْأَثَافِي - وَجَعَلَ يُنَكِّسُ رَأْسَهُ
إِلَى الْأَرْضِ وَيَنْفُخُ بِفَمِهِ تَحْتَ الْقِدْرِ فَوَاللهِ
إِنِّي رَأَيْتُ دُخَانَ الْحَطَبِ يَخْرُجُ مِنْ
خِلَالِ لِحْيَتِهِ وَقَدْ كَنَسَ بِهَا الْأَرْضَ
إِذَا كَانَ يُطَأْطِئُ رَأْسَهُ لِيَتَمَكَّنَ مِنَ
النَّفْخِ - وَلَمْ يَزَلْ هٰكَذَا حَتَّى اشْتَعَلَتِ
النَّارُ وَذَابَ السَّمْنُ وَابْتَدَأَ غَلَيَانُهُ

فَجَعَلَ يُحَرِّكُ السَّمْنَ بِعُوْدٍ فِي يَدِهِ الْوَاحِدَةِ
وَيَخْلِطُ مِنَ الدَّقِيْقِ مَعَ السَّمْنِ فِي يَدِهِ
الْأُخْرٰى إِلٰى أَنْ أُنْضِجَ وَالصِّبْيَةُ حَوْلَهُ
يَتَصَارَخُوْنَ - فَلَمَّا طَابَ الطَّعَامُ طَلَبَ
مِنَ الْعَجُوْزِ إِنَاءً فَأَتَتْهُ بِهٖ - فَجَعَلَ
يَصُبُّ الطَّبِيْخَ فِي الْإِنَاءِ وَيَنْفُخُهُ بِفَمِهٖ
لِيُبَرِّدَهُ وَيُلَقِّمُ الصِّغَارَ - وَلَمْ يَزَلْ
يَفْعَلُ هٰكَذَا مَعَهُمْ وَاحِدًا بَعْدَ
وَاحِدٍ حَتّٰى أَتٰى جَمِيْعَهُمْ وَشَبِعُوْا وَاكْتَفُوْا
وَقَامُوْا يَلْعَبُوْنَ وَيَضْحَكُوْنَ مَعَ بَعْضِهِمْ
إِلٰى أَنْ غَلَبَ عَلَيْهِمُ النَّوْمُ فَنَامُوْا فَالْتَفَتَ
عُمَرُ عِنْدَ ذٰلِكَ إِلَى الْعَجُوْزِ وَقَالَ لَهَا
يَا خَالَةُ أَنَا مِنْ قَرَابَةِ أَمِيْرِ الْمُؤْمِنِيْنَ

عُمَرَ وَسَأَذْكُرُ لَهُ حَالَكَ۔ فَأْتِيْنِيْ غَدًا
صَبَاحًا فِيْ دَارِ الْاِمَارَةِ فَتَجِدِيْنِيْ
هُنَاكَ فَأُنْجِيْ خَيْرًا ثُمَّ وَدَّعَهَا عُمَرُ وَخَرَجَ
وَخَرَجْتُ مَعَهُ فَقَالَ لِيْ: يَا عَبَّاسُ وَاللّٰهِ
اِنِّيْ حِيْنَ رَأَيْتُ الْعَجُوْزَ تُعَلِّلُ صِبْيَتَهَا
بِحَصًى حَسِبْتُ اَنَّ الْجِبَالَ قَدْ نُزِلَتْ
وَاسْتَقَرَّتْ عَلٰى ظَهْرِيْ حَتّٰى اِذَا جِئْتُ
وَاَطْعَمْتُهُمْ مَا طَبَخْتُهُ لَهُمْ وَاكْتَفَوْا
وَجَلَسُوْا يَلْعَبُوْنَ وَيَضْحَكُوْنَ فَحِيْنَئِذٍ
شَعَرْتُ اَنَّ تِلْكَ الْجِبَالَ قَدْ سَقَطَتْ
عَنْ ظَهْرِيْ۔ ثُمَّ اَتٰى عُمَرُ دَارَهُ وَاَمَرَنِيْ
فَدَخَلْتُ مَعَهُ وَبِتْنَا لَيْلَتَنَا۔ وَلَمَّا كَانَ
الصَّبَاحُ اَتَتِ الْعَجُوْزُ فَاسْتَقْبَلَهَا

وجعل لها ولصبيتها رزقا من بيت المال تستوفيه شهرا فشهرا۔

معاوية والزرقاء

حكى عن معاوية انه لما ولى الخلافة وانتظمت اليه الامور وامتلأت منه الصدور واذعن لامره الجمهور وساعده الله فى مراده استحضر ليلة خواص اصحابه و ذاكرهم وقائع ايام صفين و من كان يتولى كبر الكريهة من المعروفين فانهمكوا في القول الصحيح والمريض وال

حديثهم الى من كان يجتهد في
ايقاد نار الحرب عليهم بزيادة
التحريض- فقالوا امرأة من اهل
الكوفة تسمى الزرقاء بنت عدي
كانت تعتمد الوقوف بين الصفوف
وترفع صوتها صارخة يا اصحاب
علي تسمعهم كلاما كالصوارم
مستحثة لهم بقول لو سمعه الجبان
لقاتل والمدبر لاقبل والمسالم لحارب
والفار لكر والمتزلزل لاستقر
فقال لهم معاوية ايكم يحفظ
كلامها- قالوا- كلنا نحفظه- قال
فما تشيرون علي فيها- قالوا نشير

بقتلها فانها اهل لذلك فقال لهم
معاوية - بئس ما اشرتم به وقبح لما
قلتم أيحسن ان يشتهر عني انني
بعد ما ظفرت وقدرت قتلت امرأة
قد وفت لصاحبها انى اذا اللئيم لا والله
لا فعلت ذلك ابدا ثم دعا بكاتبه
فكتب كتابا الى واليه بالكوفة
ان انفذ الى الزرقاء بنت عدي مع
نفر من عشيرتها وفرسان من قومها
ومهد لها وطاء لينا ومركبا ذلولا
فلما ورد عليه الكتاب ركب اليها
وقرأه عليها - فقالت بعد قراءة الكتاب
ما انا بزائغة عن الطاعة فحملها في هودج

وَجَعَلَ غِشَاءَهُ خَرًّا مُبَطَّنًا ثُمَّ أَحْسَنَ
صُحْبَتَهَا - فَلَمَّا قَدِمَتْ عَلَى مُعَاوِيَةَ قَالَ
لَهَا مَرْحَبًا وَأَهْلًا خَيْرَ مَقْدَمٍ قَدِمَهُ
وَافِدٌ كَيْفَ حَالُكِ يَا خَالَةُ وَكَيْفَ
رَأَيْتِ سَيْرَكِ قَالَتْ خَيْرَ مَسِيرٍ فَقَالَ هَلْ
تَعْلَمِينَ لِمَ بَعَثْتُ إِلَيْكِ قَالَتْ - لَا يَعْلَمُ
الْغَيْبَ إِلَّا اللّٰهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى - قَالَ أَلَسْتِ
رَاكِبَةَ الْجَمَلِ الْأَحْمَرِ يَوْمَ صِفِّينَ -
وَأَنْتِ بَيْنَ الصُّفُوفِ تُوقِدِينَ نَارَ الْحَرْبِ
وَتُحَرِّضِينَ عَلَى الْقِتَالِ قَالَتْ نَعَمْ: قَالَ فَمَا
حَمَلَكِ عَلَى ذٰلِكَ - قَالَتْ - يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ
إِنَّهُ قَدْ مَاتَ الرَّأْسُ وَبُتِرَ الذَّنَبُ - وَ
الدَّهْرُ ذُو غِيَرٍ وَمَنْ تَفَكَّرَ أَبْصَرَ

وَالاَمرُ يحدُثُ بَعدَهُ الاَمرُ فقَالَ صَدقْتِ
فَهَل تعرِفِينَ كَلَامكِ وَتحفَظِينَ مَاقُلتِ
قَالَت لَا وَاللهِ۔ قَالَ لِلّٰهِ اَبُوكِ فَلَقَدْ سَمِعتُكِ
تَقُولِينَ۔ اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّ المِصبَاحَ لَا
يُضِيئُ فِي الشَّمسِ وَاِنَّ الكَوَاكِبَ
لَا تُضِيئُ مَعَ القَمَرِ وَاِنَّ البغلَ لَا يَسبِقُ
الفَرَسَ۔ وَلَا يُقْطَعُ الحَدِيدُ اِلَّا بِالحَدِيدِ
الامَنِ استَرشَدَنَا اَرشَدنَاهُ۔ وَمَنْ سَاَلَنَا
اَخبَرنَاهُ۔ اِنَّ الحَقَّ كَانَ يَطلُبُ ضَالَّةً۔
فَاَصَابَهَا۔ فَصَبرًا يَا مَعشَرَ المُهَاجِرِينَ
وَالاَنصَارِ فَكَاَنَّكُم وَقَدِ التَامَ
تَمَلَ الشَّتَاتُ وَظَهَرَت كَلِمَةُ العَدلِ
وَغَلَبَ الحَقُّ بَاطِلَهُ وَاِنَّهُ لَا يَستَوِي المُحِقُّ

والمبطل أفمن كان مؤمنا كمن
كان فاسقا لا يستوون - فالنزال النزال
والصبر الصبر الا وان خضاب النساء
الحناء وخضاب الرجال الدماء والصبر
خير الامور عاقبة - ايتوا الحرب غير
ناكصين فهذا يوم له ما بعده يا زرقاء
أليس هذا قولك وتحريضك قالت: لقد
كان ذلك - قال: لقد شاركت عليا
في كل دم سفكه - فقالت: احسن
الله بشارتك يا امير المؤمنين وادام
سلامتك مثلك من يبشر بخير ويسر
جليسه - فقال معاوية: أوقد سرك
ذلك - قالت: نعم والله لقد سرني قولك

وَاِنِّيْ بِتَصْدِيْقِهٖ - فَقَالَ لَهَا مُعَاوِيَةُ:

وَاللّٰهِ لَوَفَاؤُكُمْ لَهٗ بَعْدَ مَوْتِهٖ اَحَبُّ

اِلَيَّ مِنْ حُبِّكُمْ لَهٗ فِيْ حَيَاتِهٖ فَاذْكُرِيْ

حَوَائِجَكِ تُقْضَ - فَقَالَتْ: يَا اَمِيْرَ الْمُؤْمِنِيْنَ

اِنِّيْ اٰلَيْتُ عَلٰى نَفْسِيْ اَنْ لَّا اَسْاَلَ اَحَدًا بَعْدَ

عَلِيٍّ حَاجَةً - فَقَالَ: قَدْ اَشَارَ عَلَيَّ بَعْضُ مَنْ

عَرَفَكِ بِقَتْلِكِ - فَقَالَتْ - لُؤْمٌ مِّنَ الْمُشِيْرِ

وَلَوْ اَطَعْتَهٗ لَشَارَكْتَهٗ - قَالَ: كَلَّا بَلْ

نَعْفُوْ عَنْكِ وَنُحْسِنُ اِلَيْكِ وَنَرْعَاكِ

فَقَالَتْ: يَا اَمِيْرَ الْمُؤْمِنِيْنَ كَرَمٌ

مِّنْكَ وَمِثْلُكَ مَنْ قَدَرَ فَعَفَا وَ

تَجَاوَزَ عَمَّنْ اَسَاۤءَ وَاَعْطٰى مِنْ

غَيْرِ مَسْاَلَةٍ - فَاَعْطَاهَا كِسْوَةً

ودراهم واقطعها ضيعة تغل
لها في كل سنة عشرة آلاف
درهم واعادها الى وطنها
سالمة وكتب الى والي الكوفة
بالوصية بها وبعشيرتها

تم بالخير

على يد
كاتبه حامد مرصع
١٣٢٣
هـ

READY FOR SALE.

An exhaustive Key to and Urdu Translation of the Persian-Arabic Intermediate Course of the University of Allahabad for 1906-07.

POETRY AND ARABIC PORTIONS

BY

MAULVI MOHAMMAD MUHIUDDIN,

late Asst Prof. of Arabic and Persian, M. C. College, Allahabad.

The poetry portion of the text book consists of Selections from four books, *viz.*, Nizami's Sikandarnama, Firdausi's Shahnama, Sadi's Kulliyat and Salman Saoji's Kulliat. Although Sikandarnama is a difficult book yet its various good and correct editions and commentaries serve much to remove the difficulty; but the greatest difficulty is that the said commentaries are not within the reach of every person and besides this they contain many unimportant and unnecessary matters mixed up together so that the ordinary students can scarcely find out the true and real meaning and sense of the text. In the notes on Sikandarnama, therefore, at first the meaning and explanation of the text as given in the course and then the various renderings are given and wherever the commentators are divided in opinion on the meaning of any line, the meaning which is closely connected with the context has been adopted.

Salman Saoji's Kulliyat is a rare book. The students can get neither a correct edition of the said book nor any commentary thereon; hence they as well as their teachers experience great difficulty in reading and teaching it. A correct manuscript of the book has therefore been procured, and the selection therefrom has been compared and corrected.

The notes on all these four selections contain the meanings of all the important and difficult words, phrases and idioms, roots and plurals of almost all the Arabic words, elucidation of allusions whether Koranic or otherwise, grammatical, biographical and geographical notes and various possible renderings of ambiguous sentences and lines.

The key to the Arabic portion contains besides other things mentioned above explanation of grammatical changes of words and phrases and full grammatical notes where necessary.

In short, the key will prove sufficient to secure the success of the students in the Examination and to serve as a good help to the learned teachers.

Crown 8 vo. pp. 460, Price 2 Rs.

N. B.—*The Prose part will be published shortly.*

TO BE HAD OF—

THE MANAGER,

ANWAR AHMADI PRESS, ALLAHABAD.